

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БУКОВИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

СТАНКО ГАЛИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 334.7.009.12:631.16

**ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник

Стельмашук Антон Михайлович

доктор економічних наук, професор

Чернівці – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА І ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ	10
1.1.Сутність конкурентоспроможності підприємств і об'єктивна необхідність її підвищення в аграрному секторі	10
1.2.Структура і особливості функціонування фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств	37
1.3.Методичні засади формування і оцінки рівня конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору	55
Висновки до розділу I	68
Розділ II. СУЧАСНИЙ СТАН ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ БУКОВИНИ	70
2.1.Фінансово економічна діагностика формування і ефективності використання ресурсоконкурентних переваг сільськогосподарських підприємств	70
2.2.Фінансово економічний аналіз формування раціональних витратнофакторних переваг аграрних підприємств	87
2.3.Оцінка рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств і їх продукції	103
Висновки до розділу II	125
Розділ III. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	127
3.1.Формування стратегії розвитку фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств	127
3.2.Оптимізаційно-факторне моделювання процесів забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору	150
3.3.Створення інформаційної системи фінансово-економічного забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору	172
Висновки до розділу III	190
ВИСНОВКИ	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	196
ДОДАТКИ	210

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах ринкової економіки стійкий фінансово-економічний стан будь-якого підприємства на ринку продукції визначається рівнем його конкурентоспроможності, тобто здатністю виробляти та збувати продукцію, яка за ціновими і неціновими характеристиками більш приваблива для споживачів, ніж продукція конкурентів. Рівень конкурентоспроможності значною мірою залежить від вибору системи управління підприємством, зокрема від ефективності функціонування фінансово-економічного механізму. Значення конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери в умовах сучасної економіки незмінно зростає, набуває більшої необхідності насичення ринку сільськогосподарськими продуктами вітчизняного виробництва, поліпшення їх якості, розширення асортименту та визначає спроможність країни реалізовувати свою продукцію як усередині, так і за її межами.

Теоретико-методичні основи дослідження конкурентоспроможності підприємств є предметом уваги багатьох вчених-економістів – Г. Азоева, В. Андріанова, В. Андрійчука, Е. Вогеля, Е. Ворнера, П. Гайдуцького, Р. Ербе, Л. Євчука, М. Заходим, Д. Кісінга, П. Кругмана, Ю. Куренкова, П. Макаренка, М. Маліка, Л. Мельника, О. Онищенко, М. Познера, В. Попова, М. Портера, П. Пуцентейла, П. Саблука, В. Сіденка, С. Соколенка, А. Стельмашука, Дж. Стренда, Р. Фатхутдінова, Ф. Хайєка, Е. Хекшера, І. Червена, О. Школьного, О. Шпичака та ін. Аналіз результатів їх досліджень свідчить про відсутність загальноприйнятого визначення поняття «конкурентоспроможність підприємства», значно розходяться думки вчених відносно термінології конкурентоспроможності та набору показників, які можуть бути покладені в основу методики визначення конкурентоспроможності підприємства. Залишаються недостатньо вивченими і вимагають подальшого дослідження питання сутності, структури і функціонування фінансово-економічного механізму забезпечення

конкурентоспроможності аграрних підприємств. Важливість для національної економіки вирішення проблем формування конкурентоспроможного розвитку сільськогосподарських підприємств і недостатня вивченість проблеми обумовили вибір теми дисертаційного дослідження, мету, завдання та структурну побудову роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до програм і планів фундаментальних і прикладних науково-дослідних робіт Буковинського державного фінансово-економічного університету, є складовою частиною теми «Особливості управління підприємствами в умовах глобальних викликів» (номер державної реєстрації 0111U009027), в межах якої автором опрацьовано питання орієнтирів стратегічного розвитку фінансово-економічного механізму конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретичних засад і розробка практичних рекомендацій щодо формування фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання таких завдань:

- обґрунтувати сутність конкурентоспроможності підприємств і об'єктивну необхідність її підвищення в аграрному секторі;
- визначити структуру і особливості функціонування фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств;
- виявити методичні підходи до формування й оцінки конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору;
- провести фінансово-економічну діагностику формування і використання ресурсоконкурентних і витратно-факторних переваг та оцінити рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств і їх продукції;

- сформувати стратегію фінансово-економічного розвитку аграрних підприємств у контексті підвищення їх конкурентоспроможності;
- окреслити концептуальні засади формування двоступеневої моделі управління конкурентоспроможністю підприємства;
- обґрунтувати методичні підходи щодо розробки методики алгоритму побудови моделі інтегрального показника конкурентоспроможності за допомогою багатфакторної моделі фінансового потенціалу сільськогосподарського підприємства;
- здійснити оптимізаційно-факторне моделювання процесів забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору;
- обґрунтувати створення інтегрованого інформаційного середовища у вигляді хмарного інформаційного простору.

Об'єктом дослідження є процеси формування та функціонування фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні засади формування і функціонування фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод пізнання економічних явищ і положення економічної теорії з розглядом проблем в історико-економічному аспекті. У процесі дослідження використовувались такі методи: абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення і формування висновків), статистико-економічний (аналіз сучасного стану розвитку аграрних підприємств, процесів формування конкурентоспроможності), монографічний (здійснення моніторингу господарської діяльності сільськогосподарських підприємств), розрахунково-конструктивний та порівняння (порівняння діяльності аграрних підприємств), кореляційно-регресійний (встановлення впливу окремих чинників на підвищення ефективності використання виробничих ресурсів, для визначення впливу факторів на результативну ознаку), інші загальноприйняті статистичні

методи.

Основними джерелами інформації були відповідні нормативно-правові документи, офіційні матеріали Державної служби статистики України, Державного агентства земельних ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, дані річних звітів сільськогосподарських підприємств, вибіркового монографічного обстеження аграрних підприємств, спеціальні літературні джерела тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні і практичному вирішенні комплексу питань, пов'язаних з формуванням та розвитком фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. У процесі дослідження були отримані такі наукові результати:

вперше:

- обґрунтовано: трактування конкурентоспроможності підприємства як певного ієрархічного послідовного процесу, що визначає рівень економічного стану підприємства, спрямованість його інноваційного розвитку, що, на відміну від існуючого, відображає діалектичний і дуалістичний характер конкурентоспроможності підприємства, вказує на тісний зв'язок між різними його рівнями та конкретизує сферу реалізації;

удосконалено:

- алгоритм оцінки конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору, який базується на комплексі економіко-математичних моделей стохастичної граничної виробничої функції та аналізу середовища функціонування, що, на відміну від існуючого алгоритму, дозволяє визначити показники відносної ефективності заданої групи підприємств (районів), а також резерви (перевитрати) вихідних (вхідних) факторів підвищення конкурентоспроможності;

- методичні підходи до визначення рівня конкурентоспроможності підприємств за допомогою інтегрального показника на основі структурного і функціонального підходів, що, на відміну від існуючих, задовольняють

функціональну повноту і достовірність оцінювання та зменшують витрати часу й коштів на її визначення;

дістали подальшого розвитку:

– теоретичні засади фінансово-економічного механізму конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, що включають сукупність форм, інструментів і методів, зумовлених технологічними, економічними, фінансовими і соціальними особливостями галузі аграрної сфери, які забезпечують ефективне функціонування її виробничо-господарської системи на мікрорівні в умовах специфічних особливостей;

– сутнісні положення щодо розробки методики алгоритму побудови моделі інтегрального показника конкурентоспроможності за допомогою багатофакторної моделі фінансового потенціалу суб'єкта господарювання, що пов'язане з ефективністю використання наявних, а також майбутніх фінансових ресурсів і компетенцій для розв'язання підприємством будь-якого оперативного, тактичного і стратегічного завдання;

– концептуальні підходи до побудови двоступеневої моделі управління конкурентоспроможністю підприємства, котра ґрунтується на порівняльній послідовній оцінці першого ступеня за такими інтегральними показниками, як конкурентоспроможність товарів, конкурентний потенціал, рівень фінансового капіталу оцінюваного підприємства і його конкурентів, а на другому ступені – за коефіцієнтом конкурентоспроможності;

– процеси формування інтегрованого інформаційного середовища у вигляді хмарного інформаційного простору, в рамках якого учасники отримують можливість безперервного доступу до інформаційних потоків, що дасть змогу здійснити інформаційний супровід фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, мають важливе практичне значення для забезпечення конкурентоспроможного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Запропоновані дисертантом рекомендації щодо обґрунтування фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств сформулюють фундамент для комплексного розвитку аграрної сфери і пов'язаних з нею галузей національного господарства.

Результати дисертаційного дослідження схвалені Департаментом агропромислового розвитку Чернівецької обласної державної адміністрації (довідка № 04-2/2-2041 від 02.10.2015 р.) та відділом агропромислового розвитку Вижницької районної державної адміністрації (довідка № 2 від 20.02.2015 р.); знайшли практичне використання у господарській діяльності ФГ «Джерело» (довідка № 30 від 12.12.2014 р.) та СТЗОВ «Колосок-2» (довідка № 85 від 15.09.2015 р.).

Наукові розробки дисертанта використовуються в навчальному процесі Буковинського державного фінансово-економічного університету при викладанні таких дисциплін, як: «Економіка та організація агропромислових формувань», «Потенціал і розвиток підприємства», «Обґрунтування господарських рішень і оцінювання ризиків», «Конкурентоспроможність підприємства» (довідка № 04-11/139-2 від 11.03.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Основні положення і висновки дисертації розроблені автором особисто та містяться в одноосібних наукових працях. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті положення, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертації. У процесі виконання дисертаційного дослідження проводилась апробація проміжних і кінцевих результатів роботи шляхом їх оприлюднення на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції молодих вчених та студентів «Теорія і практика раціонального використання ресурсного потенціалу країни» (м. Чернівці, 2012 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми розвитку суб'єктів господарювання в умовах інформатизації та глобалізації економіки» (м. Івано-Франківськ, 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції

«Стратегія і практика вітчизняної науки в побудові інформаційного суспільства» (м. Хмельницький, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції молодих вчених та студентів «Механізми регулювання соціально-економічним розвитком в умовах глобалізації» (м. Чернівці, 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток систем фінансово-облікового забезпечення функціонування підприємств та національного господарства» (м. Тернопіль, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток національної економіки: методологія та практика» (м. Івано-Франківськ, 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Механізми сталого розвитку національної економіки» (м. Хмельницький, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційна стратегія і тактика фінансово-економічного розвитку суб'єктів національного господарства» (м. Чернівці, 2014 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження автором опубліковано 15 наукових праць загальним обсягом 3,7 ум. друк. арк., у тому числі 7 статей у наукових фахових виданнях; 8 тез виступів на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Список використаної літератури налічує 192 найменування на 14 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 241 сторінку, обсяг основної частини – 195 сторінок. Дисертація містить 52 таблиці, 26 рисунків, 8 додатків на 32 сторінках.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРА І ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

1.1. Сутність конкурентоспроможності підприємств і об'єктивна необхідність її підвищення в аграрному секторі

Проблеми конкурентоспроможності постійно досліджувалися у країнах з розвиненою ринковою економікою. Теоретичним надбанням є наукові праці економістів-дослідників різних часів, і перш за все, представників класичної політекономії – А. Сміта, Д. Рікардо та відомих вчених ХХ століття – Г. Азоева, Д. Юданова, Р.Фатхутдинова, М. Портера, Дж. Кейнса, Й. Шумпетера, І. Ансоффа, К. Макконелла, С. Брю, А. Маршала, А. Томпсона, М. Трейсі та ін. Світові результати дослідження проблеми конкурентоспроможності неможливо автоматично і в повному обсязі впровадити у вітчизняну економіку, оскільки існують різні умови і рівні її розвитку. Перші результати дослідження цих питань оприлюднені у працях вітчизняних економістів – В. Андрійчука, П. Гайдучького, М. Маліка, Д. Доманчука, П. Саблука, В. Месель-Веселяка, О. Шпичака, Ю. Лузана, О. Школьного, І Червена. Але, незважаючи на широкий спектр робіт з дослідження даної проблематики, теоретичні аспекти залишаються недостатньо вивченими.

Багатовекторний характер, складність і актуальність вирішення проблеми управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств як провідної галузі АПК, вказує на її загальнодержавне значення і практичну цінність одержаних в процесі дослідження результатів. З приводу конкуренції Дж. С. Мілль писав, що, “беручи до уваги, що конкуренція є єдиним регулятором цін, заробітної плати, ренти, вона сама по собі є законом, який встановлює правила його регулювання” [1, с. 102]. Цій проблемі приділяють значну увагу такі вчені-економісти, як Г. Азоев, В. Андрійчук, Ю. Губені, А. Желєзняк, М. Малік,

В. Месель-Веселяк, Б. Пасхавер, Ж. Поплавська, П. Саблук, Р. Фатхутдинов, Г. Черевко, С. Шевельова та інші.

Аспекти впливу процесів глобалізації на розвиток національних економічних систем та їх складових елементів і конкурентоспроможності на міжнародному рівні перебували в полі наукових досліджень таких зарубіжних і вітчизняних учених-економістів, як Й. Шумпетера, Дж. Кейнса, М. Портера, Р. Камерона, Д. Лук'яненко, В. Геєця та багатьох інших. Проте динамічна зміна умов господарювання за членства України в СОТ вимагає поглиблення і розширення досліджень оптимізації економічної поведінки підприємств агропромислового підкомплексу з метою підвищення рівня їх конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Термін “конкурентоспроможність” у різних контекстах все частіше з’являється у вживанні, що пов’язано з розвитком ринкових відносин, однією з підвалин яких є якраз конкуренція, яка має суспільно-історичний характер і, відповідно, як економічне явище завжди була в центрі уваги вчених свого часу. Історія формування змісту поняття конкурентоспроможності підприємства зумовлює відповідну логіку його розгляду в процесі наукового дослідження (рис.1.1).

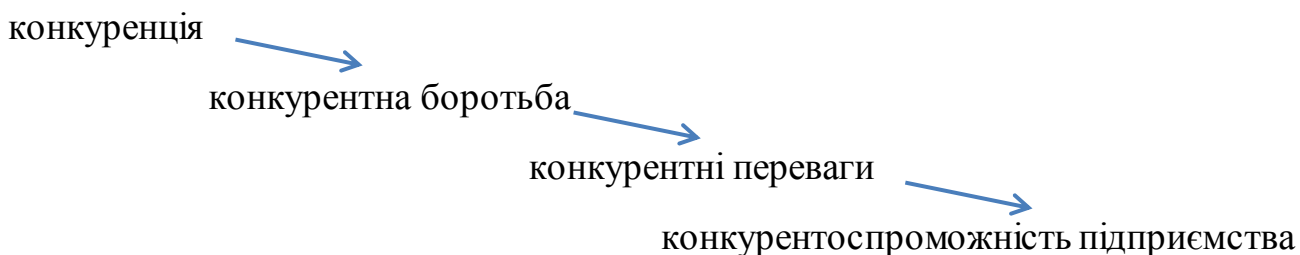

Рис. 1.1 Логічний зв'язок між категоріями конкурентоспроможності підприємства

Джерело: розроблено автором

Визначені на рис.1.1, логічно-послідовні поняття тісно між собою пов'язані, хоча кожне з них має свій зміст і свою специфіку. Очевидним є те, що конкурентна боротьба й конкуренція як економічні терміни є досить

подібними за змістом, однак можна зауважити й певні особливості: конкурентна боротьба більшою мірою характеризує характер поведінки підприємств в умовах ринкової економіки, а конкуренція більше означає умови, в яких реалізується така поведінка підприємств на ринку однорідної продукції. Сутність конкуренції як об'єктивного і необхідного для нормального розвитку економіки явища різні вчені розглядають по-різному. Представник неокласичної школи А. Маршалл визначав конкуренцію як змагання, яке полягає в тому, що “одна людина змагається з іншою, особливо при продажу або купівлі чого-небудь” [1, с.103]. Щоб глибше зрозуміти сутність конкуренції, наведемо її визначення, сформульовані деякими авторами (табл.1.1).

Таблиця 1.1.

Трактування сутності поняття «конкуренція» різними вченими

Автори	Визначення поняття «конкуренція»
К.Р. Макконелл, С.Л. Брю [84, с.321]	наявність на ринку великого числа незалежних покупців і продавців, можливість для покупців і продавців вільно виходити на ринок і залишати його;
Й. П. Шумпетер [174, с.112; 175, с.203].	суперництво старого з новим, з інноваціями;
П. П. Хайне [161, с.215]	прагнення якнайкраще задовольнити критеріям доступу до рідкісних благ;
Фрідріх А. фон Хайек [166, с.75]	процес, за допомогою якого люди одержують і передають знання;
М. Портер [113, с.423]	динамічний процес, що розвивається, безупинно мінливий ландшафт, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси і нові ринкові сегменти;
Ф. Х. Найт [161, с.111]	ситуація, у якій конкуруючих одиниць багато і вони незалежні;
Г.Л. Азоев [1, с.103]	суперництво на якому-небудь поприщі між окремими юридичними чи фізичними особами (конкурентами), зацікавленими в досягненні однієї і тієї ж мети;
Р.А. Фатхутдинов [161, с.215]	процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами для отримання перемоги чи досягнення інших цілей в боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних чи суб'єктивних потреб в рамках законодавства або в природних умовах;
А.Ю. Юданов [177, с.210].	боротьба фірм за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів, що ведеться ними на доступних сегментах ринку.

Отже, в науці сформувалися такі підходи до розуміння конкуренції:

– конкуренція як спосіб поведінки економічних суб'єктів на ринку;

- конкуренція як визначник структури ринку;
- конкуренція як рушій економічного прогресу.

У сучасних умовах конкуренція розглядається як економічний процес взаємодії, взаємозв'язку і боротьби товаровиробників за покупців і збільшення своєї частки на ринку або суперництво між окремими виробниками чи постачальниками товарів і послуг за найбільш вигідні умови виробництва і збуту [114, с.117].

Аналіз структури і змісту формулювань і трактувань поняття „конкуренція” дозволяє зробити такі висновки. Поняття „конкуренція”, запропоновані різними авторами, не повною мірою відповідають вимогам системності і комплексності, тобто вони характеризують тільки один з безлічі аспектів конкуренції, встановлених А.Смітом і самими авторами, кожний у своїй сфері дослідження. До того ж, підходи до формулювання поняття дуже різноманітні: під конкуренцією розуміють суперництво (боротьбу) [8, с.64; 1, с.103; 113, с.423; 78, с.201; 175, с.203; 177, с.210], наявність на ринку достатньої кількості продавців і покупців [8, с.65; 84, с.321], процес [113, с.423; 78, с.200; 161, с.111; 166, с.84]. Таким чином під конкуренцією слід розуміти суперництво між конкуруючими одиницями (об'єктами, фірмами), які в процесі боротьби визначають ступінь свободи продавця і покупця на ринку, поставивши собі за мету якомога повне задоволення потреб покупця.

Конкурентна боротьба – це дії, спрямовані на утримання та зростання частки ринку компанії. Мінімальна мета конкурентної боротьби – утримати поточних покупців і не дати їм перейти до конкурентів. Максимальна мета конкурентної боротьби — відібрати покупців в основних конкурентів компанії.

Для того, щоб ефективно протистояти конкурентам, необхідно послідовно пройти всі етапи конкурентної боротьби:

- визначити цільову аудиторію і основних конкурентів;
- визначити конкурентну перевагу та розробити стратегію його зміцнення і розвитку;
- затвердити основну конкурентну стратегію в галузі;

– розробити тактичні прийоми для протистояння основним конкурентам.

Основні правила конкурентної боротьби полягають у трьох пропозиціях: не нашкодь ринку, не нашкодь собі і працой в рамках закону. Всі дії, спрямовані проти конкурентів не повинні призводити до обвалу і зниження обсягу ринку, на якому працює компанія. Всі дії, спрямовані проти конкурентів не повинні призводити до зниження прибутковості бізнесу в довгостроковій перспективі. Необхідно керуватися законними засобами конкурентної боротьби і дотримуватися правового регулювання країни.

Отже, розглянемо опис можливих інструментів конкурентної боротьби. Конкурентна боротьба не завжди означає агресивні методи роботи і жорстке протистояння. Вона може мати як активну, так і пасивну форму. По відношенню до конкурентів компанія може використовувати дві основні тактики конкурентної боротьби: попереджувальні (наступальні) дії, або ж пасивні дії.

Наступальні дії спрямовані на активне протистояння основному конкуренту з метою захоплення частки ринку. Вибравши такий спосіб ведення конкурентної боротьби, компанія фокусується на протистоянні певної групи конкурентів і робить будь-які дії для залучення покупців конкурентів до свого товару.

Пасивні дії спрямовані на мирне існування на ринку і збільшення прибутковості компанії при незначному зростанні частки ринку. Вибравши такий тип конкурентної боротьби, компанія починає шукати способи мирного існування з великими конкурентами і орієнтується на невеликі вільні ніші на ринку. Спосіб, передусім, поліпшення якості товарів і послуг, швидке оновлення асортименту продукції, покращення дизайну, надання гарантій та післяпродажних послуг, тимчасове зниження цін, більш зручні умови оплати тощо.

Як правило, на конкурентному ринку суперники використовують різні методи боротьби: цінові, нецінові, нечесні та чесні (відповідно нечесна та чесна конкуренція) [10]. Сумлінна конкуренція поділяється на цінову і

нецінову. Цінова конкуренція означає, що головним методом боротьби конкурентів є ціна. У такій боротьбі перемагає той, хто домагається нижчої, ніж ринкова ціна, вартості своєї продукції. Це, по суті, боротьба за скорочення витрат виробництва завдяки використанню досягнень науково-технічного прогресу, наукової організації праці, підвищення її продуктивності. На конкурентному ринку неспроможність деяких підприємців використовувати найбільш ефективну технологію виробництва, в кінцевому підсумку, означає усунення їх конкурентами, які використовують більш дієві методи виробництва і мають ширші можливості знизити ціни, що приваблює покупців, сприяє швидкій реалізації товару, а отже, прискорює оборот капіталу. Слід також мати на увазі, що деяке зниження цін зберігає для виробника норму прибутку за рахунок низьких витрат виробництва. Таке заниження цін слід відрізнити від зниження цін нижче за собівартість, що є вже методом нечесної конкуренції.

При неціновій конкуренції застосовуються такі методи як:

- поліпшення якості продукції, адже відомо, що одна продукція може мати різну якість на різних підприємствах. Причиною цього може бути порушення технології виробництва. Крім технологічної дисципліни, можливе використання технічних новинок, які становлять комерційну таємницю;

- використання реклами. Усі рекламні заходи розраховані на те, щоб привернути увагу покупців, надати їм відповідну інформацію про споживчі властивості товару, спонукати споживача зробити покупку, нагадати йому про існування того чи іншого товару. Реклама формує уявлення про особливості якості товару, хоча його споживна вартість при цьому часто залишається без змін. У рекламі акцентується увага на торговельних знаках і фірмових клеймах;

- умови, що пов'язані з продажем товару. Фірма зобов'язується здійснювати ремонт виробу, надавати запасні частини, проводити безоплатні консультації щодо використання свого товару.

Успіх у конкурентній боротьбі підприємству забезпечують його конкурентні переваги, до розуміння суті яких також є різні підходи. Зокрема, О. Драган пропонує розглядати конкурентні переваги з позиції: економіки

підприємства, менеджменту, маркетингу, логістики, фінансової діяльності, підприємництва [42, с.87]. А. Войчак та Р. Камишніков розглядають конкурентні переваги окремих підприємств через призму їх чинників, всю сукупність яких вони цілком слушно поділяють на групу внутрішніх і зовнішніх чинників [23, с.50]. Вперше концепція конкурентних переваг була розроблена професором М. Портером. У своїх роботах він піддав ретельному аналізу чинники, врахування яких може дозволити підприємству одержати перевагу перед конкурентами. Головна ідея цієї концепції полягає в існуванні двох основних шляхів досягнення оптимального функціонування:

- максимально можливе зниження рівня витрат на виробництво продукції;

- диференціація продукції підприємства у напрямках, цінних для споживача, таким чином, що останні стають готовими заплатити за неї максимальну ціну [113, с.423].

Серед розмаїтості поглядів науковців щодо ролі і сутності конкурентних переваг доцільно виокремити такі основні позиції:

- конкурентні переваги підприємства мають вагоме значення для формування вищого рівня конкурентоспроможності цього підприємства порівняно з аналогічними підприємствами подібної спеціалізації;

- сутність конкурентних переваг підприємства полягає у наявності у нього таких характеристик, які, порівняно з аналогічними у конкуруючих підприємств, мають кращі (як з позиції самого підприємства, так і з погляду споживача його продукції) параметри, що, таким чином, забезпечують йому кращі, порівняно з аналогічного профілю конкуруючими підприємствами, позиції на ринку в теперішній час і на перспективу;

- про конкурентні переваги в економіці можна говорити як про переваги у ціновій політиці підприємства, у якості продукції, у співвідношенні якості та ціни на продукцію, у формах додаткового сервісу для покупців під час реалізації продукції, у якості й ефективності використання ресурсів, у тому числі й управлінських та фінансових, у технологіях, а стосовно безпосередньо

переробних підприємств – у рівнях глибини переробки сировини, у якості та конфігурації сировинної зони.

Напрями формування конкурентних переваг підприємства, по суті, і є підходами до формування необхідного рівня його конкурентоспроможності, що дає підстави розуміти двояко: як економічну категорію і як характеристику конкретного підприємства. Конкурентоспроможність підприємства є дещо по-іншому орієнтованою категорією, яка відображає здатність підприємства утримувати свою позицію на ринку відповідної продукції, забезпечуючи тим самим можливість здійснення ефективного процесу виробництва цієї продукції, рівень ефективності якого, одночасно, сприяє формуванню необхідного рівня конкурентоспроможності підприємства.

Як справедливо зазначає П.Р. Пуцтейло, поняття конкурентоспроможності трактується і використовується в теорії залежно від об'єкта дослідження, а критерії оцінювання і чинники динаміки конкурентоспроможності товару, підприємства, галузі та національної економіки мають свою специфіку. Складність і велика різноманітність визначення цього терміна не дає чіткого розуміння суті цього явища за окремими його складовими. Саме тому потрібно відокремити залежно від рівня конкурентної боротьби конкурентоспроможність товару, підприємства, галузі та національної економіки [120, с. 34].

Як одна із характеристик економічного стану підприємства його конкурентоспроможність є досить динамічною характеристикою [172, с.115] і залежить від зміни стану внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування цього підприємства, зокрема – зміни кон'юнктури ринку.

Конкурентоспроможність є актуальною проблемою сучасної економічної науки і практики ведення господарського життя. Глобалізація ринків, участь у міжнародному поділі праці, що передбачає проникнення іноземних товарів на вітчизняні ринки, ставить проблему забезпечення конкурентоспроможності в ряд пріоритетних управлінських завдань, успішне вирішення якого забезпечить виживання економічних суб'єктів у новому економічному середовищі [13, с.137].

У багатьох економічних дослідженнях є різні варіанти визначень поняття „конкурентоспроможність”. Проведемо короткий аналіз найбільш типових з них.

Таблиця 1.2.

Трактування поняття «конкурентоспроможність» різними вченими

Автори	Визначення поняття «конкурентоспроможність»
М. Портер [112, с.36]	обумовлений економічний, соціальний та політичний стан країни або окремого товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках;
Р. А. Фатхутдінов [179, с.22]	властивість об'єкта, яка характеризується ступенем реального або потенційного задоволення ним конкретної потреби у порівнянні з аналогічними об'єктами на даному ринку;
Г. Л. Азоев [182, с.113]	здатність ефективно розпоряджатися власними і позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку, виробництво і реалізація конкурентоспроможних товарів – обов'язкова умова конкурентоспроможності фірми, оскільки є результатом її конкурентних переваг по всьому спектру проблем управління компанією;
Ф. Н. Зав'ялов, Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський, А. Г. Поршнев [52, с.88]	здатність фірми, компанії конкурувати на ринках із виробниками й продавцями аналогічних товарів за допомогою забезпечення більш високої якості, доступних цін, створення зручних умов для покупців, споживачів;
Швейцарська організація «Європейський форум із проблем управління» [176, с. 99-100]	це реальна потенційна можливість фірм в існуючих для них умовах проектувати, виготовляти і збувати товари, що за ціновими і неціновими характеристиками більш привабливі для споживача, ніж товари конкурентів;
О. О. Савчук [128, с.58]	здатність процесів суперництва досягати кращих результатів в деякій діяльності, сфері функціонування;
Г. О. Воронін [24, с.18]	багатогранне поняття, яке включає в себе не тільки якісні та цінові параметри промислової продукції, але й залежить від рівня менеджменту, управління фінансовими потоками, інвестиційної та інноваційної складової в діяльності підприємства;
В. О. Василенко [21, с.44]	здатність організації домагатися своїх цілей в умовах ринку, на якому з аналогічними цілями діють інші підприємства;
П.К. Канінський [85, с.120]	вважає конкурентоспроможним такий товар, який має кращі вартісні, якісні та кількісні показники поряд з найменшою ціною споживання, і через ефективну збутову стратегію здатний задовольняти потреби споживачів щодо якості та асортименту за нижчою ціною;
Т.В. Гринько [36, с.50]	здатність підприємства господарювати ефективніше, ніж інші підприємства-конкуренти;
І. І. Мальярчук [57, с.56]	визначають конкурентоспроможність за допомогою різноманітних показників, що відбивають інвестиційну привабливість продукції і її виробника, ступеня освоєння ринку, динаміки експорту продукції, цінової стійкості продукції і рентабельності її збуту на різних ринках, поточного етапу і тривалості життєвого циклу продукції.

В умовах відкритої економіки конкурентоспроможність може визначатися також як здатність країни чи фірми протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку та ринках інших країн.

На нашу думку, конкурентоспроможність доцільно розглядати на двох рівнях: макроекономічному (як конкурентоспроможність країни) та мікроекономічному (як конкурентоспроможність галузі, окремого товаровиробника чи товару). З точки зору системного підходу конкурентоспроможність може бути представлена у вигляді здатності підприємств змінювати свою траєкторію розвитку, спланований режим функціонування тощо з метою збереження чи посилення вже набутих або створення нових конкурентних переваг. Таким чином, економісти мають різні міркування щодо визначення та тлумачення конкурентоспроможності. Якщо згрупувати їх, то можна виділити такі взаємопов'язані види конкурентоспроможності: конкурентоспроможність економіки країни, конкурентоспроможність галузі економіки, конкурентоспроможність підприємств, конкурентоспроможність продукції.

Американський вчений М. Портер виділяє п'ять головних факторів, які впливають на конкурентоспроможність країни: рівень розвитку науки і технології, обсяг капіталу, кількість робочої сили, розвиток інфраструктури, інформація [113, с.423]. Проте, головним критерієм, відносно якого потрібно розглядати вплив цих факторів на конкурентоспроможність країни, має бути ефективність виробництва та спроможність фірм підвищувати якість своєї продукції. Теорія конкуренції, стверджує М. Портер, виходить з того, що реально конкурують між собою не країни, а окремі виробники чи продавці благ. Країна зможе досягнути успіхів на міжнародній арені та буде конкурентоспроможною лише тоді, коли буде мати конкурентоспроможні галузі економіки, які, в свою чергу, можуть бути такими за умов наявності в них конкурентоспроможних підприємств, тобто таких, що виготовляють конкурентоспроможну продукцію. М. Портер також вважає, що практично неможливо відокремити конкурентоспроможність товару від

конкурентоспроможності галузі чи підприємства та від конкурентоспроможності національної економіки, бо всі вони логічно та структурно пов'язані і можуть вивчатися лише на основі виявлення конкурентних переваг.

Між категоріями конкурентоспроможності країни, галузі, підприємства і товару існують взаємозв'язок і взаємозалежність. На нашу думку, кожна з них саме в зазначеній послідовності є своєрідною підвалиною для наступної (рис. 1.2).

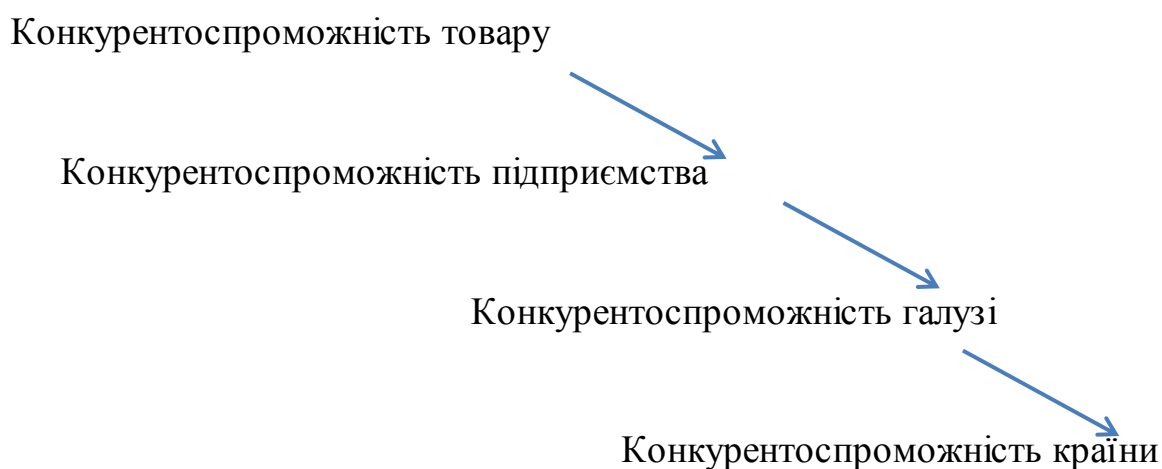

Рис. 1.2 Логічний зв'язок між категоріями конкурентоспроможності

Джерело: розроблено автором

Досліджуючи економічну категорію «конкурентоспроможність товару» було визначено значну кількість трактувань, основні з яких наведено в табл. 1.3. Для того, щоб товар був конкурентоспроможним, він має відповідати критеріям оцінки споживачів конкретного ринку в конкретний час. Те, що потрібне споживачу сьогодні, може стати абсолютно непотрібним уже завтра через зміну моди або внаслідок появи нового технічного рішення. Купуючи щось, споживач знаходить необхідний товар серед аналогічних, тобто вибирає такий, що найбільше задовольняє його потреби.

Однією із умов вибору товару споживачем є збіг основних ринкових характеристик виробу з умовними характеристиками конкретної потреби

покупця. Такими характеристиками найчастіше вважають нормативні та технічні параметри, а також ціну придбання та вартість споживання товару [81, с.195].

Таблиця 1.3

Визначення поняття «конкурентоспроможність товару» різними авторами

Автори	Визначення поняття «конкурентоспроможність товару»
І. Ф. Астахова, А. І. Маренич [134, с.183]	Конкурентоспроможність товару - відносне поняття, чітко прив'язане до конкретного сегмента ринку й часу продажу;
С.Б. Алексєєв [3, с.614]	Конкурентоспроможність товару - економічна категорія, яка є результатом суб'єктивного співставлення покупцем споживацької користі у випадку купівлі товару даного підприємства із споживацькою користю від придбання аналогічних товарів фірм-конкурентів;
І.П. Булеєв [134, с.184]	Конкурентоспроможність товару - сукупність показників, які забезпечують розроблення, виробництво, реалізацію і післяпродажне обслуговування товару з метою задоволення потрібного споживчого попиту й отримання цільового прибутку підприємства;
Печінкин А. В., Фомін А. В. [102, с.23]	Конкурентоспроможність товару - властивість, яку оцінюють за сукупністю основних техніко-економічних, якісних та вартісних показників, що відрізняють товар від товару-конкурента;
П. С. Зав'ялов [52, с.88]	Конкурентоспроможність товару - сукупність якісних і цінових характеристик, що забезпечує задоволення конкретних потреб покупця;
Енциклопедія бізнесмена, менеджера, економіста [46, с. 127]	Конкурентоспроможність товару – сукупність якісних та вартісних характеристик продукції, що забезпечують її відповідність вимогам ринку у певний період часу. Це поняття характеризує ступінь привабливості товарів для споживачів у певних часових та просторових умовах;
П.К. Канінський [85, с.120]	Конкурентоспроможним є такий товар, який має кращі вартісні, якісні та кількісні показники поряд з найменшою ціною споживання, і через ефективну збутову стратегію здатний задовольняти потреби споживачів щодо якості та асортименту за нижчою ціною;
Ю. А. Савинов, М. Н. Чепурин [53, с.77]	Конкурентоспроможність товару – характеристика в якій відображується його відмінність від товару-конкурента за ступенем відповідності конкретної суспільної потреби та по витратах на її задоволення;
М. Портер [112, с 36]	Конкурентоспроможність товару - властивість товару виступати на ринку з присутніми там аналогічними товарами;
Р. А. Фатхудінов [164, с.201]	Конкурентоспроможність товару – властивість, що характеризується ступенем задоволення їм конкретній потребі в порівнянні з аналогічними товарами на даному ринку та визначає здатність товару витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними товарами на даному ринку.

Можливість підприємства конкурувати на певному товарному ринку безпосередньо залежить від конкурентоспроможності його продукції. Отже, для визначення механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємства неможливо обійтися без обґрунтування наукового апарату конкурентоспроможності продукції.

Однак при більш детальному розгляді поняття «конкурентоспроможність підприємства» виокремлюються суттєві відмінності в підходах економістів при визначенні сутності даної категорії. Основне завдання кожного дослідника, що вивчає проблеми управління конкурентоспроможністю підприємства, полягає у визначенні критеріїв, а також знаходженні джерел і чинників конкурентоспроможності. Однак тут очевидною стає варіація термінів і категорій. Так, в економічній літературі можна зустріти дуже різноманітні дефініції конкурентоспроможності підприємства (табл. 1.4.).

На нашу думку, категорія «конкурентоспроможність підприємства» має забезпечуватися такими показниками, як висока виробнича ефективність, яка реалізується завдяки сучасному обладнанню, технологіям, кваліфікованому персоналу та здатністю завоювати й тривалий час утримувати власну ринкову нішу.

Конкурентоспроможність підприємства – це певний послідовний процес, тобто конкурентоспроможність продукції визначає конкурентоспроможність підприємства; конкурентоспроможність підприємства визначає рівень економічного становища підприємства; а рівень економічного становища підприємства визначає рівень і спрямованість інноваційного розвитку, котре в свою чергу визначає конкурентоспроможність продукції.

Актуальність дослідження цієї категорії посилюється з розвитком ринкових відносин і формуванням конкурентного середовища.

Таблиця 1.4.

Трактування поняття «конкурентоспроможність підприємства»
різними вченими

Автори	Визначення поняття «конкурентоспроможність підприємства»
Енциклопедія бізнесмена, менеджера, економіста [46, с. 127]	Конкурентоспроможність підприємства - рівень його компетентності порівняно з іншими підприємствами-конкурентами за такими параметрами, як технологія, практичні навички і професійні знання персоналу, рівень стратегічного і поточного планування, політика збуту, рівень управління, комунікації, якість систем управління виробництва;
В. О. Василенко [21, с.44]	Конкурентоспроможність підприємства - можливість його ефективної господарської діяльності й її практичної реалізації в умовах конкурентного ринку;
І. З. Должанський [41, с. 47]	Конкурентоспроможність підприємства – це можливість ефективно розпоряджатися власними і позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку;
Л. С. Кобиляцький [64, с.99]	Конкурентоспроможність підприємства визначають показники, які характеризують ефективність виробничої діяльності, фінансового стану підприємства, ефективності організації збуту і просування товару порівняно з підприємствами конкурентами, а також показники конкурентоспроможності товарів;
С. Ф. Покропивний [107, с.308]	Конкурентоспроможність підприємства – здатність до ефективної господарської діяльності та забезпечення прибутковості за умов конкурентного ринку. Тобто, це здатність забезпечувати випуск і реалізацію конкурентоспроможної продукції;
Є. М. Карпенко [61, с.256]	Конкурентоспроможність підприємства – це відносна характеристика, яка проявляється в умовах конкуренції як здібність задіяти необхідні ресурси і зробити з них конкурентоспроможний товар, визначається продуктивністю використання виробничих ресурсів, обумовлює його положення на ринку і залежить від аналогічної властивості його галузі та країни;
В. Д. Немцов [93, с.401]	Конкурентоспроможність підприємства – комплексна порівняльна характеристика підприємства, яка відображає ступінь переваги сукупності оцінних показників його діяльності, що визначають успіх підприємства на певному ринку за певний проміжок часу, по відношенню до сукупності показників конкурентів;
П.К. Канінський [85, с. 532]	Під конкурентоспроможністю підприємства розуміє його здатність отримувати прибутки, достатні для відтворення простого або розширеного виробництва, мотивації праці та поліпшення властивостей продукції;
П.Р. Пуцентейло [120, с.40]	Конкурентоспроможність підприємства – це відносна характеристика, що відображає стратегію розвитку підприємства в умовах функціонування змін оточуючого середовища, яка спрямована на якісно-кількісне забезпечення діяльності на ринку
В.Г. Шинкаренко, А.С. Бондаренко [171, с. 14]	Конкурентоспроможність підприємства – це динамічна характеристика здібності підприємства адаптуватися до змін зовнішнього середовища і забезпечувати при цьому визначений рівень конкурентних переваг;
В. Ф. Оберемчук [95, с.88]	Під конкурентоспроможністю підприємства розуміє комплексну порівняльну характеристику підприємства, яка показує ступінь переваги сукупності оцінних показників діяльності підприємства, що визначає його успіх на певному ринку за певний проміжок часу щодо сукупності показників підприємств-конкурентів
Л.М. Калашникова [58, с.15]	Конкурентоспроможність підприємства - це комплексне поняття, що характеризується системою і якістю управління, якістю продукції, широтою та глибиною асортименту, затребуваного суспільством або окремими його членами, стабільним фінансовим станом, здатністю до інновацій, ефективним використанням ресурсів, цілеспрямованою роботою з персоналом, рівнем системи товароруку і сервісом фірми.
А. Ю. Юданов [178, с.49]	Конкурентоспроможність підприємства – це ступінь принадливості цього продукту для споживача, який здійснює реальну купівлю

І.Б. Яців характеризує конкурентоспроможність підприємства, як здатність здійснювати упродовж тривалого часу ефективну господарську діяльність, отримуючи прибутки від реалізації продукції на конкурентному ринку. Принциповими в цьому визначенні є такі моменти:

- конкурентоспроможність характеризує здатність підприємства стабільно функціонувати упродовж певного періоду, тобто відображає перспективи підприємства як економічної системи;
- успіх підприємства ґрунтується на виробництві ним продукції, яку воно здатне реалізувати з вигодою для себе;
- успіх досягається в конкурентній боротьбі, у змаганні з іншими суб'єктами підприємницької діяльності, а отже, передбачає певну раціональну поведінку підприємства [181, с.71].

С. Ярошенко стверджує, що підприємства є конкурентоспроможними, якщо вони можуть довгий час відстоювати власні переваги на ринку завдяки наявності ефективної стратегії чи здатності функціонувати в довгостроковому періоді на ринку й отримувати при цьому прибуток, достатній для вдосконалення виробництва, підтримання якості продукції на високому рівні і стимулювання робітників [180, с. 37].

Н. П. Тарнавська обґрунтовує, що конкурентоспроможність підприємств необхідно розглядати з урахуванням ієрархічності цього поняття, зважаючи на наявність причинно-наслідкових зв'язків та супідрядності конкурентоспроможності на усіх рівнях управління економікою (держава, підприємство, продукція) [155, с. 75].

Аналізуючи дані табл. 1.4., можна зробити висновок про те, що різні автори неоднозначно визначають сутність конкурентоспроможності підприємства. Одна група авторів робить акцент на тому, що конкурентоспроможність підприємства – це здатність даного підприємства виробляти і реалізовувати конкурентоздатні товари чи послуги. Друга група вчених підкреслює, що конкурентоспроможність підприємства – це його здатність конкурувати або змагатися з аналогічними господарюючими

суб'єктами. Є й третя точка зору, в основі якої положення про конкурентоспроможність підприємства як про категорію, яку необхідно кількісно вимірювати, так як вона може дати достовірні прогностичні оцінки отримання економічних результатів на перспективу.

Ці визначення конкурентоспроможності підприємства відображають діалектичний і дуалістичний характер конкурентоспроможності підприємства, вказують на зв'язок між різними рівнями конкурентоспроможності, конкретизують конкурентну сферу реалізації конкурентоспроможності і володіють властивістю універсальності. Ми провели аналіз визначень конкурентоспроможності підприємства з точки зору відображення в ньому економічної та організаційної складових підприємства. У результаті були виявлені два підходи до розуміння конкурентоспроможності підприємства: економічний підхід і організаційний підхід (табл. 1.5.-1.6.).

Таблиця 1.5

Класифікація визначень з урахуванням економічного підходу до розуміння конкурентоспроможності підприємства

Визначення конкурентоспроможності підприємства
Характеристика конкретного товару, у зв'язку з якою відбувається розподіл попиту між ними та іншими обертаються на ринку товарами аналогічного призначення
Інтегральна числова характеристика, за допомогою якої оцінюються досягнуті підприємством кінцеві бізнес-результати його діяльності протягом визначеного періоду
Економічний ефект, отриманий за рахунок синергії виробничих, організаційно-кадрових, інноваційних, ресурсозберігаючих, екологічних, фінансово-економічних, брендів і інших можливостей підприємства, що характеризуються рівнем прояву і розвитку відповідних потенціалів в рамках стратегії розвитку підприємства
Здатність підприємства реалізовувати свою продукцію за ціною, котра забезпечує зростання та виконання зобов'язань перед третіми особами (забезпечення певного рівня рентабельності, формування основних фондів, повернення інвестиційного капіталу)
Як реальна, так і потенційна здатність підприємства розробляти, виготовляти, збувати і обслуговувати в конкурентних сегментах ринку конкурентоспроможні вироби, тобто товари, що перевершують за якісно-ціновими параметрами аналоги і користуються більш пріоритетним попитом у споживачів

Джерело: розроблено автором

Прихильники економічного підходу спрямовані переважно на вивчення внутрішнього (мікро-) рівня підприємства. У той же час прихильники

організаційного підходу до визначення конкурентоспроможності підприємства роблять акцент на здатності підприємства конкурувати з зовнішнім оточенням.

Таблиця 1.6

Класифікація визначень з урахуванням організаційного підходу до розуміння конкурентоспроможності підприємства

Можливість ефективної господарської діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку
Здатність підприємства отримувати в своє користування найкращі в порівнянні з іншими учасниками ринку фінансово-економічні ресурси з метою їх перерозподілу для найбільш повного задоволення потреб споживача, заснована на міжособистісному суперництві
Здатність підприємства протистояти на ринку іншим виробникам аналогічної продукції (послуги) як за ступенем задоволення своїми товарами конкретної суспільної потреби, так і за ефективністю виробничої діяльності
відносна характеристика, яка відображає відмінності розвитку даної фірми від розвитку конкурентних фірм за ступенем задоволення своїми товарами потреби людей і по ефективності виробничої діяльності
Можливість і динаміка пристосування його до умов ринкової конкуренції

Джерело: розроблено автором

Швейцарська організація „Європейський форум із проблем управління” визначила, що конкурентоспроможність – це реальна і потенційна можливість фірм в існуючих для них умовах проектувати, виготовляти і збувати товари, що за ціновими і неціновими характеристиками більш привабливі для споживача, ніж товари конкурентів [176, с.99]. Категорії „конкурентоспроможність товару” та „конкурентоспроможність підприємства” є взаємопов’язаними, але не тотожними. Справді, підприємства не можуть бути конкурентоспроможними, якщо їх товар не користується попитом. Але цей чинник не є вирішальним бо, в окремих випадках, конкурентоспроможність товару може бути забезпечена за рахунок його реалізації за демпінговими цінами.

Однак, на наш погляд, в даній позиції невірно вказаний причинно-наслідковий зв’язок (фактора і результату конкурентоспроможності), оскільки конкурентоспроможність продукції і конкурентоспроможність підприємства є результатом впливу чинників конкурентоспроможності.

Суттєві відмінності між згаданими категоріями пояснюються й тим, що:

– конкурентоспроможність продукції оцінюється на відносно короткому проміжку часу, який визначається її життєвим циклом, а конкурентоспроможність підприємств потрібно аналізувати в довгостроковому періоді;

– конкурентоспроможність продукції розглядається щодо окремих її видів, а конкурентоспроможність підприємств охоплює всю номенклатуру їх продукції;

– оцінка конкурентоспроможності підприємств здійснюється самими підприємствами, а товару – покупцями.

Згідно з функціональним підходом до дослідження конкурентоспроможності підприємства, її рівень залежить від рівня організації роботи всіх підрозділів і служб, а ефективність діяльності останніх визначається ефективністю використання ресурсів підприємства, тобто конкурентоспроможність підприємства є функцією всіх його внутрішніх ресурсів [60, с.131].

Забезпечення конкурентоспроможності підприємства залежить від багатьох чинників зовнішнього та внутрішнього характеру, що зумовлює необхідність використання системного підходу у дослідженні їх впливу [130, с.31].

Саме тому, необхідними умовами в дослідженні економічного змісту категорії конкурентоспроможність підприємства є по-перше, уявлення про конкурентоспроможність підприємства, як про послідовно розгорнутий процес, по-друге виявлення чіткого причинно-наслідкового зв'язку факторів і результатів, що призводять підприємство до стану конкурентоспроможності.

Доцільно графічно представити конкурентоспроможність підприємства у вигляді процесу, в якому система цілей, що відображає інтереси ключових «суб'єктів впливу», визначає показники оцінки ефектів відповідно до яких наводиться внутрішній потенціал підприємства, що формує конкурентні переваги, які забезпечують конкурентоспроможність підприємства (рис.1.3).

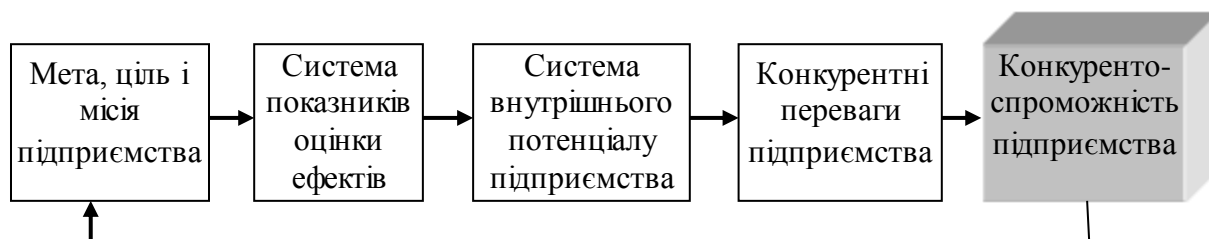

Рис. 1.3 Процес формування конкурентоспроможності підприємства

Джерело: розроблено автором

Категорія конкурентоспроможності повинна розглядатися як основний критерій результативності діяльності суб'єкта господарювання.

Конкурентоспроможність підприємства – поняття широке, яке взаємопов'язане з низкою різних категорій (рис. 1.4)

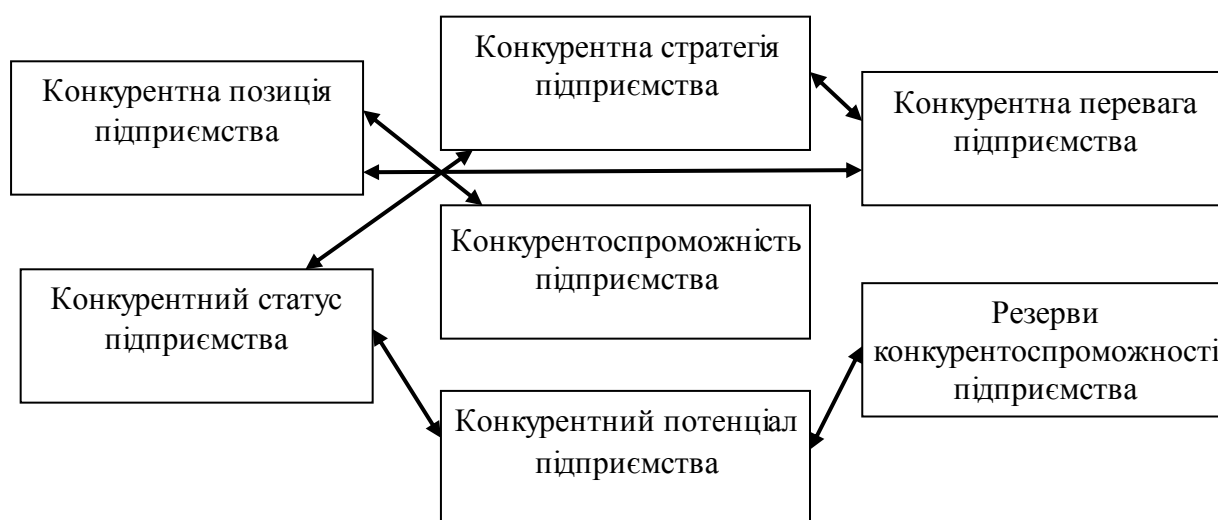

Рис. 1.4. Взаємозв'язок категорій з категорією конкурентоспроможність підприємства

Джерело: розроблено автором

Система конкурентоспроможності – це ієрархічна структура, що включає в себе мезорівень, мікрорівень і макрорівень. Конкурентоспроможність підприємства не є його іманентною якістю, оскільки підприємство функціонує в системі мікро- і макросередовища, що сформувалася в рамках національної економіки, отже, конкурентоспроможність підприємства, з одного боку залежить від національної економіки в цілому, а з іншого, визначає її розвиток.

Різноманітні підходи до трактування сутності конкурентоспроможності підприємства можна згрупувати у кілька груп:

- 1) розуміння конкурентоспроможності підприємства як його здатності виробляти і продавати конкурентоспроможний продукт, тобто зводить конкурентоспроможність підприємства до його здатності виробляти і реалізовувати конкурентоспроможну продукцію у конкурентних умовах;
- 2) розуміння конкурентоспроможності підприємства як сукупності його характеристик, або характеристик, що відображають його;
- 3) розуміння конкурентоспроможності підприємства як його здатності ефективно використовувати ресурси та ефективно здійснювати виробництво продукції.

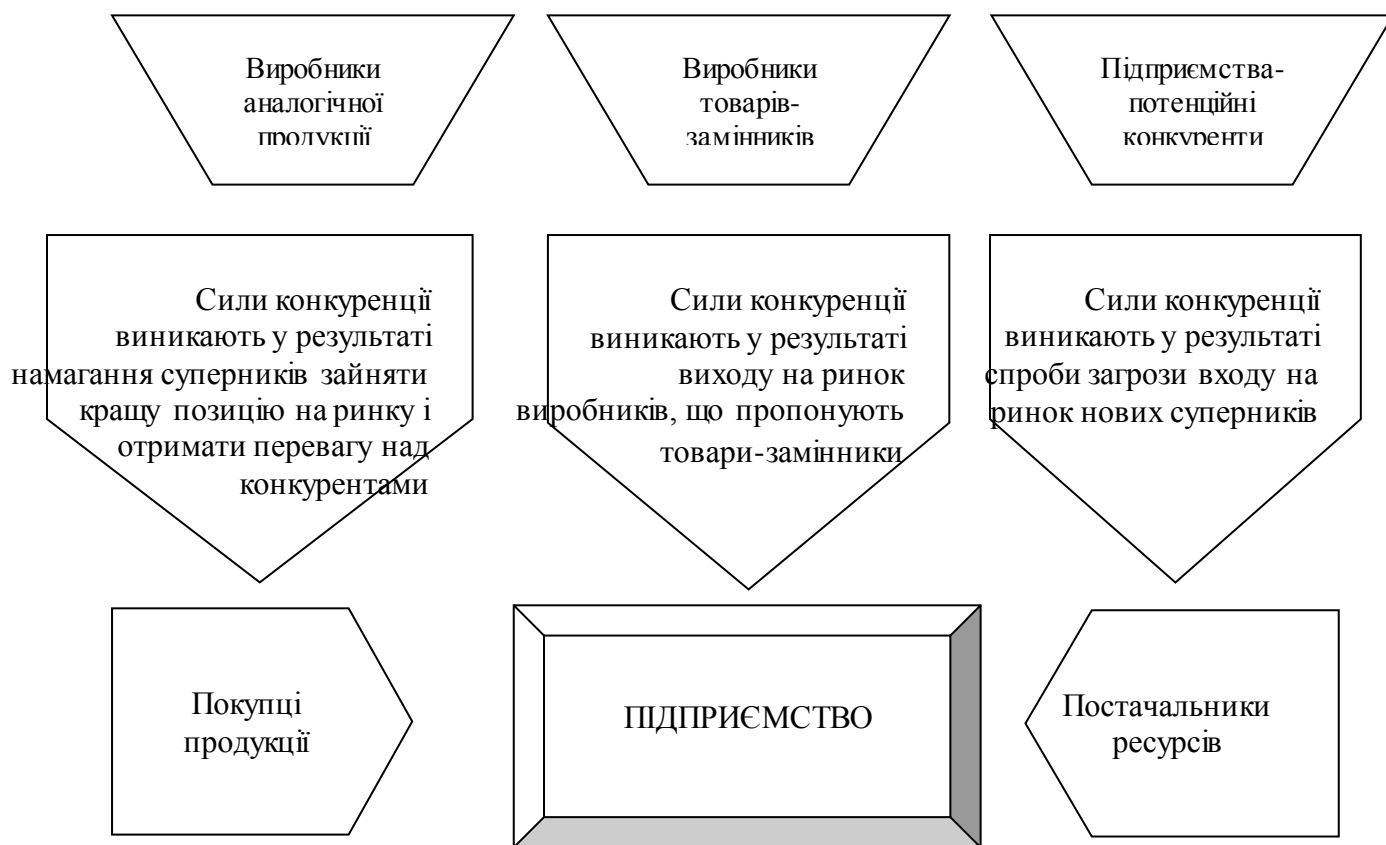

Рис. 1.5 Аналітична концепція впливу основних конкурентних сил
Джерело: розроблено автором

Сила суперництва між підприємствами, що виробляють аналогічну продукцію, є основною силою конкурентної боротьби, що в найбільш

концентрованому вигляді виявляє успіхи і невдачі підприємства у забезпеченні додаткових конкурентних переваг. Конкуренція має найбільш творчий і плідний характер, якщо на ринку вже склалося конкурентне середовище, тому що в цих умовах конкурентна боротьба призводить до випуску фірмами нових видів продукції, розширенню кола надаваних ними послуг, впровадженню нових технологій.

Аналітичну концепцію впливу основних конкурентних сил на конкурентоспроможність підприємства можна представити у вигляді рис. 1.5.

Конкурентоспроможність підприємства – це багатоаспектне поняття, що характеризує динамічну, керовану властивість фірми, яке визначається сукупністю конкурентних переваг, у тому числі формованих факторами зовнішнього середовища і виражена в здатності витримувати конкуренцію на зовнішньому і внутрішньому ринках товарів, капіталу і праці в розглянутий період.

Отже, конкурентоспроможність підприємства – це здатність, можливість і характеристика підприємства, спрямована на використання порівняльних переваг у виробництві та реалізації товарів за допомогою застосування методів економіко-математичного аналізу, модельного апарату для забезпечення переваги над аналогічними підприємствами даної галузі всередині країни і за її межами, з урахуванням мінливих умов конкуренції.

Кожен з факторів бере участь у формуванні декількох джерел конкурентоспроможності і здійснює вплив на інший. Зміст факторів і характер їх впливу на конкурентоспроможність підприємства такі, що кожен з них впливає відразу на декілька аспектів діяльності господарюючого суб'єкта, внаслідок чого не можна розглядати вплив одного фактору ізольовано від впливу інших на діяльність господарюючого суб'єкта в цілому.

Отже, розглянуті блоки чинників конкурентоспроможності підприємства складають єдину систему. Ці блоки і їх складові елементи, кожен окремо і всі разом як система, створюють середовище, в якій створюється і функціонує підприємство. Тому пропонуємо поділ факторів конкурентоспроможності

підприємств на внутрішні і зовнішні, в залежності від джерела їх виникнення (рис. 1.6).

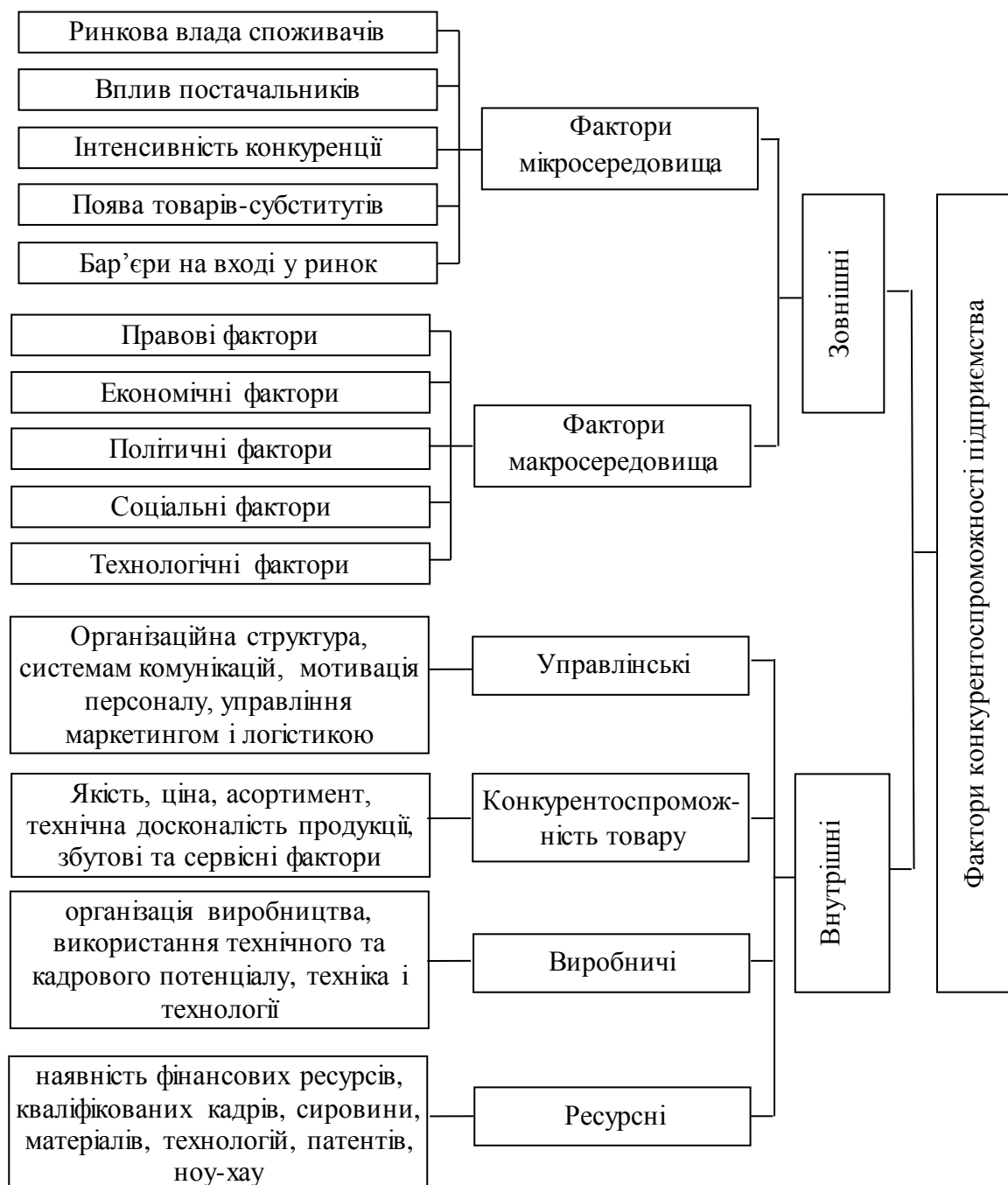

Рис. 1.6. Класифікація факторів конкурентоспроможності підприємства

Джерело: розроблено автором на основі [36]

Саме таким цілим є система факторів конкурентоспроможності підприємства, яка здійснює прояв в результаті складної взаємодії комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів конкурентної боротьби. Таким чином, тільки аналіз конкурентного середовища конкретного господарюючого суб'єкта та

умов його діяльності дає змогу встановити фактори, що здійснюють найбільший вплив на його конкурентоспроможність. У контексті виділення даних факторів в обов'язковому порядку необхідно враховувати специфічні особливості функціонування конкретних мікрорівневих суб'єктів господарювання. Далі шляхом цілеспрямованого впливу на ці фактори з'являється можливість підвищити конкурентоспроможність підприємства.

Вивчення різних концепцій, підходів до дослідження конкурентоспроможності підприємств вітчизняних і зарубіжних авторів дає змогу зробити висновок, що конкурентоспроможність підприємства може набувати різноманітні форми, всебічно впливати на інші економічні суб'єкти тощо. У результаті виділено критерії та відповідні їм види конкурентоспроможності підприємств (рис. 1.7).

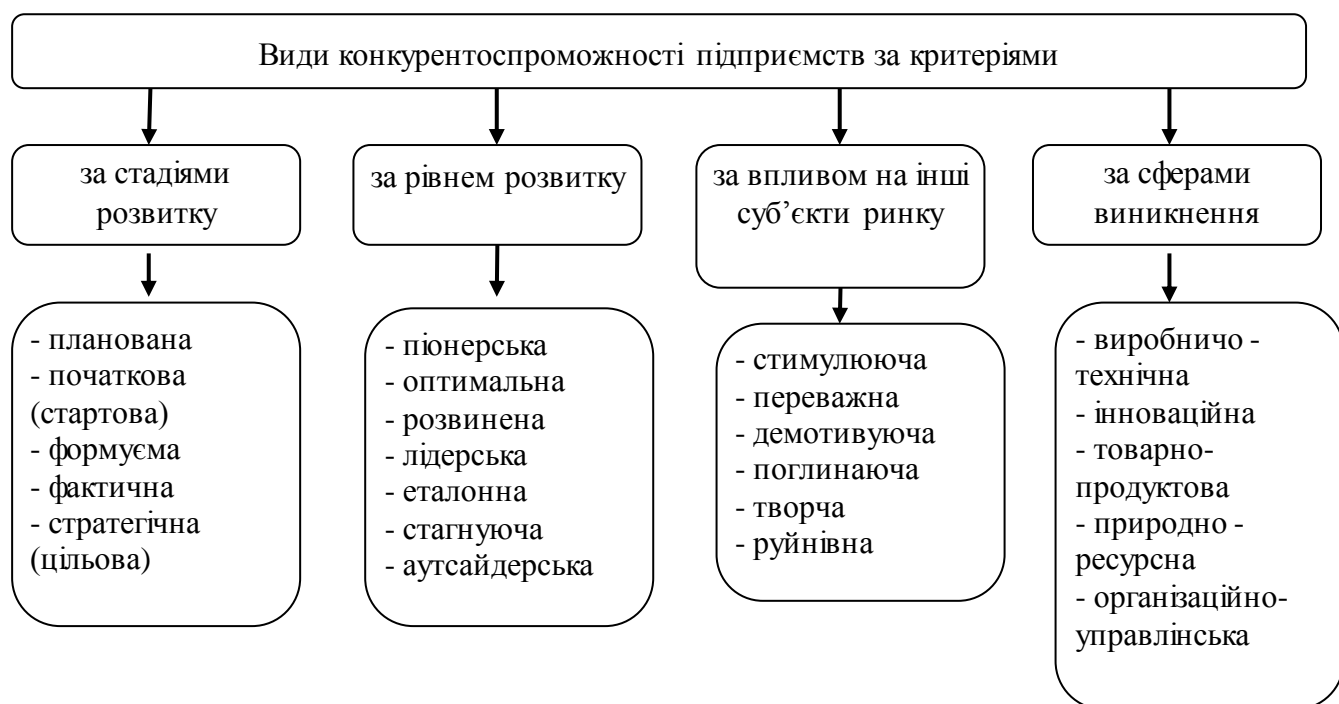

Рис. 1.7. Класифікація видів конкурентоспроможності підприємств за критеріями

Джерело: розроблено автором

Враховуючи вищевикладене, конкурентоспроможність аграрних підприємств – це здатність суб'єктів економічної діяльності аграрної сфери пристосовуватись до нових умов господарювання, використовувати свої

конкурентні переваги і перемогати в конкурентній боротьбі на ринках сільськогосподарської продукції та послуг, максимально ефективно використовувати земельні ресурси, якомога повно задовольняючи потреби покупця шляхом аналізу структури ринку і гнучко реагуючи на зміну його кон'юнктури.

Доцільно виділити фактичну і стратегічну конкурентоспроможності підприємств. У структурі конкурентоспроможності ми виділяємо параметри: конкурентна позиція і інтегральний показник фінансово-господарської діяльності (табл. 1.)

Таблиця 1.7.

Визначення фактичної і стратегічної конкурентоспроможності підприємства та їх параметрів

Фактична конкурентоспроможність підприємства		Стратегічна конкурентоспроможність підприємства	
реальний рівень конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта, який визначається оцінкою поточних результатів фінансово-господарської діяльності та конкурентної позиції на цільовому ринку збуту і відображає ступінь реалізації конкурентного потенціалу підприємства		здатність підприємства в умовах конкурентної боротьби та ринкової економіки на базі комплексної рейтингової оцінки виявляти і досягати стратегічних цілей довгострокового розвитку, усувати можливі перешкоди для існування, виконання місії та сталого розвитку	
Фактична фінансово-господарська діяльність	Фактична конкурентна позиція	Стратегічна фінансово-господарська діяльність	Стратегічна конкурентна позиція
інтегральна характеристика результатів минулої і поточної діяльності господарюючого суб'єкта в області залучення, раціонального управління і розподілу фінансових та інших ресурсів, забезпечення реалізації стратегії розвитку та отримання прибутку	порівняльна характеристика техніко-економічних параметрів продукції, здатність отримувати доступ на ринки збуту і протистояти іноземним та вітчизняним конкурентам, якісно і кількісно задовольняти запити споживачів і інвесторів	сукупність майбутніх параметрів внутрішньогосподарської діяльності, які відображають найбільш ймовірний рівень показників інвестиційної, інноваційної, кадрової та соціальної діяльності підприємства	система цільових показників, майбутньої ринкової позиції суб'єкта, відображає його здатність відстоювати стратегічні інтереси як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках

Джерело: розроблено автором

Без забезпечення конкурентоспроможності та стійкості конкурентних переваг аграрних підприємств і продовольчих товарів на регіональних і міжнародних ринках неможливо досягти сталого розвитку аграрного сектору. Конкуренція розкриває потенціал суб'єктів аграрного ринку і виконує важливу функцію постійного рушія розвитку сільськогосподарського виробництва. Підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників – це одне з найважливіших стратегічних завдань економічної політики кожної країни.

Ми частково можемо погодитися з думкою, що важливим чинником конкурентоспроможності країни є здатність окремих суб'єктів економічної діяльності перемогти у боротьбі з іншими товаровиробниками як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Проте, неможливо ігнорувати вплив держави, як суб'єкта міжнародних економічних відносин, на внутрішні економічні процеси та світову економіку.

Ми погоджуємося з професором В. Андріановим, який вважає, що показник конкурентоспроможності країни об'єднує конкурентоспроможність товару, товаровиробника та галузеву конкурентоспроможність. У загальному вигляді її можна визначити як здатність країни в умовах вільної торгівлі виробляти товари і послуги, які відповідають вимогам світового ринку, реалізація яких підвищує добробут країни і окремих її громадян [6, с. 37].

Існують різні, часто суперечливі, пояснення того, чому одні країни є конкурентоспроможними на світовому ринку, а інші – ні. До сьогодні не створено єдиної загальноприйнятої теорії. Проаналізувавши літературу з досліджуваної проблеми [89, с. 421], ми прийшли до висновку, що економісти-теоретики, розглядаючи економіку країни, вважають її спроможною вести економічну боротьбу на світовому ринку у тому випадку, коли вона може забезпечити стале економічне зростання за рахунок чотирьох груп факторів: пропозиції; попиту; ефективності; соціокультурних, інституційних та інших факторів.

Сьогодні конкурентоспроможність країни розглядається як одна з найвпливовіших концепцій економіки розвитку та практичної політики, оскільки не

лише охоплює суто економічні показники, а й оцінює економічні наслідки важливих для стабільного зростання неекономічних явищ, таких, як якість політичних процесів і управління суспільством, рівень освіти, наукова база, верховенство закону, культура, системи цінностей та інформаційна інфраструктура.

Конкурентоспроможність країни це її здатність досягти й підтримувати високі темпи економічного зростання, що виражаються в постійному прирості рівня ВВП на душу населення. Отже висока конкурентоспроможність сприяє високому рівню і якості життя населення.

Отже, у вигляді суб'єктів конкуренції можуть виступати і товари, і підприємства, і регіони, і галузі, і цілі країни, як наслідок, має місце різноманіття форм існування конкуренції. Однак ці форми не є незалежними один від одного. Між ними існує тісний взаємозв'язок. Так, конкурентоспроможність товару є відображенням конкурентоспроможності підприємства, а конкурентоспроможність підприємства, у свою чергу, вплине на конкурентоспроможність регіону, галузі, країни.

Зв'язок між рівнями конкурентоспроможності хоч і присутній, але не є прямим, тому кожний наступний ієрархічний рівень конкурентоспроможності, крім показників попереднього, включає в себе нові фактори, що відображають зміст конкурентоспроможності більш високого рівня.

Зміст і підпорядкованість ієрархії рівнів конкурентоспроможності відображено на рис. 1.8.

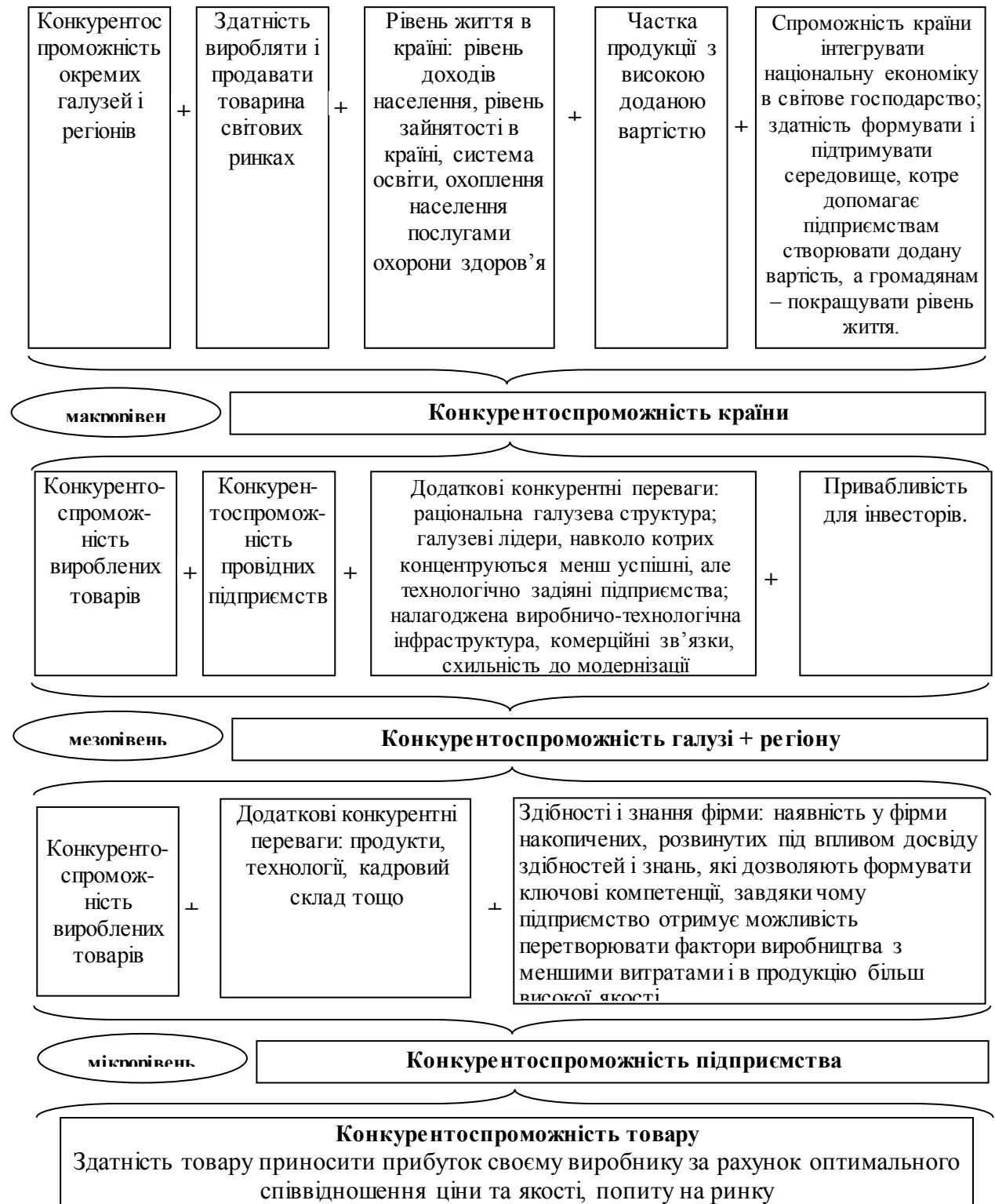

Рис. 1.8 Місце і зміст конкурентоспроможності підприємства в системі ієрархічної підпорядкованості рівнів конкурентоспроможності

Джерело: розроблено автором

Таким чином, узагальнюючи сутність категорії «конкурентоспроможність», слід наголосити на тому, що перехід до ринкової економіки неможливий без забезпечення конкурентоспроможності товаровиробників на ринку, причому це стосується умов як зовнішнього, так і внутрішнього ринків. Тому виникає необхідність забезпечення стабільного рівня конкурентоспроможності, яка нерозривно пов'язана із проявом конкуренції на аграрному ринку. В даному контексті важливим є визначення особливостей конкурентоспроможності підприємств, зокрема в аграрній сфері, з метою пошуку шляхів забезпечення її підвищення.

1.2. Структура і особливості функціонування фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств

Сільське господарство поряд з іншими галузями національної економіки відрізняється низкою специфічних особливостей, без урахування яких неможливо забезпечити необхідну ефективність діючих бізнес-структур. Важливість аграрного сектору визначається, насамперед, необхідністю забезпечення продовольчої безпеки країни, що може істотно впливати на соціально-економічний стан суспільства в цілому [96, с. 80].

Сільське господарство – одна з основних галузей економіки, що має стратегічно важливе значення, оскільки від її розвитку залежить продовольча безпека країни. З агропромисловим комплексом пов'язана третина галузей національної економіки України. Одне створене робоче місце у сільському господарстві дає змогу забезпечити зайнятість 4 працюючих в інших сферах економіки, а зростання виробництва сільськогосподарської продукції на 1% забезпечує зростання всієї економіки країни на 1,5-2,0%.

На думку окремих вчених, поліформічність господарювання, котра сьогодні є притаманною сільськогосподарському виробництву, виступає не як самоціль, а як дієвий стимул зростання ефективності діяльності аграрного сектору, що результати якого досягатимуться за умови оптимального

співвідношення різних форм власності, форм господарювання і відповідних видів сільськогосподарських підприємств [83, с. 133].

Ефективне функціонування сільського господарства України на засадах ринкової економіки можливе лише за умови застосування різноманітних організаційно-правових форм виробництва – великих, середніх та дрібних. Сучасне сільськогосподарське виробництво поєднує численні галузі, і оптимальними для них є різні організаційно-правові утворення у вигляді підприємств, фермерських господарств, особистих селянських господарств і кооперативів. Тобто власність яких базується на приватній основі з широким застосуванням орендно-земельних відносин. Проте зустрічаються метаморфози у вигляді агрохолдингів, земельні банки яких налічують сотні тисяч гектарів.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття підприємство – це окрема виробнича установа, самостійний господарчий об'єкт, створений у встановленому законом порядку [22, с. 962].

Аграрне підприємство – це юридична особа, основним видом діяльності якої є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої повинна становити не менше 50 % загальної суми виручки [7, с. 47].

Отже, на підставі проведених досліджень особливостей сільського господарства можна зробити наступні висновки:

- підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва повинно ґрунтуватися на принципі системності при дотримання економічних і природних законів функціонування і розвитку сільськогосподарського виробництва;

- умови функціонування і організація аграрного бізнесу істотно відрізняються від відповідних умов інших галузей національної економіки, що вказує на необхідність вироблення специфічних підходів у здійсненні аграрної підприємницької діяльності;

– ефективність роботи бізнес структур в АПК в сучасних умовах обумовлена комплексом аналітико-розрахункових моделей і операцій, що базуються на сучасних наукових досягненнях та інформаційних технологіях;

– необхідною умовою підвищення ефективності аграрного виробництва є цілеспрямована робота щодо приведення його кадрових і матеріальних ресурсів відповідно до вимог і можливостей сучасного рівня суспільного розвитку;

– специфіка сільськогосподарського виробництва вимагає проведення активної державної політики, спрямованої на його підтримку і розвиток.

Інструментом для практичної реалізації раціональної системи господарювання в сільському господарстві є фінансово-економічний механізм, який повинен включати всі аспекти господарської діяльності товариства – всі елементи продуктивних сил і всю систему виробничих відносин.

В умовах розвитку ринкових відносин успішне функціонування підприємств можливе за умов своєчасної розробки і прийняття управлінських рішень, направлених на адаптацію до змін зовнішнього середовища, аналіз ринкової кон'юнктури, удосконалення системи управління підприємством, тобто господарського механізму, тому дослідження проблем формування фінансово-економічного механізму управління сільськогосподарського підприємства як складової його господарського механізму є актуальним. У науковій літературі механізм визначається як система, призначена для забезпечення організації, функціонування і життєдіяльності господарчого суб'єкта. Структура і зміст механізму змінюються у процесі розвитку суспільного виробництва.

В економічній літературі наведено кілька трактувань «механізму». Так, в економічній енциклопедії «механізм» - це сукупність процесів, прийомів, методів, підходів, здійснення певних дій задля досягнення мети [40, с.357]. Ряд вчених-економістів розглядають механізм як складну, багатопланову систему, проте висвітлюють лише його складові. [4, с.14].

Автори Сучасного економічного словника категорію «механізм» розглядають як «сукупність організаційних структур, конкретних форм і

методів управління, а також правових норм, за допомогою яких реалізуються діючі в конкретних умовах економічні закони, процес відтворення» [157, с.12].

Поняття «механізм» науковці формулюють як «послідовність станів, процесів, що визначають собою яку-небудь дію, явище», або ж «система, устрій, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності» [56, с.22; 116, с.3; 132, с.20].

Із теорії системного економічного підходу відомо, що спосіб організації відносин між економічними суб'єктами із приводу реалізації їх інтересів щодо економічних об'єктів складає зміст категорії «господарський механізм». Останній водночас є відображенням характеру управління в економічній системі, він визначає роль різних форм управління (саморегуляції або свідомого керівництва). Господарський механізм визначається як “сукупність економічних структур, інститутів, форм і методів господарювання. Він служить ув'язуванню й узгодженню суспільних, групових і приватних інтересів, забезпечує функціонування й розвиток національної економіки” [17, с.156].

Під господарським механізмом розуміють такий механізм, який реалізує взаємодію керуючої і керованої підсистем і представляє собою сукупність економічних методів і важелів, організаційної структури управління, форм і методів впливу на діяльність економічної системи, орієнтованих на суспільні потреби [34, с.124]. Господарському механізму характерні такі системні властивості: складність ієрархічної структури; специфічні особливості природи економічних процесів і явищ, що виражаються у взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів; цілісність системи; складні інформаційні процеси, обумовлені численними взаємозв'язками між суб'єктом і об'єктом господарського механізму; множинність цілей, які можуть не збігатися із цілями окремих складових; динамічність процесів, які мають стохастичний характер; багатофункціональність. Основу господарського механізму складає економічний механізм, який базується на використанні економічних інтересів. Інструментами економічного механізму є економічні важелі і стимули, які передбачають матеріальну зацікавленість і матеріальну відповідальність

працівників за виконання визначеної мети та спонукають діяти їх в необхідному напрямку без повсякденного адміністративного втручання.

Вивчення поняття економічного механізму в ринкових умовах показало, що в економічній літературі часто уживається термін економічний механізм, але, як правило, визначення суті і поняття його автори не торкаються. В.П. Москаленко та інші автори виділяють в економічному механізмі функціональні підсистеми (включають планування, прогнозування, ціноутворення, аналіз, облік та інші), підсистеми забезпечення (правове, інформаційне, нормативне і внутрішні економічні відносини), економічні важелі (ціни, тарифи, процентні ставки, економічне стимулювання, штрафи, пільги). Все це має задовольняти певні цілі підприємства, зокрема отримання підприємством прибутку шляхом випуску і реалізації конкурентоспроможної продукції (табл. 1.8).

Таблиця 1.8.

Наукові підходи до трактування поняття «економічний механізм підприємства»

Визначення поняття «економічний механізм підприємства»	Автори
Економічний механізм підприємства – це сукупність економічних методів і важелів, які діють на всіх рівнях управління і дають змогу відповідно до об'єктивних економічних законів розвитку суспільства активно впливати на виробничу діяльність колективу з метою досягнення економічних і соціальних завдань, що стоять перед колективом на сучасному етапі;	І. І. Цигилик [168, с.3]
Економічний механізм підприємства – це сукупність чинників, які визначають майнові, орендні, виробничі, фінансові відносини між підприємством та його підрозділами, в тому числі між самими підрозділами, дають можливість здійснити внутрішню економічну діагностику підприємства та забезпечують реалізацію економічних інтересів усіх учасників виробництва;	П. В. Круш [73, с.93]
Економічний механізм підприємства – це метод господарювання виробничих підрозділів, заснований на економічній і матеріальній зацікавленості і відповідальності всіх учасників виробничого процесу за кінцеві результати праці в межах наданої їм на договірних або бездоговірних умовах господарської самостійності;	Н. І. Доберчак [40, с.14]
Економічний механізм – це практичний вираз системи виробничих відносин, що включають засновану на інтересах (відповідальності) сукупність економічних важелів і регуляторів виробництва.	П. Т. Саблук [125, с.6]

Важливою складовою господарського механізму також виступає фінансовий механізм. Що стосується фінансового механізму, то у підході багатьох вчених-економістів, зокрема Балабанова А.І., Балабанова І.Т. [11, с. 122-125], Буряковського В.В. та ін. [19, с. 26-27], Поддєрьогіна А.М. та ін. [105, с. 17], Романенко О.Р. [122, с. 42-43] до визначення суті і побудови структури фінансового механізму підприємства є загальна тенденція.

Вивчивши різні підходи учених - економістів [98, с. 11- 12] до визначення поняття категорії «економічний механізм» та структури побудови економічного механізму, можна зробити наступні висновки:

- економічний механізм підприємства - одна з основних складових його господарського механізму. Він є сукупністю економічних методів, способів, форм, інструментів, важелів дії на економічні відносини і процеси, що відбуваються на підприємстві;

- структуру економічного механізму пропонується будувати у вигляді функціонально-цільової схеми взаємодії функціональних підсистем, підсистем забезпечення і економічних важелів, комплекс яких направлений на забезпечення досягнення мети підприємства.

Більшість визначень фінансового механізму схожі на те, яке було у свій час наведене у Енциклопедичному словнику бізнесмена: «Фінансовий механізм - складова частина господарського механізму; сукупність форм, методів, за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільчих і перерозподільних відносин, формування доходів і нагромаджень, створення та використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. Він включає в себе планування, управління фінансами, фінансові важелі і стимули, фінансові показники, нормативи, ліміти, фінансові резерви» [45, с.511].

Господарська практика в розвинених країнах підтверджує, що зміни на мікрорівні мають відчутний вплив на розвиток інституцій, які забезпечують економічний порядок у країні. Функціональне призначення фінансового механізму загалом, у структурі, яку визнають сьогодні вчені і практики, можна

звести до фінансового забезпечення і фінансового регулювання економічних і соціальних процесів на мікрорівні.

Особливу увагу слід приділити фінансовим аспектам розвитку аграрних підприємств, оскільки вони визначаються особливостями фінансово-економічних відносин, здатністю до фінансового самозабезпечення, потребою в оборотних коштах, структурою прибутку і витрат. Мета дослідження – підвищити ефективність фінансування відтворювальних процесів в аграрних підприємствах. Для досягнення мети поставлено завдання – вивчити специфіку формування фінансово-економічного механізму в аграрній сфері.

Метою діяльності підприємства є досягнення конкурентоспроможності на ринку, яка б забезпечувала його ефективне (прибуткове) функціонування, управління розвитком підприємства розглядається як синонім управління конкурентоспроможністю, адже розвиток виступає в якості засобу досягнення конкурентоспроможності та прибутковості за допомогою фінансово-економічного механізму.

При такому підході успішне функціонування підприємства здійснюється за наступною схемою (рис. 1.9) :

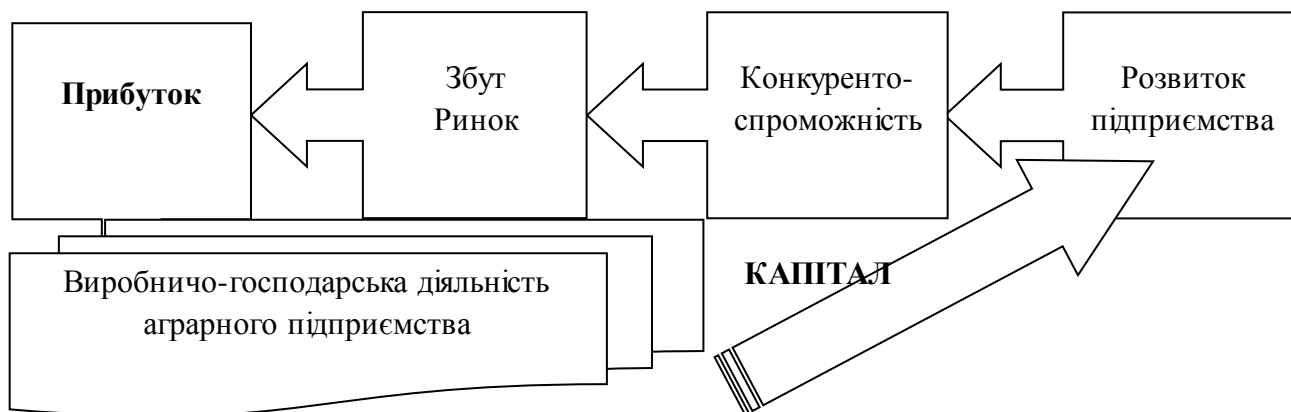

Рис. 1.9. Схема успішного функціонування аграрного підприємства

Джерело: розроблено автором

На рівні суб'єктів господарювання функціонування фінансового механізму, його склад і структура відрізняються залежно від особливостей суб'єкта господарювання: унітарне підприємство, господарське товариство,

акціонерне товариство, об'єднання підприємств (концерни, холдинги, промислово-фінансові групи тощо), де фінансовий механізм відображає специфічні методи, важелі управління, законодавче та нормативно-правове забезпечення. Однак основні функції фінансового забезпечення і регулювання на рівні суб'єктів господарювання є схожими і взаємопов'язаними. Взаємозв'язок між ними полягає в тому, що фінансове забезпечення одночасно виконує функцію регулювання і навпаки.

Фінансове забезпечення діяльності підприємств, з одного боку, передбачає формування й використання фінансових ресурсів для задоволення потреб суб'єкта господарювання, регламентованих відповідними нормативними актами, як і визначають способи їх мобілізації, розподілу та використання на всіх рівнях господарського управління.

З другого боку, воно здійснюється шляхом використання методів залучення ресурсів: самофінансування, банківського кредитування, бюджетного фінансування і кредитування, перерозподілу коштів, розміщення фінансових інструментів і боргових зобов'язань, які передбачають визначення потреби в ресурсах, встановлення доцільності й ефективності їх застосування [66].

У підсистемі фінансового забезпечення виділено безповоротне фінансування, самофінансування, кредитування. Фінансове регулювання проявляється в тому, що за допомогою фінансових інструментів встановлюються певні пропорції розподілу доходів фізичних і юридичних осіб, які впливають на їх забезпеченість фінансовими ресурсами. Встановлюючи ці пропорції, воно вибудовує відповідну систему економічних інтересів [65, с.22].

С.В. Львовчкін розуміє фінансовий механізм як механізм функціонування самих фінансів і як сукупність методів, форм, інструментів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток підприємства [80, с.25].

У ньому виділяє фінансове забезпечення, регулювання і систему управління, що ґрунтується на взаємодії фінансових індикаторів та інструментів (табл. 1.9).

Таблиця 1.9.

Наукові підходи до визначення поняття «фінансовий механізм підприємства»

Визначення поняття «фінансовий механізм підприємства»	Автори
Фінансовий механізм – це сукупність методів, за допомогою яких здійснюється дія економічних законів;	М. А. Пессель [12, с.108]
Фінансовий механізм – цілісна система управління фінансами підприємства;	А. М. Поддєрьогін [105, с.225]
Фінансовий механізм – це система основних елементів, що регулюють процес рзробки та реалізації управлінських рішень у фінансовій сфері підприємства;	І. О. Бланк [15, с.371]
Фінансовий механізм – складова частина економічного механізму управління народним господарством. Це сукупність форм і методів організації фінансових відносин та їх використання на користь розширеного відтворення;	П. В. Баранов [12, с.110]
Фінансовий механізм – це складова частина господарського механізму, сукупність стимулів, важелів, інструментів, форм та способів регулювання економічних процесів та відносин.	Б. А. Райзберг [78, с.90]

Деякі автори (Г.Г. Кірейцев, А.А. Воєводін) фінансовий механізм підприємства ототожнюють з фінансовим менеджментом і вважають, що це система управління фінансами, яка призначена для організації взаємодії фінансових відносин і грошових фондів з метою оптимізації їхнього впливу на кінцеві результати діяльності підприємства. Інший підхід до розуміння даного поняття визначає фінансовий механізм як сукупність методів, форм і інструментів, прийомів і важелів впливу на стан і розвиток підприємства [105, с.225]. Розглядаючи підходи багатьох вчених (А.І. Балабанова, А.М. Поддєрьогіна, О.І. Волкова й інших), можна виділити спільні риси до побудови структури фінансового механізму. Він включає такі пов'язані елементи як фінансові методи, важелі, правове, нормативне і інформаційне забезпечення. Автори не ототожнюють його з фінансовим менеджментом.

Фінансовий механізм – це частина господарського механізму, сукупність фінансових методів, важелів, інструментів, способів регулювання економічних відносин і процесів.

Отже, на основі вивчення різних точок зору вчених-економістів до визначення поняття категорії фінансовий механізм і структури його побудови, нами запропоновано наступний підхід:

– фінансовий механізм підприємства – одна з основних складових господарського механізму, що є сукупністю фінансових методів, способів, форм, інструментів і важелів дії на фінансові відносини і процеси, що відбуваються на підприємстві;

– структуру фінансового механізму вважаємо за доцільне будувати у вигляді схеми взаємодії функціональних підсистем, підсистем забезпечення і фінансових важелів, комплекс яких направлений на забезпечення досягнення мети підприємства.

Слід зазначити, що теоретичне обґрунтування фінансового та економічного механізмів перебуває у стадії формування, хоча принципових розбіжностей у поглядах науковців на їх економічну природу не спостерігається. Існує необхідність забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства за рахунок удосконалення фінансово-економічних і технологічних умов виробництва, розвитку селекції та генетики, особливо в тваринництві та птахівництві і на цій основі скоротити затрати праці, кормів і підвищити продуктивність худоби. Конкурентоспроможність конкретної продукції – величина перемінна, яка з часом знижується. Початковий рівень конкурентоспроможності повинен бути тим вище, чим довший період розробки виробів і їх життєвий цикл. Чим вище початковий рівень конкурентоспроможності продукції, тим більші обсяги її реалізації і довший період існування. Зниження рівня конкурентоспроможності і, відповідно, обсягів продажу продукції, буде визначатися темпами морального її зношення та науково-технічним прогресом в конкретній галузі виробництва.

Для успішного функціонування підприємств агропромислового комплексу першочерговою метою повинно бути підвищення їх конкурентоспроможності. А з цією метою необхідно задіяти організаційні, економічні, маркетингові та фінансові механізми (рис. 1.10). Вирішення

проблеми конкурентоспроможності аграрних підприємств можливе на основі комплексної дії організаційно-управлінських, економічних, маркетингових та фінансових механізмів, які функціонують як система взаємопов'язаних цілеспрямованих форм і методів організації виробництва і управління ним.

Підсумовуючи вищевикладене, слід відмітити, що є підстави стверджувати, що можливість виживання підприємницької структури в умовах постійної конкурентної боротьби залежить від його конкурентоспроможності. Особливо гостро ця проблема виникає на перехідному етапі до ринку. Тому конкурентоспроможність підприємства є одним з основних елементів економічного механізму ринкового регулювання виробничого процесу. Вона виконує роль стихійного регулятора суспільного виробництва. З одного боку, її наслідком є загострення виробничих і ринкових відносин, а з другого – вона сприяє підвищенню ефективності господарської діяльності, зниженню цін, вдосконаленню продукції, прискоренню науково-технічного прогресу тощо.

Таким чином, комплексне дослідження проблем конкурентоспроможності підприємницьких формувань в аграрній сфері економіки держави дозволить максимально використовувати їх стратегічний потенціал, а застосування механізмів підвищення конкурентоспроможності підприємств сприятиме зростанню рівня рентабельності та ефективності їх діяльності загалом. Питанням фінансово-економічного механізму підприємства приділяло увагу багато вчених, зокрема О.М. Ковалюк, С.В. Львовчкін, В.П. Москаленко, Г.Г. Кірейцев, А.М. Поддєрьогін і ін.

З метою ефективного управління економікою і фінансами підприємств фінансовий і економічний механізми мають бути реформовані в єдиний фінансово-економічний механізм сільського господарства. З наведеного вище ми бачимо, що структури фінансового і економічного механізмів подібні.

Фінансово-економічний механізм у сільському господарстві – це сукупність державних інститутів, господарюючих суб'єктів, визначених форм і важелів їх взаємодії, спрямований на вирішення низки найважливіших соціально-економічних завдань.

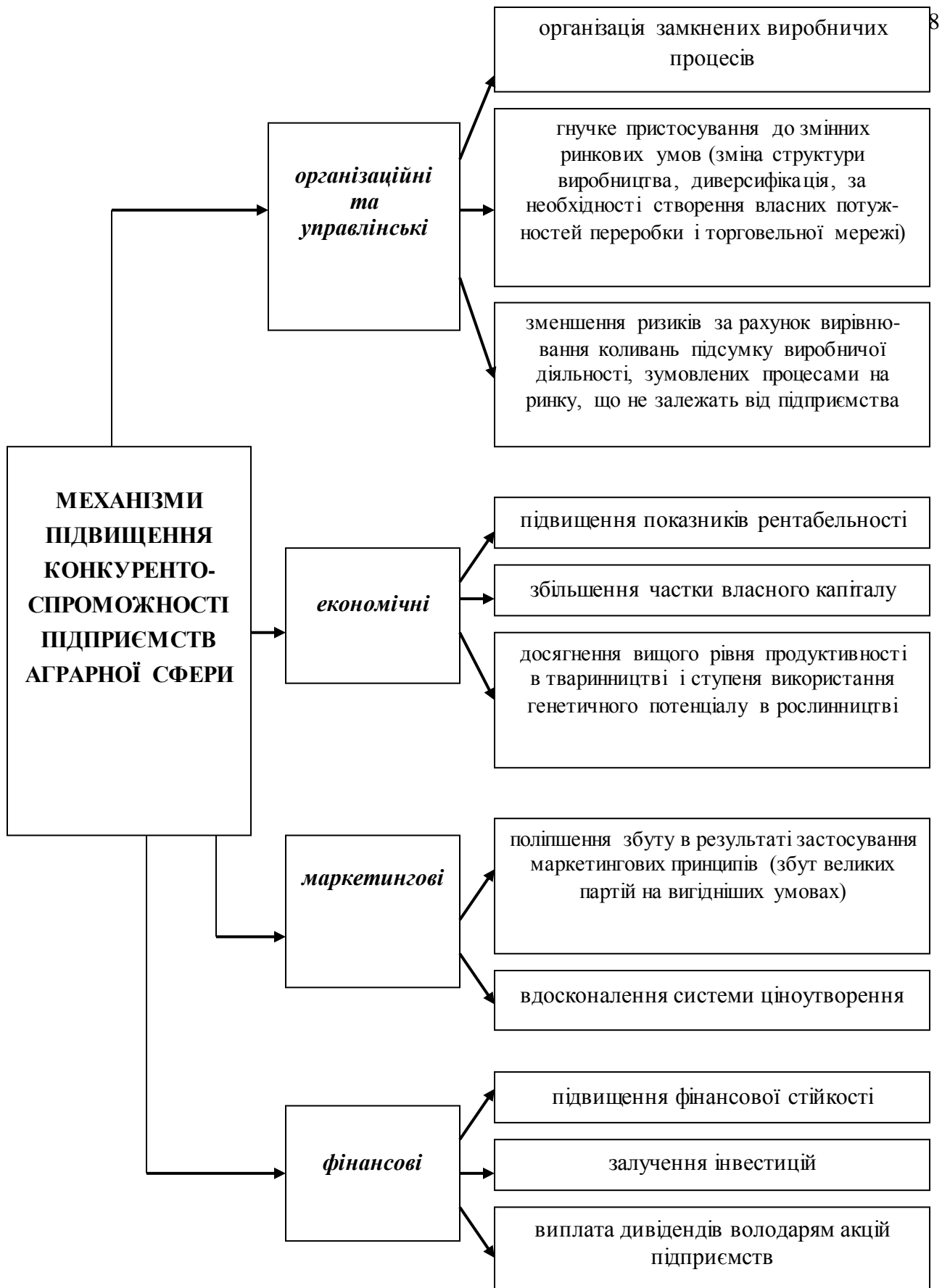

Рис. 1.10. Механізми підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери

Джерело: розроблено автором на основі [179]

Схема фінансово-економічного механізму відтворення сільськогосподарських підприємств представлена на рис. 1.11.

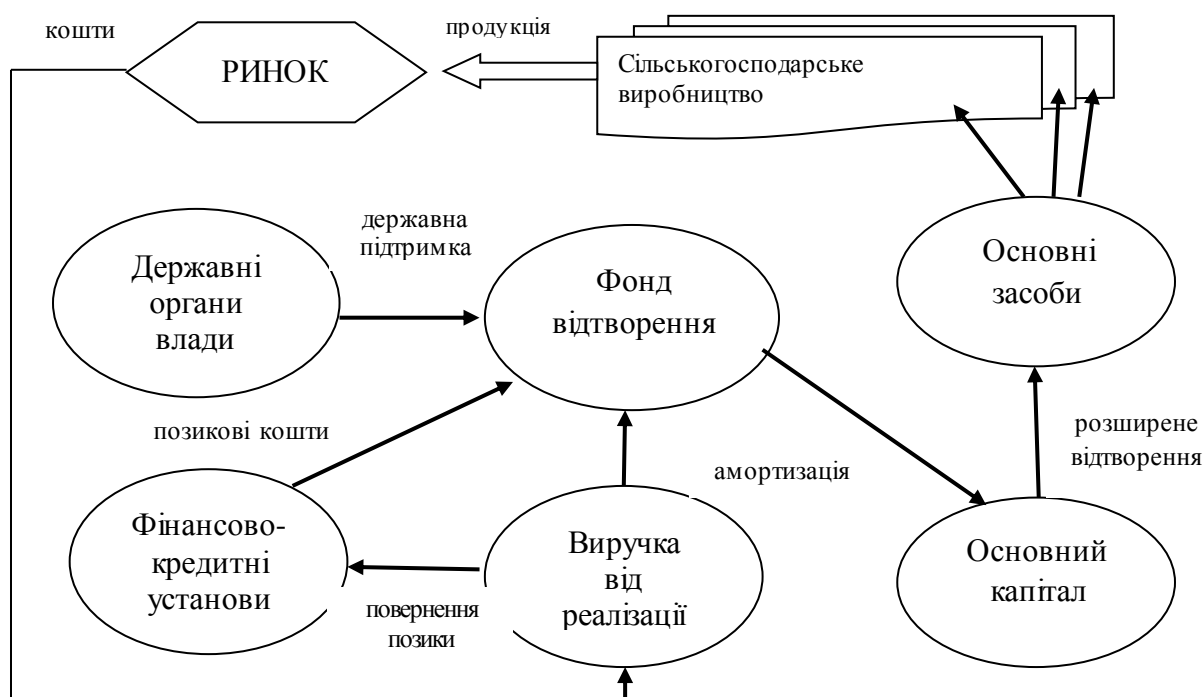

Рис. 1.11. Схема функціонування фінансово-економічного механізму розширеного відтворення сільськогосподарських підприємств
Джерело: розроблено автором

Фінансово-економічний механізм це сукупність інститутів, суб'єктів економічних відносин, важелів взаємодії, а також умов здійснення діяльності, взаємопов'язаних і взаємодіючих з метою забезпечення безперервного процесу формування та використання грошових фондів, необхідних для ефективного функціонування галузі [32, с. 35].

Звідси, фінансово-економічний механізм підприємства – це частина господарського механізму, що включає сукупність фінансових і економічних методів, способів, інструментів і важелів, через які здійснюється регулювання фінансово-економічних процесів і відносин з метою ефективного впливу на кінцеві результати діяльності підприємства. Основною метою фінансово-економічного механізму є забезпечення стійкого фінансового стану

підприємства, випуск якісної конкурентоздатної продукції, задоволення соціальних і матеріальних потреб працюючих, економія ресурсів, охорона навколишнього середовища, впровадження інновацій та інвестування пріоритетних сфер виробництва.

Фінансово-економічний механізм є найважливішою складовою господарського механізму, що відображає сукупність фінансових і економічних методів, способів, форм, інструментів і важелів, за допомогою яких здійснюється регулювання фінансово-економічних процесів і відносин з метою ефективної діяльності суб'єкта господарювання. Фінансово-економічний механізм підприємства – це найважливіша складова господарського механізму, що відбиває сукупність фінансових і економічних методів, способів, форм, інструментів і важелів, за допомогою яких здійснюється регулювання фінансово-економічних процесів і відносин з метою ефективного впливу на кінцеві результати діяльності підприємства [48, с.10].

Важливою умовою забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств є можливість використання фінансово-економічних механізмів господарських відносин підприємств галузі. Як зазначає А.П. Гайдуцький, система цих фінансово-економічних механізмів охоплює три основні напрямки господарських відносин сільськогосподарських підприємств: з державою, в особі центральної та місцевої влади; з суб'єктами фінансової, підприємницької та іншої господарської діяльності; з фізичними особами, в тому числі з орендодавцями землі та майна, власними працівниками [27, с. 154].

Структура фінансово-економічного механізму, яка включає фінансово-економічні інституції, фінансово-економічні методи, фінансово-економічні інструменти та інші складові представлена на рис. 1.12

Активну роль у функціонуванні представленого механізму відіграють фінансові методи - планування; прогнозування; інвестування; кредитування; самофінансування; оподаткування; система розрахунків; матеріальне стимулювання; страхування; заставні, трастові операції; оренда, лізинг, факторинг; фондоутворення; взаємовідносини з різними суб'єктами та

засновниками та фінансові інструменти – прибуток; дохід; амортизаційні відрахування; фінансові санкції; ціна; орендна плата; дивіденди; цільові економічні фонди; вклади; пайові внески; котирування валютних курсів; форми розрахунків; види кредитів; процентні ставки; дисконт.

Рис. 1.12 Структура фінансово-економічного механізму
конкурентоспроможності підприємств

Джерело: розроблено автором

Покращити фінансово-економічне управління конкурентоспроможністю підприємств можна шляхом:

- забезпечення формування достатнього обсягу фінансових ресурсів відповідно до завдань розвитку підприємства.
- забезпечення найефективнішого використання фінансових ресурсів у розрізі основних напрямів діяльності підприємства

Фінансово-економічний механізм розширеного відтворення відіграє важливу роль у національній економіці. Цей механізм являє собою складну систему, що включає елементи і взаємозв'язки між ними, норми і правила, що визначають ці взаємозв'язки, а також конкретні методи та інструменти впливу. Складність аналізу механізму розширеного відтворення полягає в тому, що він, з одного боку, відображає об'єктивні закономірності ринкової економіки, засновані на намаганні окремих господарюючих суб'єктів, а з іншого –

прагнення держави проводити політику, спрямовану на комплексний соціально-економічний розвиток країни.

Фінансово-економічний механізм аграрного сектору крім загальних закономірностей, що є характерними для всіх сфер національної економіки, володіє низкою специфічних особливостей. Очевидно, що ця специфіка обумовлена, по-перше, технологічними особливостями галузі, по-друге, ринковими особливостями самої галузі та продукції, котра нею виробляється, і, по-третє, соціальними особливостями, що характеризують місце галузі в житті суспільства в цілому.

Фінансово-економічний механізм розширеного відтворення в агропромисловому комплексі має складний характер, а його функціонування визначається взаємодією безлічі чинників. Тому завдання пошуку оптимальних рішень, як щодо структури даного механізму, так і щодо його поточної діяльності, набуває великого значення і актуальності.

Перед фінансово-економічним механізмом конкурентоспроможного розвитку підприємств ставиться єдина мета - забезпечення процесів розширеного відтворення, яке в загальноекономічному сенсі розуміється як розширення виробничого потенціалу підприємств.

Виходячи з того, що сільськогосподарські підприємства мають ряд істотних особливостей, останні необхідно враховувати при обґрунтуванні сутності фінансово-економічного механізму, який в аграрній сфері має неоднозначний і суперечливий характер дії. Так, з одного боку, в умовах ринкової економіки даний механізм повинен функціонувати на основі принципів саморегулювання, законів ринку. З іншого боку, ефективна дія механізму можлива тільки при провідній ролі держави.

Отже, виникає проблема розмежування сфер впливу держави та саморегульованих ринкових механізмів, організація взаємодії між ними і визначення оптимальної частки впливу. Враховуючи, що інтереси держави і приватної підприємницької ініціативи часто не збігаються, дана проблема є надзвичайно складною. Пропоновані рішення цієї проблеми не враховують

особливостей галузі, перспективи розвитку держави, економіки і суспільства, а також науково-технічний прогрес.

Фінансово-економічному механізму конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств властива низка характерних особливостей, найбільш суттєвими з яких є провідна роль держави, інвестиційна складність галузі, тривалий термін обороту капіталу і залежність від погодно-кліматичних умов. Безумовно, зазначені особливості повинні бути враховані при проектуванні та побудові перспективної моделі фінансово-економічного механізму формування конкурентоспроможних підприємств аграрної економіки.

Отже, узагальнюючи погляди вчених, можна навести наступне визначення, що фінансово-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємства це: сукупність методів реалізації економічних, виробничих, майнових та інших інтересів шляхом фінансового впливу на соціально-економічний розвиток підприємства; складна цілісна система, що включає декілька груп відносин, які зумовлюють формування всередині його структури ряду утворень, через які ці відносини здійснюють свій прояв.

Встановлено, що фінансово-економічні відносини, з одного боку, породжені розвитком продуктивних сил, з іншого – це форма прояву та реалізації кредитно-грошових та інвестиційних відносин. При цьому фінансово-економічні відносини виникають і розвиваються в процесі суспільного поділу праці, і в їх складі розрізняють наступні групи: фінансування і кредитування виробництва, господарські зв'язки між ланками суспільного розподілу праці, відносини управління ними та розподіл прибутку.

Методи побудови ефективного фінансово-економічного механізму АПК – це конкретні прийоми і способи, за допомогою яких на практиці реалізуються елементи механізму, визначаються відносини і зв'язки між його суб'єктами. Наочно класифікація методів побудови фінансово-економічного механізму представлена на рис. 1.13.

Рис. 1.13. Класифікація методів побудови фінансово-економічного механізму

Джерело: розроблено автором

Важливе місце в сучасних ринкових умовах господарювання для кожного підприємства займає забезпечення ресурсами, які необхідні для досягнення поставлених цілей і ефективність діяльності. Таким чином, сьогодні існує комплекс проблем, які перешкоджають ефективному функціонуванню фінансово-економічного механізму АПК. У результаті відбувається порушення процесів як простого, так і розширеного відтворення в аграрній сфері, що відбивається на показниках діяльності галузі. Ці проблеми взаємопов'язані і здійснюють взаємопідсилення одна одною, створюючи негативно спрямований системний ефект. Отже, вирішення цих проблем має відбуватися в рамках системи заходів. Враховуючи стратегічний характер галузі та соціально-

економічні особливості її функціонування, ці заходи повинні розроблятися і здійснюватися за провідної ролі держави.

1.3. Методичні засади формування і оцінки рівня конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору

Конкурентоспроможність аграрного товарного підприємства передбачає його можливість зберігати або розширювати конкурентні позиції на цільовому ринку та впливати на ринкову ситуацію через пропозицію якісної продукції, задовільняючи специфічні вимоги споживачів і забезпечуючи ефективність функціонування. Ринкова конкуренція змушує формувати і підтримувати конкурентні переваги аграрного товаровиробника для забезпечення конкурентоспроможності у сегменті ринку, де це підприємство працює. Іншими словами, конкурентоспроможність визначається багатьма факторами, серед яких особливе місце займають конкурентні переваги. Тому важливим аналітичним завданням є визначення ключових факторів успіху з урахуванням наявних і тих, що можна прогнозувати, умов розвитку галузі та галузевої конкуренції.

В умовах ринкових відносин діяльність підприємства залежить від конкурентного середовища і зміни кон'юнктури ринку. Саме тому виникає потреба у правильній оцінці підприємством своїх конкурентів та споживачів, їх інтересів, галузі, у якій воно функціонує, щоб виробити найбільш ефективні конкурентні стратегії, які б забезпечували його високу конкурентоспроможність [43, с.357].

Фактори забезпечення конкурентоспроможності наведена в таблиці 1.10. Як видно з табл. 1.10., на конкурентоспроможність впливає велика кількість факторів, серед яких достатній вплив мають кадровий менеджмент, маркетингова концепція підприємства та якість управлінської діяльності. В економічній літературі існує різна класифікація чинників у залежності від ознак розподілу.

Таблиця 1.10.

Забезпечення конкурентоспроможності підприємства

Фактори забезпечення конкурентоспроможності		
Внутрішні	Зовнішні	
	Прямого впливу	Непрямого впливу
кадровий менеджмент; система та методи управління; система довгострокового планування; орієнтація на маркетингову концепцію	- Економічне середовище; - Технологічне середовище; - Політико-правове середовище.	- Соціокультурне середовище: - зміна системи цінностей; - демографічна зміна; - дохідність споживачів.
3 точки зору послуг: - цінова політика; - рівень обслуговування; - якість послуг; - ступінь вивчення потреб клієнтів;		- Природне середовище: - екологічна безпека; - розподіл ресурсів; - обмеження пропозиції; - дефіцит.
Рівень фінансової забезпеченості		
Рівень технологічної бази		

Джерело: розроблено автором на основі [41]

Так, А. Томпсон і А. Стрікланд за об'єктом дослідження виділяють такі фактори:

- ті, що залежать від технології;
- які належать до сфери виробництва; що стосуються реалізації продукції;
- які входять до сфери маркетингу;
- що відносяться до професійних навичок;
- пов'язані з організаційними можливостями [121, с.247].

М. Портер за природою виникнення поділив фактори на основні та розвинуті; загальні та спеціалізовані; природні та штучно створенні [49, с.49]. Існує також класифікація за сферою дії, за керованістю, за рівнем спеціалізації. Узагальнено будь-які фактори умовно можна поділити на внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх факторів конкурентоспроможності належать:

- 1) кваліфікованість та ефективність використання персоналу підприємства;
- 2) рівень матеріально-технічного забезпечення;
- 3) ефективна підприємницька стратегія;
- 4) організація виробництва тощо.

Щодо зовнішніх факторів, то велику роль у формуванні конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств відіграють такі:

- а) природно-кліматичні умови, здатність деяких видів продукції швидко псуватися, випадкові події;
- б) винаходи, технологічний прорив;
- в) кон'юнктура ринку, конкурентне середовище;
- г) нормативно-правові та патентні вимоги й стандарти тощо.

Частина цих факторів підпадає під регулятивний вплив держави, роль якого у сучасних умовах кризи та природно-техногенної нестабільності посилюється. Отже, проблема конкурентоспроможності має в сучасному світі складний багатoelementний характер. Від того, наскільки успішно вона вирішується, залежить рівень економічного і соціального життя у будь-якій країні.

Розглянувши деякі складові конкурентоспроможності підприємства, можна зазначити, що: існує безліч факторів, які впливають на конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства і кожен з них здійснює свій вплив по-різному; вплив зовнішніх і внутрішніх факторів не забезпечує високу конкурентоспроможність вітчизняних сільськогосподарських підприємств, тож необхідне комплексне вивчення кожного із них з метою виявлення сильних і слабких сторін окремого підприємства у кожному конкретному випадку.

Таким чином, виділивши головні чинники, що впливають на забезпечення конкурентоспроможності підприємства, можна сказати, що, незважаючи на важливість кожного фактора окремо, необхідною умовою є розгляд їх як

комплексної сукупності, що різнобічно впливає на забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

Структуруючи внутрішні і зовнішні фактори конкурентоспроможності, Піддубна Л.І. зазначає, що внутрішні фактори визначають стан функціонування економічної системи як ланцюг «вхід – трансформація – вихід». Тому автор здійснює їх класифікацію за ознаками, які враховують: види ресурсів, що використовуються; види виробничо-економічної діяльності в середині системи та види менеджменту як фактора виробництва. Всі зовнішні фактори розділяються на три групи: 1 – зовнішні фактори мезорівневої дії; 2 – зовнішні фактори макrorівневої дії; 3 – зовнішні фактори міжнародної дії [152, с.170].

Таким чином, систематизувавши наявні наукові підходи до визначення факторів, що впливають на конкурентоспроможність аграрного сектора, ми дійшли висновку, що на даний час не існує єдиного підходу до їх класифікації.

Оцінка конкурентоспроможності – це динамічний процес, який має циклічний характер і реалізується з урахуванням принципів, базовими серед яких є: комплексність, системність, оптимальність, відносність, динамізм, інформаційна достовірність та адекватність факторам зовнішнього середовища тощо.

Одним із часто застосовуваних для визначення конкурентоспроможності підприємств є розроблений американським математиком Т. Сааті метод ієрархій, який характеризується систематизованою процедурою подання елементів, які визначають сутність проблеми. Він полягає в поділі проблеми на складові і подальшій їх обробці шляхом порівнянь.

Ще один метод, який часто використовують під час аналізу та оцінки конкурентоспроможності підприємств – рейтинговий. Його суть полягає у виявленні сильних та слабких місць підприємств порівняно з конкурентами. Рейтинг визначається на основі цілого ряду показників, що характеризують різні аспекти діяльності підприємства.

Одним із найпоширеніших методів аналізу й оцінювання конкурентоспроможності підприємства є його дослідження на основі теорії

міжнародного поділу праці. Суть зводиться до використання порівняльних переваг, які дають можливість забезпечити відносно низькі витрати виробництва порівняно з конкуруючим підприємством, що є передумовою для завоювання ним міцних конкурентних позицій [65, с. 49].

Заслуговують на увагу методи оцінювання конкурентоспроможності підприємства А. Маршалла, які базуються на теорії рівноваги підприємства і галузі та теорії факторів виробництва [88, с. 84]. Згідно із таким підходом критерієм конкурентоспроможності є наявність у виробників чинників виробництва, які можна використати з вищою, ніж у конкурентів, продуктивністю.

Конкурентоспроможність підприємства можна оцінювати порівнянням конкурентних позицій кількох підприємств на певному ринку. Тут насамперед необхідно зважати на порівнянність таких параметрів, як потенційні можливості, технологія, обладнання, компетенція персоналу, система управління, маркетингова політика, інновації, комунікації, експортно-імпортні можливості.

Методи оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств можна згрупувати наступним чином:

- 1) засновані на аналізі порівняльних переваг;
- 2) що базуються на оцінці фінансового стану підприємства;
- 3) засновані на теорії ефективної конкуренції;
- 4) основані на теорії якості товару;
- 5) матричні методи;
- 6) визначення конкурентної позиції з точки зору стратегічного потенціалу підприємства;
- 7) інтегральний метод;
- 8) метод бенчмаркінгу;
- 9) інші методи.

Кожен з цих методів має свої переваги та недоліки, тому однозначно виділити один з них практично не можливо.

Колектив українських вчених-аграрників для оцінки конкурентоспроможності сільгосптоваровиробників вважає методологічно виправданим застосовувати систему показників ефективності сільськогосподарського виробництва, а саме: рівень рентабельності, масу та норму прибутку, продуктивність праці, ціну продукції, товарність виробництва, його ліквідність та кредитоспроможність. Доцільним є також аналіз наступних показників: ефективності використання земельних, трудових, матеріальних ресурсів, фондівіддача, фондо- й енергомісткість одиниці продукції і валової доданої вартості, створеної в галузі [36, с.51].

Оскільки головним та незамінним ресурсом в сільському господарстві є земля, то критерієм конкурентоспроможності виробництва, на думку А. Т. Єсполова, є чистий прибуток в розрахунку на одиницю земельної площі. В якості додаткових показників можуть застосовуватись: обсяг реалізації на одиницю земельної площі, чистий прибуток в розрахунку на виробничий капітал та на одиницю затраченої праці, рентабельність виробництва [6].

В. Я. Амбросов та Т. Г. Маренич вважають, що «важливими показниками конкурентоспроможності є обсяг продажу у вартісному обчисленні та прибуток. Як додаткові показники виступають порівняльний рівень собівартості продукції, ціна її реалізації» [16, с.26].

На думку В. А. Борисової, індикаторами конкурентоспроможності на рівні конкретного підприємства можуть бути показники рентабельності та частки ринку збуту [16, с.75]. Дещо інший підхід до оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства пропонує А. О. Шепіцен. На його думку, оцінка конкурентоспроможності сільгосппідприємства має ґрунтуватися на аналізі його потенційної та поточної конкурентоспроможності. До показників, що дозволяють оцінити потенційну конкурентоспроможність, автор відносить грошову оцінку ріллі, фондозабезпеченість, працезабезпеченість, енергозабезпеченість, ефективність технології (вихід валової продукції на 100 га ріллі), фондоозброєність, енергоозброєність, продуктивність праці. Шляхом порівняння даних показників

з максимальним їх значенням у відповідному році визначаються індекси співвідношення, які потім методом згладжування часток приводяться до підсумкового показнику, що характеризує потенційну конкурентоспроможність.

Методика оцінки конкурентоспроможності підприємства Р.А. Фатхутдінова [163, с.87] передбачає розрахунок рівня конкурентоспроможності як середньозваженої величини за показниками конкурентоспроможності конкретних товарів на конкретних ринках. При цьому необхідно окремо визначати і аналізувати показники ефективності діяльності підприємства, виходячи з конкурентоспроможності та ефективності кожного товару на кожному ринку і стійкості функціонування підприємства.

Методика Е.В. Мінько і М.Л. Кричевського використовує для оцінки конкурентоспроможності підприємства рентабельність продукції і частка підприємства на ринку.

Показник конкурентоспроможності підприємства може бути виражений у вигляді:

$$K_{\Pi} = \frac{r}{R} \cdot \frac{1}{I_{\Sigma}} \text{ або } K_{\Pi} = K_r \times K_I \quad (1.1)$$

$$K_r = \frac{r}{R}, \quad K_I = \frac{1}{I_{\Sigma}}, \quad (1.12)$$

де K_{Π} – показник конкурентоспроможності підприємства; K_r – показник конкурентоспроможності підприємства по рентабельності; K_I – показник конкурентоспроможності підприємства по динаміці частки ринку; r – рентабельність продукції підприємства; R – середньозважена рентабельність продукції; I – індекс зміни обсягів виручки підприємства; I_{Σ} – індекс зміни обсягів виручки по виробітку.

Методика Т.Г. Філосової і В.А. Бикова використовує як основні показники для оцінки конкурентоспроможності підприємства, рівень товарної конкурентоспроможності та інтегральний показник ефективності підприємства. Інтегральний показник конкурентоспроможності товару:

$$I = \alpha_{\text{норм}} \chi \alpha_{\text{імідж}} \chi \frac{\beta_1 K_{\text{ту}} + \beta_2 K_{\text{виг}} + \beta_3 K_{\text{обсл}} + \beta_4 \alpha_{\text{т}} + \beta_5 \alpha_{\text{прос}}}{i \Pi_{\text{спож}}^{\beta}} \quad (1.3)$$

де $\alpha_{\text{норм}}$ – нормативні параметри, виконання яких є обов’язковим для проходження через технічні бар’єри на ринок збуту конкретної країни (безпека, екологічність та ін.); $\alpha_{\text{норм}} = 0$, якщо виріб не відповідає стандартам і законодавчим нормам конкретного ринку збуту; $\alpha_{\text{норм}} = 1$, якщо виріб відповідає стандартам і законодавчим нормам конкретного ринку збуту; $\alpha_{\text{імідж}}$ – показник, що характеризує імідж підприємства; $K_{\text{ту}}, K_{\text{виг}}, K_{\text{обсл}}$ – відповідно групові показники технічного рівня, якості виготовлення і якості обслуговування товару; $\alpha_{\text{т}}, \alpha_{\text{прос}}$ – коефіцієнти, що характеризують ефективність каналів збуту і просування товарів; $\Pi_{\text{спож}}^{\beta}$ – індекс ціни споживання; β – вагові коефіцієнти.

Оцінку ефективності виробництва, як і рання оцінка конкурентоспроможності товару, здійснюється за єдиним методологічним принципом, використовуючи підхід, заснований на спільному аналізі сумарного ефекту від реалізації своєї продукції і витрат, понесених підприємством, на створення цих споживчих властивостей.

Для оцінки ефективності діяльності підприємств Т.Г. Філосова і В.А. Биков рекомендують застосування залежно наступного виду:

$$I_e = \frac{Q_{\Sigma}}{L + M + A}, \quad (1.4)$$

де Q_{Σ} – обсяг товарної продукції, грн. (або чистий прибуток); L – трудові ресурси, виражені через обсяг оплати праці, грн.; M – вартість витрачених матеріальних ресурсів; A – річна амортизація.

Методики оцінки конкурентоспроможності підприємства використовують різні показники роботи підприємства: резерви у використанні факторів виробництва, вартість конкретних факторів виробництва, ефективність використання потенціалу підприємства. Всі методики являють собою інтегральний показник, що складається з показника конкурентоспроможності товарної маси та ефективності підприємства.

Основними критеріями конкурентоспроможності підприємства, виходячи з визначення, є: ефективність виробництва; задоволення потреб споживача; рівень якості продукту; рівень ціни продукту; ефективність товару на ринку; конкурентний потенціал організації; конкурентний потенціал товарів.

Всі методи оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств можна об'єднати в дві групи.

Суть першої зводиться до визначення конкурентоспроможності вирощуваної продукції. У відповідності з другою групою методів оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства ґрунтується на виборі системи показників (економічних, фінансових, інвестиційних, соціальних), встановлення їх числових оцінок і отриманні інтегральної або узагальнюючої оцінки. На конкурентоспроможність аграрного виробництва чинять істотний вплив конкурентоспроможність різних видів продукції і характер виробництва.

Оцінку конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств проводять за методом ринкових позицій, що передбачає два підходи до визначення конкурентоспроможності: структурний і функціональний.

Структурний підхід до оцінки конкурентоспроможності дозволяє визначити вплив конкурентного середовища на сільськогосподарське підприємство, його позицію на товарному ринку, інтенсивність конкуренції. Для цього розраховуються показники ринкової частки, темпів зростання продажів і рентабельності ринку.

Другим напрямком у визначенні конкурентоспроможності служить функціональний підхід, де головну роль відіграють економічні показники діяльності підприємства.

Аналіз конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства за видами аграрної продукції в динаміці необхідно вести за відносними показниками: врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин, окупність витрат, рентабельність, частка прибутку в обсязі продажів, трудомісткість, площа використовуваних угідь. Показник окупності слід

визначати за виробничим затратам, оскільки тривалий період виробництва в сільському господарстві дозволяє використовувати засоби виробництва, придбані на більш ранніх етапах, що призводить до зменшення комерційних витрат порівняно з виробничими витратами.

У сільському господарстві, особливо в рослинництві, не вся продукція набуває форми товару, частина її (корми, насіння, молодняк для власного відтворення) використовується для внутрішньогосподарського споживання. Тому пропонується оцінювати конкурентоспроможність з точки зору повного товарного виробництва, тобто всю вироблену продукцію враховувати як товар.

В системі міжгалузевої конкуренції стосовно сільського господарства вводиться показник прибутку на 1 га ріллі. В якості використання ріллі виступає площа. Показники прибутку на 1 га ріллі характеризує порівняльну економічну ефективність землі, зайняту для виробництва різноманітних видів продукції.

При характеристиці аграрного виробництва в цілому всі види виробленої продукції наводяться до єдиного вимірника – умовної продукції, а рівень конкурентоспроможності оцінюється за показниками ресурсоемності (трудомісткість і енергоемність 1 т умовної продукції), рентабельності, а також обсягу продажів у розрахунку на 1 га ріллі для 1 т умовної продукції.

Співставлення результату (продукція і прибуток) виробництва з поточними виробничими витратами (ресурсами) є, на думку більшості вчених-економістів, найкращим і практично можливим методом вимірювання рівня і динаміки конкурентоспроможності виробництва в масштабі підприємства. А найбільш надійними і об'єктивними узагальнюючими показниками, що характеризують рівень і динаміку конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, можуть служити показники рентабельності, обчислені різними способами: як відношення прибутку до суми активів на кінець року за залишковою вартістю – рентабельність капіталу; до суми доходів від реалізації продукції – рентабельність продажів; до повної собівартості продукції – рентабельність витрат. Крім того, вважається, що

конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства досягається не тільки через забезпечення рентабельності, але через платоспроможність і фінансову стійкість.

Узагальнюючим показником для порівняльної оцінки конкурентоспроможності в різних господарствах пропонують використовувати розмір отриманого прибутку в розрахунку на одного середньорічного працівника. Зіставлення загальної продуктивності праці аналізованого господарства з іншими господарюючими суб'єктами галузі дозволяє з'ясувати, яке місце воно займає по відношенню до його конкурентів в галузі.

Як приклад використовуваних за кордоном методик для оцінки рейтингу фірм можна подати такі (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Світові рейтинги оцінки конкурентоспроможності підприємства за допомогою різних індексів

Позначення рейтингу	Найменування
Рейтинг WEF (World Economics Forum)	Всесвітній економічний форум
Індекс GCL (Growth Competitiveness Index)	Індекс перспективної конкурентоспроможності, що оцінює економічне зростання на 5-8 років (методологія Джеффері Сакса)
Індекс MCI (Microeconomic Competitiveness Index)	Індекс макроекономічної конкурентоспроможності для оцінки рівня розвитку компаній та поточного ділового клімату (методологія М. Портера)
Рейтинг IMD (Institute of Management)	Методика Інституту розвитку управління (Швейцарія)

Джерело: розроблено автором на основі [27, 41, 179]

Оцінка конкурентоспроможності окремих видів сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах за кордоном базується на визначенні витрат виробництва:

- прямі пропорційно-змінні витрати;
- потреби в постійних виробничих факторах (основні засоби виробництва, постійні працівники);
- результати виробництва;
- сума виручки від реалізації основної товарної та побічної продукції;

– вихід нетоварної основної та побічної продукції, призначеної для внутрішньогосподарського виробництва інших галузей. Вихід продукції, виручка і витрати галузей рослинництва розраховуються, як правило, на 1 га ріллі, оскільки земля є основним чинником виробництва, у тваринництві – на 1 голову худоби, або 1 ското-місце. В якості основного критерію конкурентоспроможності продукції, технології та галузі всередині підприємства використовується маржинальний дохід – різниця між виручкою і прямими змінними витратами. В залежності від завдань аналізу конкурентоспроможності маржинальний дохід підприємства розраховується з урахуванням витрат на оплату праці і без них. У фермерському господарстві або сільськогосподарському підприємстві, яке використовує тільки власних постійних працівників, для порівняння окремих видів агарної продукції застосовують маржинальний дохід без урахування витрат на оплату праці. Для них важливим є загальна сума маржинального або валового доходу, спрямована на покриття виробничих і господарських витрат, включаючи оплату праці, заохочення працівників і підприємницький дохід власників підприємства.

Галузі тваринництва конкурують за обмеження у використанні таких факторів виробництва, як кормові угіддя, робоча сила і капітал, від окупності яких залежить конкурентоспроможність галузі. Основний критерій - показник агрегованого порівняльного маржинального доходу у розрахунку на одиницю найбільш обмеженого в господарстві фактора виробництва. Якщо такими є кормові угіддя, то визначальним показником конкурентноздатності для вибору тієї чи іншої галузі буде порівняльний маржинальний дохід у розрахунку на одиницю площі кормових угідь. Коли стримуючий фактор виробництва – обмеження кількості тваринницьких приміщень, перевага надається галузі з маржинальним доходом в розрахунку на одиницю площі тваринницьких приміщень. Якщо ж обмежуючим фактором виробництва є трудові ресурси, то визначальним показником служить продуктивність праці, розрахована як маржинальний дохід у розрахунку на 1 людино-годину.

У випадку, якщо розглядається конкурентоспроможність галузі тваринництва в порівнянні з товарними галузями рослинництва, доцільно розрахувати агреговані показники маржинального доходу на 1 га ріллі або одиницю затрат праці, що враховують витрати тваринництва, і порівнювати їх з маржинальним доходом товарних галузей рослинництва. Крім визначення відносної ефективності та конкурентоспроможності важливе значення має визначення ефективності та конкурентоспроможності підприємства, що пов'язані з розрахунком прибутку, тобто враховуючи собівартість продукції.

У європейських країнах і США критерієм конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства виступає частка ринку, зайнята продукцією даного підприємства. Конкурентоспроможність підприємства визначається витратами та обсягами виробництва продукції. Їх рівень залежить від технологій вирощування сільськогосподарських культур, утримання тварин. В якості основного критерію конкурентоспроможності використовується маржинальний дохід.

На наш погляд, підсумковим критерієм конкурентоспроможності як продукції, так і підприємства необхідно вважати частку ринку, оскільки вона тісно пов'язана з обсягами продажів і визначає рівень прибутку. Отже, існуючі методи та методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств суттєво різняться між собою та не позбавлені певних недоліків. Спільним для них усіх є застосування одного чи декількох показників, що характеризують ефективність сільськогосподарського виробництва та конкурентоспроможність продукції.

Науково обґрунтована методика визначення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств дає можливість кожному товаровиробнику визначити свої слабкі та сильні сторони і на основі цього вибрати напрямок економічного розвитку, сформулювати стратегію і тактику досягнення найвищого ефекту в підприємницькій діяльності.

Висновки до розділу I

1. На основі дослідження літературних джерел уточнено теоретичну сутність категорій „конкуренція” та „конкурентоспроможність підприємств”, на підставі чого визначене поняття „конкурентоспроможність аграрних підприємств” як економічна категорія, яка має поєднувати в собі інформацію про чинники, які забезпечують завоювання та утримання конкурентних позицій підприємств на ринку сільськогосподарської продукції та ефективне використання земельних ресурсів.

2. Здійснено класифікацію механізмів забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств з виділенням економічних, інституційно-правових, організаційно-економічних, соціально-трудових, що дозволяє повніше розкрити суть і форми прояву економічних механізмів (кредитного, цінового і фіскального) у забезпеченні конкурентоспроможності аграрних підприємств.

3. Кожен із економічних механізмів виконує свою певну функціональну роль, а в сукупності та єдності дій вони забезпечують нормальне функціонування агропромислового виробництва взагалі та досягнення сталих темпів економічного зростання, підвищення результативності господарювання і конкурентоспроможності аграрних підприємств.

4. Розглянувши складові конкурентоспроможності підприємства, можна зазначити, що існує безліч факторів, які впливають на конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства і кожен з них здійснює свій вплив по-різному у кожному конкретному випадку. Незважаючи на важливість кожного фактора окремо, необхідною умовою є розгляд їх як комплексної сукупності.

5. Методологія дослідження проблеми підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств полягає в системному комплексному вивченні, виявленні та узагальненні впливу чинників на її рівень та у створенні єдиного механізму формування стійких конкурентних переваг в довгостроковій перспективі за рахунок узгоджених, взаємопов’язаних дій

держави, регіону і підприємства у поєднанні з ринковими механізмами. При цьому визначальна роль належить державі, на яку покладені функції забезпечення дієвості фінансово-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери.

6. Аналіз методичних підходів до визначення конкурентоспроможності підприємств дозволив зробити висновок про їх різноплановість і можливість різносторонньо охарактеризувати діяльність підприємства залежно від мети дослідження.

7. Для вирішення проблеми підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств застосовується методика комплексної оцінки, що включає оцінку конкурентоспроможності підприємства та її вплив на його фінансово-економічну стійкість.

Основні результати розділу викладено в наукових працях автора [137; 140; 142; 144; 146; 147].

РОЗДІЛ II

СУЧАСНИЙ СТАН ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ БУКОВИНИ

2.1. Фінансово-економічна діагностика формування і ефективності використання ресурсоконкурентних переваг сільськогосподарських підприємств

Аграрний сектор економіки для Чернівецької області завжди був визначальним як в плані продовольчої безпеки, так і в цілому для її соціально-економічного розвитку. В структурі випуску та валової доданої вартості краю сільське господарство займає близько 20%. Більшість населення Буковини проживає у селі та займається сільським господарством.

За характером земельних і кліматичних ресурсів територія області є сприятливою для розвитку і функціонування різних галузей сільського господарства. У земельному фонді регіону знаходиться 809,6 тис. га землі, сільськогосподарські угіддя займають – 472,9 тис.га, в тому числі 338,2 тис. га – ріллі, 40,0 тис. га – сіножаті, 68,9 тис. га – пасовищ, 25,9 тис.га – багаторічні насадження.

Багато сільськогосподарських підприємств володіють певними видами ресурсів: земельними, трудовими матеріально-технічними, правильне й раціональне використання яких забезпечує прибуткове виробництво продукції. Зміна кількості та якості одного з ресурсів тягне за собою зміну інших ресурсів. У сільському господарстві отримання продукції пов'язане, власне, з якісним станом землі, характером та умовами її використання. Вона є важливою продуктивною силою, без неї не може здійснюватися сільськогосподарське виробництво.

Отже, специфіка сільськогосподарського виробництва має об'єктивний характер. У зв'язку з цим зберігаються відмінності між промисловою і

сільськогосподарською працею, а індустріальний розвиток сільського господарства ніколи не матиме всіх тих рис, які властиві промисловості. Особливості сільського господарства як галузі народного господарства визначають структуру виробництва, рівень забезпеченості й використання техніки, склад робочої сили, характер поділу праці та форми її організації, зумовлюють нерівномірність надходження коштів від реалізації продукції тощо. Звідси своєрідний характер дії економічних законів у сільському господарстві, специфіка його відтворення і розвитку.

У сільському господарстві земля, залучена до виробництва, в процесі якого до неї прикладається жива й уречевлена праця, стає, безумовно, головним засобом виробництва. Якщо в несільськогосподарських сферах продукт праці є наслідком безпосередньої дії праці та її засобів, то в сільськогосподарському виробництві – наслідком біологічних процесів, тобто процес створення продукту має органічний характер.

Земля в сільському господарстві функціонує як предмет праці й засіб праці. Як предмет праці земля виявляє себе тоді, коли людина діє на її верхній горизонт – ґрунт і створює необхідні умови для росту та розвитку сільськогосподарських культур. Отже, предметом праці у виробничому процесі земля стає тоді, коли потрібний вплив праці для перетворення її на активний і самостійно діючий засіб виробництва, що безпосередньо створює продукт. Як засіб праці вона постає тоді, коли людина, обробляючи ґрунт використовує її механічні, фізичні, хімічні та інші властивості, впливає на культурну рослину, забезпечує тим самим необхідні умови для її росту та розвитку. Отже, лише завдяки праці земля стає засобом виробництва і придатною для господарського використання. Водночас вона є необхідною матеріальною передумовою процесу праці, важливим речовим чинником виробництва. Земля – умова існування багатьох поколінь, необмежених у часі, вона належить до невідтворювальних засобів виробництва і є особливим, єдиним, оригінальним і незамінним засобом виробництва.

На 1 січня 2014 р. у користуванні сільгосппідприємств та громадян області було 454,2 тис.га сільськогосподарських угідь (у т.ч. 324,4 тис.га ріллі). Основна частина землі зосереджена у господарствах громадян – 327,1 тис.га (72,0% від загальної площі). У 2014 р. виробництвом сільськогосподарської продукції в області займалось 914 агроформувань (станом на 1 липня), тоді як у 2013 р. таких підприємств було більше – 980. Із загальної кількості агроформувань 75,2% – це фермерські господарства

Одним із основних економічних показників, які характеризують ефективність сільськогосподарського виробництва, є рівень продуктивності використання землі. У 2014 р. у розрахунку на 100 га угідь вироблено 1035,6 тис.грн. валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) проти 989,6 тис.грн у 2013 р. Цей показник впродовж 2001–2014 рр. перевищував загальнодержавний рівень в 1,5–1,8 раза. У розрахунку на одну особу населення області вироблено 5174 грн. валової продукції сільського господарства (у 2013 р. – 4973 грн.).

У 2014 р. сільгоспвиробниками області отримано 4,7 млрд.грн. валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010р.), що на 4,2% більше, ніж у 2013р. За попередніми даними Буковина займала за темпами зростання валової продукції сільського господарства 13 місце в Україні. У 2014 р. господарства населення області були виробниками 69,7% – рослинницької та 79,2% тваринницької продукції.

За підсумками роботи сільгоспвиробників у 2014 р. одержано 3,0 млрд.грн. валової продукції рослинництва, що на 8,2% більше, ніж у попередньому році. У сільськогосподарських підприємствах обсяг виробництва рослинницької продукції (у вартісному виразі) збільшився на 29,4%, у господарствах населення – на 1,0%.

За рахунок збільшення виробництва у 2014 р. зернової і плодоягідної продукції, цукрових буряків, ріпаку, сої та картоплі обсяг валової продукції рослинництва збільшився порівняно з 2013 р. на 272,7 млн.грн.

У галузі тваринництва обсяг валової продукції становив у 2014 р. 1,7 млрд.грн., що на 2,3% менше, ніж у 2013р., у т.ч. у сільгосппідприємствах – на 1,0%, у господарствах населення – на 2,6% менше. За рахунок зменшення обсягу вирощування худоби та птиці на відгодівлі недоодержано 30,7 млн.грн. валової продукції тваринництва.

Важливим показником рівня інтенсифікації землеробства і відповідно конкурентною перевагою сільськогосподарських підприємств є щільність поголів'я і вихід валової продукції в розрахунку на одиницю сільськогосподарських угідь (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Динаміка виробництва валової продукції сільськогосподарських підприємств Чернівецької області за 2010-2014 рр.

Валова продукція області в розрахунку:	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
на од. землі (грн./ га)	13403,58	14238,71	14254,49	14705,21	15417,57
на особу у віці 16–59 років (грн./ ос.)	12319,43	13649,18	13781,74	14268,33	14881,05
на гол. корови (грн./гол.)	55701,43	62861,72	64641,48	68401,52	78267,89

Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області

Упродовж останніх років спостерігається чітка динаміка зростання виробництва валової продукції сільського господарства. Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва порівняно з 2013 р. в агроформуваннях становив 119,2%, у господарствах населення – 99,6%.

У 2014 р. під зернові культури в області було відведено 127,6 тис.га, що на 7,3% менше, ніж у 2013 р. Зменшення посівних площ відбулося як в агроформуваннях на 14,7% (площа посіву – 53,4 тис.га), так і в господарствах населення – на 1,2% (74,2 тис.га). У 2014 р. перевищено рівень 2013 р. з виробництва зернових та зернобобових культур (включаючи кукурудзу) на 7,1%, валовий збір склав 669,7 тис.т.

Збільшення обсягу зерновиробництва відбулося за рахунок збільшення урожайності на 6,9 ц/га, водночас площа збирання зернових культур зменшилась на 9,3 тис.га (на 6,9%). Так, в середньому з одного гектара зібрано у 2014 р. 52,9 ц зерна проти 46,0 ц у 2013 р. Найвищого показника продуктивності зернових досягнуто агропідприємствами Сторожинецького району – 107,0 ц/га.

Загалом в Україні Чернівецька область зайняла восьме місце за урожайністю зернових та перше – серед областей Карпатського економічного району (таб. 2.2).

Таблиця 2.2.

Урожайність основних сільськогосподарських культур
у 2010 – 2014 роках

(центнерів з 1 гектара зібраної площі)

	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
Зернові та зернобобові культури	37,9	45,8	44,6	46,0	52,9
Цукрові буряки (фабричні)	248,1	320,7	447,7	310,8	388,6
Соняшник	13,1	16,5	19,4	22,2	19,5
Картопля	148,8	186,8	178,5	176,7	180,3
Овочі	182,3	186,8	185,3	188,7	190,0
Плоди та ягоди	81,4	88,8	91,9	104,6	107,3

Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області

Валовий збір урожаю кукурудзи на зерно у 2014 р. менший від попередньорічного обсягу на 1,8% і становив 399,7 тис.т, що зумовлено скороченням площ збирання на 3,9 тис.га або на 5,8%. Загалом урожайність кукурудзи становила 63,4 ц/га проти 60,8 ц/га у 2013 р., в т.ч. в агроформуваннях – 85,9 ц/га проти 75,2 ц/га, у господарствах населення – 55,6 ц/га проти 55,3 ц/га. Найвищого показника продуктивності кукурудзи досягнуто сільськогосподарськими підприємствами Сторожинецького та Кельменецького районів – відповідно 120,5 ц/га та 102,0 ц/га.

Валовий збір пшениці у 2014 р. склав 196,5 тис.т при середній урожайності 47,7 ц/га проти 34,0 ц/га у 2013р. Обсяг виробництва пшениці збільшився порівняно з 2013р. на 19,8%, ячменю – на 36,9%, вівсу – на 9,8%, зернобобових культур – на 41,0%, в той же час жита та гречки зібрано менше відповідно на 5,8% і на 28,8%.

Посівна площа технічних культур загалом в області у 2014р. збільшилась порівняно з попереднім роком на 11,0 тис.га (на 15,9%) і становила 80,2 тис.га. Найбільші площі відведено під посів сої – 60,0 тис.га, що на 24,0% більше, ніж у 2013 р. При цьому 84,3% від загальної площі сконцентровано у сільгосппідприємствах, в яких зафіксовано збільшення посівних площ на 28,6%. Виробництво сої збільшено порівняно з 2013р. у півтора раза (168,5 тис.т) за рахунок розширення площ збирання на 11,5 тис.га (на 24,3%) та зростання урожайності на 5,0 ц/га.

Ріпаку було посіяно у 2014 р. на 16,8% менше, ніж у 2013р. – 10,7 тис.га, при цьому майже всі посіви зосереджено також в агроформуваннях. Обсяг урожаю ріпаку більший від попередньорічного на 12,8% і становив 33,6 тис.т при середній урожайності 31,7 ц/га. Збільшення обсягу його виробництва зумовлено виключно збільшенням урожайності на 8,4 ц/га.

Під посів цукрових буряків (фабричних) у 2014 р. було відведено у 9,4 раза більше площ, ніж у 2013 р. – 2,8 тис.га. Внаслідок цього урожай цукросировини у 2014 р. було збільшено в 11,7 раза (валовий збір склав 109,5 тис.т), при середній урожайності 389 ц/га у 2014 р. проти 311 ц/га у 2013 р. Майже весь обсяг цукрових буряків (91,5%) зібрано агроформуваннями.

Соняшником було засіяно у 2014 р. на 29,9% площ менше, ніж у 2013р., або 5,3 тис.га. У сільськогосподарських підприємствах площа його посіву зменшилась в 1,9 раза, у господарствах населення, навпаки, збільшилася на 4,5%, при цьому 52,4% посівів соняшнику зосереджено у сільськогосподарських підприємствах.

Виробництво цієї олійної культури становило у 2014 р. 10,1 тис.т, що на 40,1% менше від обсягу попереднього року. Валовий збір соняшнику

зменшився за рахунок скорочення площ збирання на 31,7% та зменшення урожайності на 2,7 ц/га. Кожен соняшниковий гектар видав по 19,5 ц насіння проти 22,2 ц у 2013р. У сільськогосподарських підприємствах урожай соняшнику становив 5,1 тис.т, що у 2,2 раза менше від обсягу 2013 р., по 19,3 ц/га, у господарствах населення – 5,0 тис.т (на 8,9% менше) по 19,7 ц/га.

Під картоплю та овоче-баштанні культури було відведено у 2014 р. 47,4 тис.га, що на 0,7% більше, ніж у попередньому році. Основними виробниками цих видів рослинницької продукції є господарства населення, в яких розміщено 99,2% від загальнообласного посіву.

Овочів зібрано на рівні обсягу попереднього року або 232,2 тис.т. У середньому кожен овочевий гектар видав по 190 ц проти 189 ц у 2013 р. Картоплі у 2014 р. одержано 617,0 тис.т, що на 3,3% більше, ніж у 2013р., при середній урожайності 180 ц/га проти 177 ц/га у 2013р.

Кормових культур було посіяно 49,9 тис.га або на 6,0% менше, ніж у 2013р. Зменшення посіву цих культур спостерігалось як у сільськогосподарських підприємствах на 23,9% (посівна площа – 5,8 тис.га), так і у господарствах населення – на 2,9% (44,1 тис.га).

Плодів та ягід зібрано 171,1 тис.т (на 5,0% більше, ніж у 2013р.), при цьому 74,7% від загального обсягу отримано господарствами громадян. Продуктивність садів та ягідників становила 107,3 ц/га (у 2013р. – 104,6 ц/га), в агрогосподарствах – 117,6 ц/га (проти 107,4 ц/га), у господарствах населення – 104,3 ц/га (проти 103,8 ц/га). Найбільш урожайним плодоягідний гектар був у агроформуваннях Герцаївського (233,3 ц), Сокирянського (148,0 ц), Новоселицького (127,5 ц) та Хотинського (120,0 ц) районів [149, с.25].

Під урожай 2014 р. сільгоспвиробниками області було відведено 305,1 тис.га, з них в агропідприємствах – 127,5 тис.га (41,8% від загальної площі), у господарствах населення – 177,6 тис.га (58,2%). Порівняно з 2013 р. посівна площа під сільськогосподарськими культурами зменшилась на 1,9 тис.га (на 0,6%), в т.ч. в сільсько-господарських підприємствах – на 0,6 тис.га (на 0,5%), у господарствах населення – на 1,3 тис.га (на 0,7%).

Порівняно з 1990 р. загальна посівна площа зменшилась на 12,1% або на 42,1 тис.га.

У структурі посівних площ у 2014 р. порівняно з 1990 р. збільшилась частка зернових з 38% до 42%, картоплі та овоче-баштанних – з 9% до 16%, технічних культур – з 11% до 26%, тоді як питома вага кормових культур, навпаки, зменшилась з 42% до 16%.

Однією з найперспективніших галузей в області, яка динамічно розвивається, є садівництво. Ґрунтово-кліматичні умови регіону надзвичайно сприятливі для вирощування саме плодово-ягідної продукції. Сьогодні при 1,3% землеволодінь країни Буковина має 4% садів України. В області найвищі темпи посадки молодих садів, площа під якими щорічно зростає на 450-500 гектарів. Здебільшого це насадження з густотою садіння 1200-1500 дерев на гектар. Сконцентровані вони, в основному, в господарствах Хотинського, Сокирянського та Новоселицького районів. В області є близько 5000 га інтенсивних садів, з яких 11 садів площею 850 гектарів обладнані системою крапельного зрошення.

Чернівецька область має доволі сприятливі умови для вирощування цукрових буряків. Нині в області є достатня кількість кваліфікованої робочої сили, апробовані нові технології вирощування цукрових буряків, сучасна техніка для посіву, догляду та збирання цукросировини. В основних бурякосіючих районах господарства, які займаються цим виробництвом, мають відпрацьовані схеми і налагоджені стосунки з постачальниками матеріально-технічних ресурсів та переробними підприємствами. Кращі господарства області збирають урожай в межах 500-600 центнерів з гектара. Залучення інвестицій дасть можливість відновити як виробництво цукросировини, так і цукру в обсягах, які були досягнуті в минулому.

Одними із найперспективніших видів діяльності у рослинницькій галузі є вирощування олійних культур, зокрема ріпаку та сої. Окрім того, що вони є сировиною для олійно-жирової галузі обидві культури мають важливе кормове значення як джерела повноцінних білків, прекрасні попередники для зернових

культур та цукрових буряків, а також є високотехнологічною сировиною, для якої розроблені технології поглибленої переробки. Вирощування цих культур є високорентабельним. Останнім часом на них зріс попит на європейському ринку, особливо на ріпак, який є сировиною для виробництва біодизельного пального.

Важливим напрямком покращання ефективності використання землі є її підживлення. У 1990 році на 1 га посівної площі вносилося 232 кг діючої речовини мінеральних добрив. Через відсутність коштів та високу ціну на мінеральні добрива малі та середні підприємства поступово зменшили кількість їх внесення, що є негативним фактором, адже це знижує урожайність та виснажує ґрунти області. Під урожай 2014 р. сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) внесено під сільськогосподарські культури 10,9 тис.т мінеральних добрив (у перерахунку на 100% поживних речовин) та 62,6 тис.т органічних добрив. У порівнянні з 2013 р. обсяг внесення мінеральних добрив зменшився на 3,4%, органічних – на 29,2%.

У розрахунку на 1 га посівної площі внесено по 89 кг мінеральних поживних речовин проти 92 кг у 2013 р., органічних добрив – по 0,5 т (у 2013 р. – 0,7 т). Таке зниження є наслідком скорочення чисельності поголів'я ВРХ та свиней. Однак ця проблема вирішується за рахунок приорювання рештків рослин та посіву сидеральних культур.

Економічна діагностика розвитку аграрних підприємств Буковини засвідчує, що основна частина сільськогосподарських тварин зосереджена у господарствах населення. Порівняно з початком 2014 р. зменшення чисельності худоби було зафіксовано у домогосподарствах всіх районів, за винятком Заставнівського, в якому зросло поголів'я свиней на 2,3%, а також Глибоцького та Сторожинецького, в яких збільшилась чисельність овець та кіз відповідно на 8,6% та 1,4%.

Найбільш чисельне поголів'я великої рогатої худоби (в т.ч. корів) станом на 1 січня 2015 р. було зосереджене у господарствах населення

Сторожинецького, свиней – Глибоцького, овець та кіз – Новоселицького районів.

У сільськогосподарських підприємствах впродовж 2015 р. також відбулося скорочення поголів'я великої рогатої худоби на 6,3% (у т.ч. корів – на 4,1%), свиней – на 19,6%, овець та кіз – на 18,7%, птиці – на 7,5%.

Попри це, в агроформуваннях окремих районів спостерігалось нарощування поголів'я худоби. Зокрема, побільшала чисельність великої рогатої худоби у Путильському та Кельменецькому районах, корів – у Сокирянському та Кіцманському, свиней – у Глибоцькому, овець та кіз – у Кіцманському, птиці – у Глибоцькому та Кіцманському районах.

У 2014 р. господарствами всіх категорій вироблено 66,4 тис.т м'яса в живій вазі, 299,3 тис.т молока, 379,7 млн.шт. яєць, 151 т вовни та 692 т меду. У порівнянні з 2013 р. відмічалось зменшення обсягу виробництва м'яса на 0,7%, меду – на 2,8%, вовни настрижено на 0,1% менше, водночас молока отримано на 0,4% більше, яєць – на 1,2% більше.

У господарствах населення порівняно з попереднім роком зафіксовано збільшення виробництва м'яса (у живій вазі) на 0,7%, молока – на 0,2%, яєць – на 3,0% та вовни – на 1,9%. У сільськогосподарських підприємствах порівняно з 2013 р. відмічалось зростання обсягу виробництва молока на 4,5%, тоді як м'яса отримано на 3,5% менше, яєць – на 1,6% та вовни – на 16,5% менше.

Обсяг вирощування худоби та птиці на відгодівлі у 2014 р. у всіх категоріях господарств зменшився у порівнянні з попередньорічним обсягом на 3,3% і становив 64,3 тис.т, у т.ч. у господарствах населення – на 5,2% (41,3 тис.т), у сільськогосподарських підприємствах, навпаки, збільшився на 0,4% (23,0 тис.т).

У розрахунку на один кормодень в агропідприємствах вироблено по 501 г яловичини проти 499 г у 2013 р. та 455 г свинини проти 468 г. Найвищі прирости великої рогатої худоби на відгодівлі отримано тваринниками Хотинського, Новоселицького і Кіцманського районів – 729–554 г, свиней: Глибоцького, Кіцманського та Сторожинецького районів – 555–490 г.

Виробництво молока в області збільшилось виключно за рахунок зростання продуктивності корів, як в агроформуваннях, так і в господарствах населення. Середній надій молока від однієї корови (в розрахунку на середнє поголів'я корів молочного напрямку) в сільськогосподарських підприємствах у 2014 р. збільшився порівняно з попереднім роком на 8,6% або на 377 кг і становив 4750 кг. Найвищі надії молока одержано підприємствами Кіцманського району – 5616 кг.

У господарствах населення середній надій молока збільшився у 2014 р. порівняно з попереднім роком на 5,9% і становив 4619 кг (в розрахунку на середнє поголів'я корів).

Скорочення обсягів виробництва яєць в агроформуваннях у 2014 р. зумовлено зменшенням порівняно з 2013 р. продуктивності курей-несучок на 17 шт. (несучість за рік становила 250 яєць) при зростанні середньорічного поголів'я курей-несучок на 5,2%. У господарствах населення впродовж 2007–2014 рр. відслідковувалась позитивна тенденція до зростання обсягів виробництва яєць. Зокрема, відносно 2013р. темп приросту склав 3,0%.

За підсумками обліку худоби станом на 1 січня 2015 р. в області утримувалось 98,2 тис. голів великої рогатої худоби (з яких 60,1 тис. – корови), 153,9 тис. – свиней, 45,4 тис. голів овець і кіз, 3,3 млн. голів птиці всіх видів. Загалом в області порівняно з 1 січня 2014 р. зафіксовано зменшення чисельності всіх видів худоби, зокрема, великої рогатої худоби поменшало на 14,5% (у т.ч. корів – на 8,9%), свиней – на 12,7%, овець та кіз – на 11,1%, птиці – на 3,3%. Зменшення поголів'я відмічалось як в господарствах населення, так і в агроформуваннях.

Якщо у випадку із рослинництвом зниження діяльності великих і середніх агроформувань компенсувалось підвищенням активності господарств населення, то у тваринницькій галузі досягнення аналогічного ефекту стало неможливим через низку причин. Це, насамперед, відсутність у селян достатніх засобів для вирощування, відгодівлі та забою худоби у великій кількості. Дана ситуація відображає неефективність розвитку тваринництва в регіоні, оскільки

поява сучасних інтенсивних технологій вирощування свинини, м'яса курей, індиків та яєць, мала б зумовити зростання їх обсягу випуску на підприємствах, адже саме наведені вище формування забезпечують максимальну рентабельність вказаної продукції.

Питома вага Чернівецької області у виробництві продукції тваринництва в Україні незначна (за розмірами область найменша). [154, с.72].

Конкурентоспроможність підприємства являє собою системне і комплексне явище, яке охоплює різні чинники досягнення і забезпечення її високого рівня. Одним з найважливіших чинників, який визначає цей рівень, є трудові ресурси. Наявність достатньої кількості якісних трудових ресурсів і ефективне управління ними обумовлює досягнення підприємством конкурентних переваг. Трудові ресурси являють собою важливий стратегічний потенціал, великий резерв підвищення ефективності діяльності підприємства, а також визначають важливі напрями розвитку у майбутньому.

Конкурентоспроможність як сільськогосподарських підприємств, так і підприємств інших галузей залежить від достатньої забезпеченості трудовими ресурсами відповідного рівня кваліфікації, професійних навичок та ефективності використання трудових ресурсів.

Протягом багатьох років на ринку аграрної праці спостерігається значне скорочення трудових ресурсів. Причому найбільш швидкими темпами скорочується трудовий потенціал сільськогосподарських підприємств у тих регіонах, який має найвищий рівень конкуренції на ринку праці. Насамперед, це скорочення обумовлене неконкурентоспроможністю сільських роботодавців, які не можуть успішно конкурувати на ринку аграрної праці з роботодавцями інших галузей національної економіки. Причиною цієї неконкурентоспроможності є низький рівень заробітної плати працівників. Низький показник оплати праці в сільському господарстві веде до того, що потенційні працівники змушені шукати застосування своєї праці в інших галузях національної економіки або в особистих селянських господарствах.

Для вирішення проблеми низької конкурентоспроможності трудових ресурсів на ринку аграрної праці необхідна державна підтримка цієї галузі. Активна державна політика має бути спрямована на стимулювання сільськогосподарських підприємств. Вкладення коштів у формування та розвиток трудового потенціалу підвищить рівень конкурентоспроможності підприємств як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Досягти збільшення виробництва продукції і зниження її собівартості за статтею «оплата праці з нарахуваннями», а також забезпечити економію матеріальних витрат можна лише за умови раціонального використання всіх категорій працівників аграрного підприємства. Для оцінки такого використання застосовують декілька показників, зокрема показники найму і вибуття. За допомогою даних коефіцієнтів можна визначити темп зміни чисельності працівників на підприємстві та коефіцієнт валового обороту робочої сили (табл.2.3).

Таблиця 2.3.

Трудові показники сільськогосподарських підприємств
Чернівецької області

Показники	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Заг. кількість працівників, сільськогосподарських підприємств, зайнятих в економіці області (%)	3,7	3,8	3,4	3,8	3,9
Коефіцієнт валового обороту робочої сили (%)	119,0	118,9	126,5	148,3	169,8
Коефіцієнт прийому працівників (%)	55,4	58,1	58,5	74,0	81,4
Коефіцієнт звільнення працівників (%)	63,6	60,9	68,0	74,3	88,4
Середньомісячна зарплата одного штатного працівника сільського господарства (грн.)	1154	1490	1875	2000	1966

Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області

Будь-яке підприємство має бути зацікавлене у збереженні стабільності трудового колективу, оскільки завдяки цьому досягається за інших однакових умов вищий рівень продуктивності праці. А це означає, що бажаною тенденцією зміни абсолютного рівня даних показників є тенденція до їх

зниження. За данити таблиці 2.3. коефіцієнт валового обороту робочої сили зростає, а це означає, що на підприємстві посилюється плинність кадрового персоналу, створюються умови до погіршення використання робочої сили.

Таким чином, можна зробити висновок, що трудові ресурси впливають на ефективність діяльності та конкурентоспроможність підприємств, у тому числі і на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств. Визначено, що трудовий потенціал на ринку аграрної праці має тенденцію до скорочення, головною причиною якого є низький рівень заробітної плати працівників.

Галузь сільського господарства завжди займала провідне місце в економіці Чернівецької області. Проте технічне забезпечення переважної частини підприємств знаходиться на низькому рівні. Не належний рівень технічного оснащення не сприяє випуску конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції для внутрішнього і зовнішнього продовольчих ринків та економічній ефективності її виробництва.

Таблиця 2.4

Динаміка сільськогосподарської техніки у сільськогосподарських підприємствах області

(на кінець року, штук)

Техніка	Рік						
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Трактори	4717	2986	1253	1211	1152	1213	1184
у розрахунку на 1000 га ріллі	23	26	12	11	10	11	10
Зернозбиральні комбайни	897	619	238	219	191	196	175
у розрахунку на 1000 га посівної площі зернових	10	10	5	5	4	4	5
Кукурудзозбиральні комбайни	229	145	36	30	27	30	26
у розрахунку на 1000 га посівної площі кукурудзи	33	27	3	2	1	2	2
Картоплезбиральні комбайни ²	36	24	16	17	24	14	14
у розрахунку на 1000 га посівної площі картоплі	51	80	73	59	52	37	70
Бурякозбиральні машини	210	144	47	44	31	27	18
у розрахунку на 1000 га посівної площі буряків	13	24	14	11	19	27000	7

Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області

Забезпеченість аграрних підприємств сільськогосподарською технікою знаходиться на низькому рівні, навантаження на неї зростає. За даними таблиці 2.4. видно, що всі показники мають тенденцію до зменшення, кількість обладнання і техніки зменшується, а навантаження на техніку, відповідно, збільшується. Порушуються технології виробництва, технологічні операції здійснюються неякісно, терміни виконання робіт подовжуються, що призводить до втрат урожаю, зростання собівартості сільськогосподарської продукції та зниження рівня рентабельності виробництва. В Чернівецькій області навантаження ріллі на 1 трактор у 8 разів більше, ніж у США, у 17 разів більше, ніж у Франції, у 10 разів більше в порівнянні з Великобританією і у 44 рази більше, ніж у Німеччині [87, с.17; 14, с.59].

До основним механізмів покращення стану техніко-технологічної бази сільськогосподарських підприємств можна віднести: створення центрів технічного обслуговування сільськогосподарської техніки; функціонування дорадчих служб; створення кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки; сприяння розвитку вітчизняного машинобудування сільськогосподарської техніки; розширення лізингового ринку.

Таблиця 2.5.

Навантаження ріллі на 1 трактор в сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області

Показники	Рік					Відхилення 2014 р. до 2010 р.	
	2010	2011	2012	2013	2014	(+,-)	%
Кількість тракторів, шт.	1253	1211	1152	1213	1184	-69	-5,83
Площа ріллі, тис. га	325,3	323,9	324,2	323,3	322,5	-2,8	-0,87
Припадає ріллі на 1 трактор, га	259,6	267,5	281,4	266,5	272,4	+12,8	+4,7

Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області

За даними таблиці 2.5., прослідковується динаміка збільшення навантаження ріллі на 1 трактор. Різний рівень забезпеченості сільськогосподарських підприємств технічними засобами, невідповідність їх кількісного та якісного складу технологічним потребам обумовлений переважно скрутним фінансовим станом сільськогосподарських товаровиробників. Для вирішення даних проблем, необхідно застосовувати механізм розвитку ринкової інфраструктури, а саме: сприяти функціонуванню центрів технічного обслуговування сільськогосподарської техніки і устаткування, а також інформаційно-консультаційних центрів і дорадчих служб [159, с.199].

В Чернівецькій області вже є певні зрушення в даному напрямі. Розбудова та удосконалення інфраструктури аграрного ринку є одним із пріоритетних завдань органів виконавчої влади регіону, що дасть змогу створити стабільні умови для забезпечення сільськогосподарських підприємств виробничими ресурсами, а також реалізувати вироблену продукцію.

З метою надання соціально спрямованих дорадчих послуг, сприяння прибутковому господарюванню власників особистих селянських та фермерських господарств, інших суб'єктів господарювання на селі, вдосконалення практичних навичок і підвищення рівня знань сільського населення була розроблена Регіональна програма розвитку дорадчої служби та дорадчої діяльності у Чернівецькій області на 2011-2013 роки. В Чернівецькій області зареєстровано 9 сільськогосподарських дорадчих служб.

У дорадчих службах працюють і надають дорадчі послуги 27 професійних сільськогосподарських дорадників з питань управління, технологій, маркетингу, екології, економіки, обліку, податків, менеджменту, розвитку сільських територій. Дорадчі служби проводять семінари, демонстраційні покази, надають індивідуальні поради та консультації [37].

В умовах недостатності фінансових ресурсів у сільськогосподарських товаровиробників доцільним є створення сервісно-ремонтних майстерень на умовах кооперації. Ще одним дієвим механізмом покращення техніко-

технологічної бази є розвиток кооперації, з використання сільськогосподарської техніки, яка сприятиме зменшенню потреби в техніці та технічному обслуговуванні, скороченню експлуатаційних витрат при виконанні механізованих технологічних операцій та витрат на виробництво продукції, що зумовить економію фінансових ресурсів аграрних підприємств.

Основні завдання кооперативів полягають у технічній підтримці сільськогосподарських товаровиробників, створенні зв'язків між учасниками аграрного бізнесу, наданні консалтингових послуг своїм членам, проведенні дослідницької роботи, підтримці зв'язків із виробниками [103, с.130].

В Чернівецькій області зареєстровано 16 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (2 кооперативи створено у 2013 році), які в основному надають послуги із обробітку землі та заготівлі молока. З метою сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації Чернівецькою обласною державною адміністрацією проведено роботу щодо залучення проектів міжнародної технічної допомоги до створення та підтримки кооперативів на території області.

Оновлення технічного парку, технологічна модернізація аграрного сектору на основі впровадження інноваційних розробок дозволять наростити виробництво високоякісної сільськогосподарської продукції, підвищити її конкурентоспроможність. Для забезпечення необхідного рівня техніко-технологічної бази сільськогосподарських підприємств необхідно використовувати наступні механізми:

- удосконалювати форми, напрями і розміри державної підтримки сільського господарства із застосуванням обґрунтованих еквівалентних цін на сільськогосподарську продукцію;

- розвивати сільськогосподарське дорадництво, яке забезпечує зв'язок між наукою і виробництвом шляхом вивчення потреб сільгоспвиробників у наукових розробках;

-сприяти розширенню мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів спільного використання сільськогосподарської техніки та кооперативного руху серед домогосподарств населення;

-розширювати структуру лізингового ринку, урізноманітнювати джерела фінансування лізингових операцій, сприяти залученню приватного капіталу, створювати сприятливі економіко-правові умови для інвесторів.

Кожен важіль фінансово-економічного механізму має свою характеристику і виконує визначену функцію. У своїй сукупності ці важелі взаємозалежні і являють собою цілісну систему понять і показників, за допомогою яких організовуються і регулюються фінансово-економічні відносини на підприємствах.

Отже, проблема розвитку сільського господарства стає все більш актуальною. Найбільший інтерес представляє розгляд виробництва як категорії відтворювального процесу, що характеризує стійкість темпів економічного зростання, динаміку розширеного відтворення, його кількісну та якісну сторони, що забезпечують здатність підтримки рівноваги, саморегуляції, саморозвитку та самовідтворення, відображаючи його внутрішній і зовнішній стан. Товаровиробник повинен орієнтуватися на внутрішні резерви підвищення ефективності виробництва: зниження втрат, дотримання технологічних вимог, раціональне використання техніки, поліпшення якості продукції, зменшення відходів.

2.2. Фінансово-економічний аналіз формування раціональних витратнофакторних переваг аграрних підприємств

Одним із найважливіших напрямів підвищення конкурентоспроможності є ціна, для забезпечення якої собівартість як базова величина ціни повинна формуватися за низько витратним принципом, що досягається за рахунок удосконалення галузевої структури суб'єктів господарювання, впровадження науково обґрунтованої спеціалізації та концентрації виробництва, підвищення

продуктивності праці; ефективного використання ресурсів і виробничого потенціалу й урахування вимог ринку. Серед важливих чинників підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції є її собівартість, що вимагає зниження витрат на її виробництво.

Аналізуючи структуру витрат сільськогосподарської продукції області видно, що найбільші статті витрат стосуються витрат на паливо, енергію, мастильні матеріали, амортизацію та на іншу продукцію сільського господарства. Ефективніше використання машинно-тракторного парку, транспортних засобів, живої тягової сили дасть змогу скоротити потреби в них до раціонального рівня, зменшити витрати на амортизацію та ремонти, а через це здешевити виробництво продукції (табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області

(відсотків)

	2010 р.			2013 р.			2014 р.			Темп приросту/зниження, усього
	усього	рослинництва	тваринництва	усього	рослинництва	тваринництва	усього	рослинництва	тваринництва	
Усього витрати	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Витрати на оплату праці	7,0	6,1	7,8	7,2	6,2	9,1	7,0	6,4	8,1	-2,8
Відрахування на соціальні заходи	2,5	2,2	2,9	2,7	2,3	3,3	2,6	2,4	3,0	-3,7
Матеріальні витрати	76,7	69,7	83,8	76,1	75,4	77,4	71,0	69,4	74,4	-6,7
у тому числі на насіння і посадковий матеріал	7,5	16,2	×	11,6	17,9	×	9,9	15,1	×	-14,7
корми	41,9	×	77,6	27,7	×	78,1	27,1	×	78,4	-2,2
іншу продукцію сільського господарства	0,7	0,4	1,1	1,0	1,3	0,4	1,6	2,3	0,2	60
мінеральні добрива	14,7	32,0	×	20,5	31,8	×	14,5	22,2	×	-29,3
пальне і мастильні матеріали	8,6	14,2	3,8	8,2	10,8	3,5	11,3	14,7	4,8	37,8

Продовження таблиці 2.6

електроенергію	5,0	4,0	5,9	2,3	0,7	5,2	2,5	1,1	5,2	8,7
паливо й енергію	0,8	0,6	0,9	0,8	0,6	1,3	1,0	0,9	1,0	25
запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту	3,8	4,9	2,8	3,7	4,6	2,1	4,0	5,1	2,0	8,1
оплату послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями та інші матеріальні витрати	17,0	27,7	7,9	24,2	32,3	9,4	28,1	38,6	8,4	16,1
Амортизація	4,6	5,3	3,8	3,6	3,4	4,0	4,4	4,3	4,8	22,2
Інші операційні витрати	9,2	16,7	1,7	10,4	12,7	6,2	15,0	17,5	9,7	44,2
з них орендна плата за земельні частки (паї)	48,1	52,9	×	60,6	76,3	×	48,1	61,3	×	-20,6
майнові паї	0,3	0,2	0,9	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	×

Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області

Собівартість основних видів продукції рослинництва і тваринництва Чернівецької області за 2011-2014 рр. відображена на табл. 2.7.

Таблиця 2.7.

Динаміка собівартості одиниці основних видів продукції рослинництва і тваринництва Чернівецької області

(гривень за 1 центнер)

Продукція	Рік			Темп приросту/ зниження (%)
	2011 р.	2013 р.	2014 р.	
Продукція рослинництва				
зернові	109,97	121,74	113,33	-6,91
соняшник	185,97	200,99	196,07	-2,45
соя	220,01	260,65	218,81	-16,1
ріпак	275,02	319,03	256,37	-19,64
картопля	103,70	180,97	249,73	38,0
овочі	214,53	218,97	255,81	16,82
плоди і ягоди	195,36	143,41	167,42	16,74
цукровий буряк	31,17	34,59	-	-
Продукція тваринництва				
ВРХ	1878,86	2041,54	2437,86	19,41
свині	1430,51	1354,14	1719,43	26,98

Продовження таблиці 2.7

вівці і кози	936,62	1614,08	3221,95	99,62
молоко	281,75	275,17	315,01	14,48
мед	3315,02	8449,36	4925,67	-41,7
яйця (за 1000 шт.)	304,81	432,55	377,79	-12,66
птиця	1276,97	1178,69	1398,38	18,64
вовна	800	1200	-	-

Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області

Згідно даних табл. 2.7. динаміка собівартості продукції рослинництва має тенденцію до зменшення, окрім картоплі, овочів та плодів, собівартість яких зросла. Собівартість продукції тваринництва навпаки – збільшилася, окрім меду та яєць. Як бачимо з табл. 2.5, середні ціни всіх видів реалізованої продукції сільського господарства мають тенденцію до збільшення. Середні ціни продажу сільськогосподарської продукції аграрними підприємствами у 2014 році збільшились порівняно з 2013 роком на 25,7%, у т.ч. продукції рослинництва – на 30,9%, тваринництва – на 15,4%. Причиною даного явища може бути збільшення витрат, і як наслідок – зменшення попиту.

Ціновий механізм виступає важливим аспектом стимулювання конкурентоспроможності аграрного бізнесу та є невід’ємною складовою всіх галузей АПК і покликаний гармонізувати відносини між його учасниками.

Однак, на сьогоднішній день ціновий механізм не забезпечує ефективного регульованого ціноутворення. Сільськогосподарські товаровиробники за існуючих ринкових цін неспроможні без належної підтримки відновлювати виробничий потенціал у достатніх для розширеного відтворення галузі обсягах, що обмежує зростання ефективності. Тому державне втручання в процеси ціноутворення є необхідною умовою сталого розвитку аграрного сектору.

Таблиця 2.8.

Середні ціни реалізації основних видів сільськогосподарської продукції¹ в сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області

(гривень за 1 тону)

Продукція	Рік							Темп приросту/зниження (%)
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	
Зернові та зернобобові культури	497,0	461,7	963,5	1468,0	1521,7	1307,7	1658,3	26,8
Олійні культури	592,4	953,5	2509,2	3186,2	3575,8	3216,9	4391,3	36,5
Цукрові буряки	116,8	182,0	611,1	685,6	475,0	475,0	500,0	5,3
Картопля	405,5	630,3	2980,3	1452,5	1586,0	1808,1	2778,8	53,7
Овочі	619,7	806,1	2131,3	1090,5	1479,5	1818,5	2012,3	10,7
Плоди та ягоди	233,9	539,2	1896,1	2681,8	2053,8	2574,5	3379,0	31,2
Худоба та птиця (у живій вазі)	2110,8	8023,2	12499,0	13252,9	14985,8	15543,6	17970,4	15,6
Молоко та молочні продукти	518,6	1136,6	2859,3	3063,5	2633,6	3354,1	3536,4	5,4
Яйця, за тис.шт.	246,8	246,0	494,5	513,1	686,7	651,2	778,3	19,5
Вовна, за ц	173,0	307,3	230,0	709,7	1150,0	832,5	—	—

Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області

¹ Без ПДВ, транспортних, експедиційних та накладних витрат, за 1996–2011 роки – з урахуванням дотацій.

Формування конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств забезпечує підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки, а отже сприяє вирішенню проблем щодо забезпечення продовольчої безпеки [76, с.220]. Для забезпечення підприємству стійких конкурентних позицій необхідно пам'ятати, що сучасна парадигма конкурентних переваг полягає у наступному.

1. Переваги перестали бути статичними, вони змінюються під впливом інноваційного процесу (змінюються технології виробництва, методи управління, способи доставки і збуту продукції тощо.). Тому для утримання конкурентних переваг вимагається постійне запровадження нововведень.

2. Глобалізація бізнесу вимушує підприємства враховувати національні й міжнародні інтереси.

3. Держава, територія розглядається як основа стратегії підприємства, а не тільки як місце, де підприємство здійснює свою діяльність [153, с. 175]

Джерелом конкурентних переваг в аграрній сфері є:

- 1) природно-кліматичні умови (рівнинний рельєф, помірний клімат, великі площі сільгоспугідь, великі за розміром площі окремих полів тощо);
- 2) ресурсні можливості (корисні копалини, мобільні трудові ресурси та ін.);
- 3) географічне положення (наявність транспортних коридорів, вигідний радіус доставки сільгосппродукції, транзитне положення тощо);
- 4) кон'юнктурні (високий попит на основні експортоорієнтовані культури, можливість створення аграрних пулів тощо.)

Чернівецька область – прикордонний регіон з розвинутим аграрно-промисловим потенціалом. Їй властивий майже весь набір природних ландшафтів, які зустрічаються в Україні – від гірських перезволожених (на заході) до рівнинних лісостепових (на сході). Важливе місце у формуванні виробничої структури області посідає сільськогосподарське виробництво. Особливістю області є те, що вона розташована в трьох природно-географічних зонах: лісостеповій, яка займає Прут-Дністровське межиріччя, передгірській, що знаходиться між Карпатами і річкою Прут та гірській, яка охоплює Буковинські Карпати.

За характером земельних і кліматичних ресурсів територія області є сприятливою для розвитку і функціонування різних галузей і виробництв АПК.

В помірно зволоженій лісостеповій зоні сприятливі умови для вирощування зернових, технічних культур, картоплі та овочів, а також виробництва тваринницької продукції. В надлишково зволоженому передгір'ї переважаючим типом товарного сільського господарства є молочно-м'ясне скотарство та вівчарство, картоплярство і льонарство.

Таблиця 2.9.

**Сильні та слабкі сторони, можливості та загрози аграрних підприємств
Чернівецької області**

Параметри оцінки	Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
1. Маркетинг	Високий рівень взаємодії з постачальниками споживачами, видаються сертифікати на вироблену продукцію; Точні терміни виконання договірних зобов'язань.	Відсутність процесу самооцінки результативності роботи підприємств спрямовані на підвищення конкурентоспроможності; Незадовільний рівень роботи над іміджем;
2. Фінанси	Фінансова стійкість підприємств; Прибутковість бізнесу; Швидкість обороту капіталу; Зниження ціни на продукцію.	Обмежена кількість фінансових ресурсів на рекламу і для зміни стратегії; Відсутність дієвого фінансового аналізу підприємств.
3. Виробництво	Висока якість продукції, що випускається; Перевірені і надійні постачальники ресурсів; Власне виробництво кормів для тваринництва; Менш дорога сировина і матеріали.	Фізичний і моральний знос технічного обладнання; Технологічна дисципліна; Залежність від сезонності.
4. Економіка	Високий рівень кваліфікації співробітників в керівництві підприємства, котрі мають навички і досвід роботи в даній сфері діяльності; Чітко сформульована стратегія підприємства; Більш гнучка цінова політика; Стабільність при виконанні договорів.	Низька зацікавленість працівників у розвитку підприємства; Слабкі позиції в НДДКР; Недостатній власний досвід роботи в сфері реклами виробленої продукції; Відсутність можливості впливати на постачальників сировини та одержувачів виробленої продукції.
Параметри оцінки	Можливості (O)	Загрози (T)
1. Маркетинг	Просування нової продукції; Розширення мережі фірмових магазинів; Патентування бренду.	Відсутність процесу самооцінки роботи та результативності підприємства спрямованого на підвищення конкурентоспроможності.
2. Фінанси	Підвищення рівня життя населення та стабілізація економічної ситуації; Зниження витрат на вирощування продукції рослинництва і тваринництва; Зниження собівартості продукції;	Зростання цін на сировину, матеріали; Зростання тарифів на енергоресурси, подорожчання енергоносіїв; Подорожчання кормів; Інфляція;
3. Виробництво	Постійне підвищення якості та доступності продукції для населення; Інтеграція технологічних процесів;	Фізичний і моральний знос обладнання; Виробнича дисципліна; Кліматичний чинник.
4. Економіка	Підтримка органів влади та тенденції до розвитку аграрного сектору; Посилення ролі інновацій в стратегії розвитку конкурентних переваг та підвищення конкурентоспроможності.	Наявність на ринку аналогічної продукції; Наявність сильних і поява нових конкурентів на ринку; Експансія великих підприємств; Дефіцит кваліфікованих кадрів робочих спеціальностей

Джерело: власні дослідження

В гірській зоні, де невисока сума температур і велика кількість опадів, не має інтенсивного сільськогосподарського виробництва. Тут як і в передгір'ї

спеціалізуються на м'ясо-молочному тваринництві й вівчарстві з виробництвом кормових культур та ефективному використанні природних сіножатей. За допомогою SWOT-аналізу визначимо ступінь адаптованості аграрних підприємств Чернівецької області до світового ринку (табл. 2.9).

Інтенсивність впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища на діяльність підприємства на основі виконаної бальної оцінки за сформованими групами показників наведена в таблиці 2.10. Дослідження конкурентів і конкурентного середовища підприємств.

Таблиця 2.10

Конкурентні переваги підприємств діючих на ринку сільськогосподарської продукції

Конкурентні переваги (Групи продукції / процеси)	ТОВ «Сварог- Буковина»	ТОВ «Колосок -2»	ТОВ «Агрофірма імені Суворова»	ТОВ «Промінь -Агро»	ТОВ «Агрофірма Оршівська»
1. Маркетинг	1,0	5,8	0,4	0,4	0,8
2. Фінансові показники	8,0	9,0	6,0	6,0	5,8
2.1. Ціна продукції	9,0	8,0	7,5	7,5	7,8
2.2. Якість продукції	8,0	8,0	7,0	6,0	7,0
3. Ефективність виробництва	8,0	7,5	6,0	6,0	6,5
4. Розвиток / інновації	8,0	8,0	7,0	7,0	6,5

Джерело: власні дослідження

Аналіз конкурентного середовища досліджуваних підприємств показує наявність на ринку сильного конкурента, виробника аналогічної продукції – ТОВ «Колосок -2», і поява сильних динамічно розвиваючих конкурентів: ТОВ «Агрофірма імені Суворова» і ТОВ «Промінь-Агро». Чим вищий коефіцієнт, тим сильніша певна конкурентна перевага конкретного підприємства, відповідно найвищий показник – 10,0, а найнищий – 0,1. Частка ринку сільськогосподарської продукції ТОВ «Сварог-Буковина» за 2013 рік становить – 10%, ТОВ «Колосок -2» – 58%, ТОВ «Агрофірма імені Суворова» – 4%, ТОВ «Промінь-Агро» – 4%, ТОВ «Агрофірма Оршівська» – 18%. Інші виробники – 6%.

В Чернівецькій області функціонує 793 фермерських та 264 тис. особистих господарств населення. Вони виробляють близько 80 відсотків валової продукції сільського господарства. Їм належить провідна роль у формуванні ринку овочів, фруктів, ягід, картоплі, м'яса, молока та яєць.

Державою не передбачено механізм фінансової підтримки особистих господарств населення. Водночас, проблемним є питання заготівлі, переробки та збуту сільськогосподарської продукції в цій категорії господарств. Створення та розвиток обслуговуючих кооперативів дасть можливість організовано (великими товарними партіями) реалізовувати сільськогосподарську продукцію без посередників, забезпечувати населення більш дешевими продуктами харчування та просувати продукцію сільського господарства на міжнародний ринок. Оскільки валове виробництво овочів, фруктів, молока та м'яса в основному зосереджено у фермерських та особистих господарствах населення, створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів дасть можливість використовувати більш інтенсивні технології виробництва сільгосппродукції, здешевлювати її собівартість, заготовляти, переробляти, реалізовувати і формувати оптові партії сільськогосподарської продукції, а також контролювати її якість.

Дані заходи призведуть до покращення добробуту сільського населення, прибуткового ведення господарської діяльності, поширення та впровадження у сільськогосподарське виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки, розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості та сприяння зайнятості сільського населення. Розвиток та функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, може відбуватися за рахунок надання державної фінансової підтримки, що сприятиме реалізації потенціалу аграрного сектору економіки та підвищенню його конкурентоспроможності. Важливе значення для розвитку сільського господарства має розвиток аграрної інфраструктури: створення аграрних інформаційних центрів, мережі аграрних ринків, аграрних і промислових кластерів [154, с.72].

Для аналізу оцінки фінансово-економічної діяльності підприємства розглянемо такі основні показники як: показники прибутковості, ділової активності, платоспроможності та фінансової стійкості. Проведемо аналіз фінансово-економічного стану деяких аграрних підприємств Чернівецької області (табл. 2.11.)

Таблиця 2.11.

Фінансово-економічний аналіз сільськогосподарських підприємств у середньому за 2011-2014 рр.

Показники	Норма-тивне значення	Сільськогосподарські підприємства Чернівецької області				
		ТОВ «Агрофірма Оршівська»	ТОВ «Сварог-Буковина»	ТОВ «Агрофірма імені Суворова»	ТОВ «Промінь-Агро»	ТОВ «Колосок-2»
Рентабельність від операційної діяльності	> 0	8,63	79,0	90,44	85,37	112
Коефіцієнти:	≥ 2	1,41	0,75	1,0	0,99	1,91
загальної ліквідності						
фінансової стійкості	> 1	0,34	0,32	0,43	2,66	0,57
незалежності	> 0	2,07	4,63	5,28	1,82	0,77
автономії	≥ 0,5	0,32	0,27	0,15	1,2	0,56
фінансового лівериджу	< 0,25	0,05	0,16	1,66	1,2	0,01
ділової активності	> 1	0,55	1,28	0,67	1,17	0,86
Прибуток (збиток)	> 0	3371,7	(-10881,7)	(-5476,5)	(-2791,7)	7440,6

Джерело: власні дослідження

Аналізуючи дані таблиці 2.11., можна зробити наступні висновки: лише на підприємстві «Колосок-2» спостерігається високий показник рентабельності реалізованої продукції. Прибуток отримали лише два підприємства: «Агрофірма Оршівська» та «Колосок-2».

Причиною низького рівня рентабельності та прибутковості є зношеність матеріально-технічної бази та застарілість основних засобів, що впливає на збільшення собівартості продукції. Рентабельність кожного виду продукції залежить від реалізаційної ціни і повної собівартості одиниці продукції. Для

різних видів сільськогосподарської продукції собівартість різна, що зумовлено технологічними особливостями галузей і неоднаковою трудомісткістю виробництва.

Коефіцієнт загальної ліквідності в цілому по підприємствах нижчий за норму, тобто платоспроможність підприємств незначна, а значить існує фінансовий ризик, як для самих підприємств, так і для їхніх партнерів. Низький рівень ліквідності, як правило свідчить про ускладнення збуту продукції, або ж погану організацію матеріально-технічного забезпечення. Що стосується коефіцієнта фінансової стійкості, то у всіх підприємств, окрім «Промінь-Агро» у якого показник в нормі, показник менший за норму, тобто запозичені кошти перевищують власні, підприємства залежать від зовнішніх джерел фінансування. Коефіцієнт незалежності у всіх підприємствах у межах норма, а це означає, що власні засоби займають питому вагу у всіх засобах підприємств.

Коефіцієнт автономії мав деякі коливання, на підприємствах «Промінь-Агро» та «Колосок-2» показник був у межах норми, а на решта підприємствах показник був менше норми, тобто не всі зобов'язання підприємств можуть бути покриті власними активами. Коефіцієнт фінансового лівериджу був у межах норми, окрім «Промінь-Агро» і «Агрофірми імені Суворова», де існує ризик пов'язаний із збільшенням залежності підприємств від зовнішніх джерел фінансування. Коефіцієнт ділової активності коливався, так на «Промінь-Агро» показник в межах норми, на «Агрофірмі Оршівській» даний показник становив менше норми, на Сварог-Буковина» теж коливався, а на «Колосок-2» стабільно менше норми, тобто активи підприємства за 3 роки не зробили навіть одного обороту, що є негативною тенденцією. Отже, згідно даних показників фінансово-економічного стану, з 5 підприємств, ТОВ «Промінь-Агро» показало кращі результати у порівнянні з іншими.

Основними проблемами розвитку сільськогосподарських підприємств області є скорочення інвестицій у сільське господарство, застаріла матеріально-технічна база, відсутність коштів у більшості підприємств для запровадження досягнень науково-технічного прогресу, відсутність матеріальної

зацікавленості у виробників для здійснення заходів з підвищення родючості ґрунтів, висока вартість паливно-мастильних матеріалів, мінеральних добрив та засобів захисту рослин, низькі закупівельні ціни на продукцію сільського господарства, низька заробітна плата працівників сільського господарства, зменшення державних дотацій в аграрний сектор. Державна підтримка сільськогосподарських підприємств Чернівецької області за 2011-2014 рр. характеризується наступним чином: ТОВ «Агрофірма імені Суворова» одержало від держави 896,63 тис. грн. для розвитку тваринництва за рахунок ПДВ; ТОВ «Промінь-Агро» отримало лише 40,83 тис. грн. для розвитку тваринництва також за рахунок ПДВ; ТОВ «Колосок-2» для підтримки продукції рослинництва одержало від держави 3864,73 тис. грн.

Як бачимо, стан бюджетного фінансування характеризується суперечливими тенденціями, а обсяги державної фінансової підтримки галузі є недостатніми і не враховують реальних потреб розвитку аграрного сектору. Чинна система фінансування зазнає впливу економічної кризи, характеризується хронічною недостатністю ресурсної бази. Програми розвитку аграрного виробництва не пов'язуються з реальними показниками, про що свідчать постійні зміни у виборі об'єктів фінансування та розподілу коштів на розвиток галузей і видів продукції. Ці недоліки призводять до неефективного використання бюджетних коштів, недоступності державної підтримки для окремих категорій товаровиробників. Дані Головного управління статистики у Чернівецькій області свідчать про те, що лише підприємство «Колосок-2» одержало належну фінансову підтримку від держави, а решта підприємств не одержали нічого, або отримали не значну частку коштів.

Таким чином, аграрний сектор України сьогодні отримує дотацій значно менше ніж будь-яка інша європейська країна. Крім того, чинна система фінансування зазнає впливу кризових явищ, які періодично виникають у розвитку вітчизняної та світової економіки. Зважаючи на складність проблем державної підтримки, хронічну недостатність ресурсної бази зокрема, особливу увагу необхідно звернути на рівень компетентності органів управління

агропромислового сектора, якість адміністративних послуг, розподіл дотацій між регіонами та повноцінність і цілеспрямованість використання наявних державних ресурсів.

Розглянемо рівень ефективності роботи сільськогосподарських підприємств Чернівецької області в динаміці (табл. 2.12). У 2014 р. фінансовий результат від основної діяльності сільськогосподарських підприємств (крім малих) становив 312,5 млн.грн. прибутку проти 12,7 млн.грн. у 2013 р., рівень рентабельності (без урахування бюджетних дотацій і доплат) у цілому склав 25,2% проти 1,2% у попередньому році. Прибутки від виробництва продукції сільського господарства і надання послуг у рослинництві і тваринництві отримали 81,8% агропідприємств, у середньому на 1 підприємство сума прибутку становила 4,3 млн.грн. (у 2013 р. – відповідно 63,6% і 1,7 млн.грн.). У той же час, 18,2% підприємств отримали від сільськогосподарського виробництва збитки, сума яких у розрахунку на 1 підприємство склала 2,2 млн.грн. (у 2013 р. – відповідно 36,4% і 2,7 млн.грн.).

Таблиця 2.12

Ефективність виробництва у сільськогосподарських підприємствах
Чернівецької області¹

Показник	Рік						
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Прибуток, збиток (–) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн.грн.	–6,8	6,7	–8,3	124,2	88,7	12,7	312,5
в т. ч. продукції рослинництва	15,9	0,1	–1,2	80,6	53,1	6,4	271,0
продукції тваринництва	–22,7	6,6	–7,1	43,6	35,6	6,3	41,5
Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, %	–4,8	4,2	–1,2	13,4	8,9	0,7	26,1
продукції рослинництва	21,2	0,1	–0,3	15,4	9,0	0,1	34,4
продукції тваринництва	–34,3	7,7	–1,9	10,9	8,8	1,5	10,1

Джерело: розроблено автором за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області

¹ Великі та середні підприємства, які здійснювали сільськогосподарську діяльність

У рослинницькій галузі отримано 271,0 млн.грн. прибутку, рівень рентабельності становив 34,4%, проти 0,1% у 2013 р. (рис. 2.1).

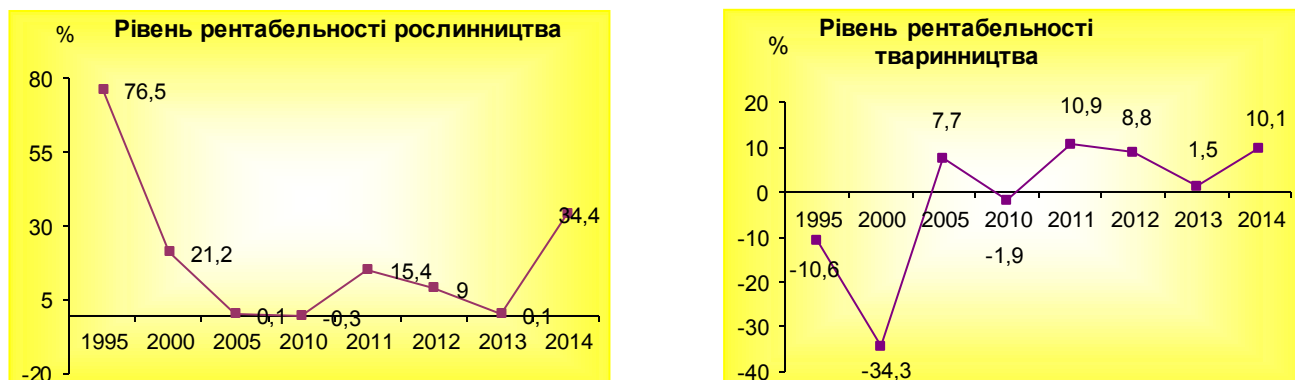

Рис. 2.1 Рівень рентабельності галузей рослинництва і тваринництва Чернівецької області

Одержано 89,8 млн.грн. прибутку від реалізації зернових культур, 5,4 млн.грн. – соняшнику, 159,4 млн.грн. – сої, 38,5 млн.грн. – ріпаку озимого та 8,1 млн.грн. – від продажу плодоягідної продукції. Водночас, виробництво цукрових буряків (фабричних), картоплі та овочів було збитковим.

Галузь тваринництва у 2014 р. в агроформуваннях також була прибутковою. Сума прибутку склала 41,5 млн.грн., рівень рентабельності становив 10,1% проти 1,5% у 2013 р. (рис. 2.1). На відміну від попередніх років прибутковим виявилось свинарство та молочне скотарство: від реалізації продукції отримано відповідно 15,9 млн.грн. та 3,8 млн.грн. прибутку. Від реалізації яєць отримано 30,8 млн.грн. прибутку, м'яса птиці (у живій вазі) – 2,0 млн.грн. Проте, як і у попередньому році, збитковим було виробництво яловичини та баранини. Так, збитки від реалізації м'яса великої рогатої худоби склали 12,7 млн.грн., а рівень збитковості склав 37,7%.

Варто зазначити, що у 2014 році агроформування всіх районів отримали прибутки у сільському господарстві, рівень їх рентабельності становив 1,3–56,8%. Серед районів найбільші прибутки від реалізації продукції сільського господарства та надання послуг одержали агропідприємства Новоселицького (62,5 млн.грн.), Сокирянського (62,3 млн.грн.) та Кіцманського (52,1 млн.грн.) районів (табл.2.13).

Таблиця 2.13.

Прибуток, збиток (–) від реалізації сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області
(мільйонів гривень)

	Рік						
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Чернівецька область	–6,8	6,7	–8,3	124,2	88,7	7,0	312,8
м. Чернівці	0,5	–0,2	0,0	0,1	0,4	0,0	–2,1
м. Новодністровськ	–	–	–	–0,1	–	–	0,2
райони							
Вижницький	0,1	–0,4	–0,9	–0,2	1,3	0,2	0,9
Герцаївський	–0,3	0,0	1,0	5,7	6,4	–2,3	9,0
Глибоцький	–2,3	–4,8	8,5	45,0	49,8	50,2	35,2
Заставнівський	–2,6	–0,2	7,5	33,2	29,9	–14,6	0,2
Кельменецький	–2,2	–2,8	–2,3	–0,3	–8,9	4,4	42,2
Кіцманський	1,2	8,3	–10,2	42,3	0,8	–18,1	52,1
Новоселицький	2,0	6,8	6,6	–1,5	5,1	–12,2	62,5
Путильський	–0,2	–0,0	–	0,0	–	–	–
Сокирянський	0,6	1,9	–16,9	–3,3	–12,5	–5,9	62,3
Сторожинецький	0,2	–0,6	–2,9	–2,2	8,6	–1,0	36,0
Хотинський	–3,8	–1,3	1,3	5,5	7,8	6,3	14,3

Джерело: розроблено за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області

Підсумовуючи результати дослідження можна зробити наступні висновки:

- в Чернівецькій області фінансовий результат від основної діяльності сільськогосподарських підприємств (крім малих) у 2014 р. збільшився на 310,8 млн.грн.;
- рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств (без урахування бюджетних дотацій і доплат) збільшився на 24 %;
- у 2014 р. на 1 підприємство сума прибутку збільшилася на 2,6 млн.грн.;
- у рослинницькій галузі рівень рентабельності збільшився на 34,3%;
- рівень рентабельності галузі тваринництва збільшився на 8,6%.

При позитивній тенденції, сьогодні більшість сільськогосподарських підприємств змушені припинити своє існування. Причиною цього є подорожчання матеріально-технічних ресурсів, регуляторні бар'єри, відсутність фінансування і державної підтримки. Станом на 1 липня 2014 р. в Чернівецькій області функціонує 914 суб'єктів сільського господарства, проти 980 у 2013 р.

Варто зазначити, що аграрна галузь зберегла свою прибутковість у 2014 р. за рахунок зміни курсу, якщо б цього не сталося, то аграрії піддалися б значним збиткам [20].

Поліпшення рентабельності агросектору – з 1,2 до 25,2% дало змогу зменшити кількість збиткових підприємств. Якщо в 2013 р. збитковою була кожна третя агрофірма, то в 2014 р. фінансових втрат зазнала не значна кількість компаній галузі [95].

Сільське господарство Чернівецької області є перспективним, однак збиткове виробництво цукрових буряків (фабричних), картоплі, овочів, яловичини та баранини підштовхує до пошуку шляхів підвищення прибутковості сільськогосподарських підприємств та ефективності функціонування галузі, в цілому.

Підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств можливе на основі максимального використання конкурентних переваг, досягнення науково-технічного прогресу, оптимального поєднання галузей рослинництва і тваринництва, які забезпечують зростання кінцевих результатів господарювання.

Таким чином, раціональне використання сільськогосподарських угідь і поєднання галузей рослинництва і тваринництва відповідно до науково-обґрунтованих вимог, оптимізація матеріально-технічних ресурсів, застосування інноваційних технологій, забезпечують зростання обсягів виробництва аграрної продукції, підвищення її якості і зменшення собівартості одиниці продукції, відповідно підвищують конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

З метою стимулювання виробництва продукції, затребуваної ринком, доцільно диференціювати державну підтримку у розрізі окремих видів продукції з урахуванням їх розміщення.

2.3. Оцінка рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств і їх продукції

Конкурентоспроможність підприємства – це особлива зона, в якій у певних межах та за певних умов збігаються інтереси виробників та споживачів. Виходячи зі сказаного можна стверджувати, що конкурентоспроможність підприємства – це реальна та потенційна спроможність підприємства проектувати, виготовляти та збувати в тих чи інших конкретних умовах продукцію, яка користується більш пріоритетним попитом у споживачів при умові ефективної господарської діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку. Зростання конкурентоспроможності продукції аграрного сектора економіки є пріоритетним напрямком в економічних відносинах суб'єктів регіонального агрокомплексу, насичення ринку високоякісним продовольством, забезпечення продовольчої безпеки регіону і розширення експортного потенціалу.

Для того, щоб приймати заходи щодо підвищення рівня конкурентоспроможності, слід, перш за все, проаналізувати її рівень за різними показниками (додаток А. 12).

Так як не існує однозначного підходу до оцінки конкурентоспроможності підприємств, більшість науковців на основі систематизації підходів вважають за доцільне сформувати систему методів оцінки конкурентоспроможності підприємства. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства згруповано в три групи: матричні, індексні та графічні [75].

До матричних методів оцінки конкурентоспроможності підприємства відноситься велика група методів. В основу даних методів покладено побудову двовимірних матриць, використовуючи пару взаємопов'язаних критеріїв, які мають вплив один на одного (наприклад, темпи зростання ринків збуту підприємства, відносна ринкова частина підприємства на цільових ринках, привабливість ринку збуту підприємства, конкурентоспроможність підприємства на цільових ринках та інші). Перевага матричних методів оцінки

конкурентоспроможності підприємства полягає в можливості розгляду процесів розвитку конкуренції в динаміці. Недоліком цих методів є складні, трудомісткі розрахунки, але при наявності достовірної та повної інформації, що використовується, застосування матрицьна практики в результаті виявляється достатньо простим.

Загальний зміст індексних методів полягає в їх орієнтуванні на комплексний підхід, дані методи спрямовані на всебічний аналіз діяльності підприємства. Індексні методи допомагають виявити слабкі та сильні сторони підприємства, розробити практичні рекомендації щодо дій менеджменту фірми для посилення конкурентних переваг. До недоліків цих методів можна віднести те, що зібрати всі необхідні дані для комплексного аналізу конкурентоспроможності достатньо складно, виникає необхідність залучення працівників практично всіх структур підприємства, великий обсяг трудомістких розрахунків. Але, необхідно враховувати, що індексні методи оцінки конкурентоспроможності підприємства, так як і матричні, об'єднують досить велику групу методів, кожен з яких має свої особливості, переваги та недоліки.

Графічні методи оцінки конкурентоспроможності підприємства базуються на побудові радіальної діаграми конкурентоспроможності (радар, багатокутника). Значення обраних критеріїв діяльності підприємства відкладаються на радіальних осях циклограми, кількість осей дорівнює кількості критеріїв. Розраховані значення показників розміщують на осях рівномірно, більшуючи по мірі їх віддалення від центра. Визначені точки на осях з'єднують ламаною лінією, яка утворює багатокутник конкурентоспроможності. Перевагами даних методів оцінки конкурентоспроможності підприємства є їх простота та високий ступінь наочності. Графічні методи не орієнтовані на визначення інтегрального показника конкурентоспроможності підприємства.

Розглянемо детальніше метод, який заснований на теорії ефективної конкуренції [160, с.386]. Згідно цієї теорії найбільш конкурентноздатними є ті підприємства, де найкращим чином організована робота всіх підрозділів і

служб. На ефективність діяльності кожною із служб впливає безліч чинників - ресурсів фірми. Оцінка ефективності роботи кожного з підрозділів припускає оцінку ефективності використання ними цих ресурсів. Скориставшись методом, заснованим на теорії ефективної конкуренції, проводилась оцінка групових показників та критеріїв конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

У першу групу були об'єднані показники, які характеризують ефективність управління виробничим процесом: економічність виробничих витрат, раціональність експлуатації основних фондів, рентабельність активів.

У другу групу об'єднані показники фінансового стану, які характеризують здатність підприємства розраховуватись за своїми боргами, незалежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування, можливість стабільного розвитку підприємства в майбутньому.

До третьої групи належать показники ділової активності підприємства: оборотність активів, оборотність оборотних активів, організація праці, коефіцієнт ділової активності та індекс росту ділової активності.

У зв'язку з тим, що кожний з цих показників має різну ступінь важливості для розрахунку показника конкурентоспроможності підприємства, були введені коефіцієнти вагомості кожного критерію та показника. Показник конкурентоспроможності підприємства визначався методом середньозваженої арифметичної:

$$КП = 0,35 \cdot ЕВД + 0,3 \cdot ФС + 0,35 \cdot ДА, \quad (2.1)$$

де *КП* - показник конкурентоспроможності підприємства;

ЕВД - значення критерію ефективності виробничої діяльності підприємства;

ФС - значення критерію фінансового стану підприємства;

ДА - значення критерію ділової активності підприємства.

Наведена оцінка конкурентоспроможності підприємства охоплює всі найбільш важливі оцінки господарської діяльності промислового підприємства, виключає дублювання окремих показників, дозволяє швидко і об'єктивно

отримати картину положення підприємства на галузевому ринку. Використання в ході оцінки порівняння показників за різні проміжки часу дає можливість застосовувати цей метод як варіант оперативного контролю окремих служб.

Не зважаючи на комплексність та системність даного методу він, на наш погляд, не позбавлений суттєвих недоліків. По-перше, алгоритм розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності є досить складним і громіздким та потребує значної кількості статистичних даних, отримати які іноді є вкрай проблематичним. По-друге, зведення окремих показників конкурентоспроможності до єдиного узагальненого показника здійснюється на основі застосування коефіцієнтів вагомості, розрахованих експертним шляхом, що, на нашу думку, не може вважатися абсолютно достовірним. Отже, конкурентоспроможність провідних підприємств Чернівецької області оцінювалася за допомогою методу ефективної конкуренції.

Усі вказані критерії відповідно розраховувались за формулами (2.2)-(2.4):

$$EВД = 0,15 \cdot OB_{реал} + 0,1 \cdot AC + 0,1 \cdot ЗС + 0,15 \cdot \Phi + 0,15 \cdot P_{опер} + 0,15 \cdot P_{акт} + 0,15 \cdot P_{реал}, \quad (2.2)$$

де $OB_{реал}$ - відносний показник витрат виробництва на одиницю продукції;

AC - співвідношення адміністративних витрат і собівартості реалізованої продукції;

$ЗС$ - співвідношення витрат на збут і собівартості реалізованої продукції;

Φ - фондівдача;

$P_{опер}$ - рентабельність операційної діяльності;

$P_{акт}$ - рентабельність активів;

$P_{реал}$ - рентабельність реалізації.

$$\Phi C = 0,12 \cdot K_{зл} + 0,13 \cdot K_{мл} + 0,2 \cdot K_{фс} + 0,1 \cdot K_{нз} + 0,2 \cdot KM_{вк} + 0,12 \cdot K_a + 0,13 \cdot K_{фл}, \quad (2.3)$$

де $K_{зл}$ - коефіцієнт загальної ліквідності;

$K_{мл}$ - коефіцієнт миттєвої ліквідності;

$K_{\phi c}$ - коефіцієнт фінансової стійкості;

$K_{нз}$ - коефіцієнт незалежності;

$MK_{\phi k}$ - коефіцієнт маневреності власних коштів;

K_a - коефіцієнт автономії;

$K_{\phi л}$ - коефіцієнт фінансового лівериджу.

$$ДА = 0,1 \cdot ПП + 0,15 \cdot КО_{кз} + 0,1 \cdot КО_a + 0,15 \cdot КО_{oa} + 0,1 \cdot КО_{\phi k} + 0,2 \cdot K_{\phi a} + 0,2 \cdot IP_{\phi a}, \quad (2.4)$$

де $ПП$ - продуктивність праці;

$КО_{кз}$ - коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості;

$КО_a$ - коефіцієнт оборотності активів;

$КО_{oa}$ - коефіцієнт оборотності оборотних активів;

$КО_{\phi k}$ - коефіцієнт оборотності власного капіталу;

$K_{\phi a}$ - коефіцієнт ділової активності;

$IP_{\phi a}$ - індекс росту ділової активності.

Результати розрахунків подано у додатку А (табл. А.11).

Проаналізувавши розрахунки табл. 2.14. можна відзначити, що найбільш конкурентоспроможним є підприємство № 7 (ТОВ «Агрофірма-Оршівська»). Коефіцієнт його конкурентоспроможності становить 5,52, незважаючи на те, що деякі показники його конкурентоспроможності значно нижчі, ніж у підприємств-конкурентів.

У ринкових умовах запорукою виживання і основою стабільного стану підприємства є його фінансова стійкість. Вона відображає стан фінансових ресурсів підприємства, при якому є можливість вільно маневрувати коштами, ефективно їх використовувати, забезпечуючи безперебійний процес виробництва і реалізації продукції, враховуючи витрати на його розширення і оновлення. Широкого застосування як у вітчизняній, так і в зарубіжній практиці набув метод коефіцієнтів, який дозволяє отримувати важливі показники діяльності підприємства. Перевагою даного методу є простота у розрахунках, але за його застосування часто виникають певні обмеження, у результаті недооцінки яких можна отримати неадекватну оцінку і зробити

помилкові висновки. Так, наприклад, під впливом інфляції ціна активів, відображена у балансі, може суттєво відрізнятись від реальної їхньої вартості, тому під час аналізу коефіцієнтів у динаміці необхідно враховувати інфляційні зміни і проводити аналіз виважено та обережно.

Таблиця 2.14.

Основні показники конкурентоспроможності окремих
сільськогосподарських підприємств Чернівецької області
(середнє за 2011 – 2014 рр.)

Район	№	Назва підприємства	Ефективність виробничої діяльності	Фінансовий стан	Ділова активність	Показник конкурентоспроможності	Місце підприємства
			ЕВД	ФС	ДА	КП	
Сокирянський	1	ТОВ "Сварог-Буковина"	2,61	5,42	2,98	3,58	7
	2	ТОВ "Агрофірма Коболчинська"	2,01	8,88	1,98	4,06	4
	3	ПП "Буковина Агросвіт"	2,46	0,38	1,17	1,39	11
	4	ТОВ "Промінь-Агро"	3,90	7,48	2,84	4,60	3
	5	ТОВ "Буковинський сад"	2,23	8,25	1,72	3,86	6
Кіцманський	6	ТОВ "АТЗТ Мирне"	3,19	7,43	1,89	4,01	5
	7	ТОВ "Агрофірма Оршівська"	6,75	8,37	1,86	5,52	1
Новоселицький	8	ТОВ "Агрофірма ім. Суворова"	1,89	3,30	2,53	2,54	10
	9	ТОВ "Котелеве"	6,13	8,37	1,09	5,04	2
Герцаївський	10	ТОВ "Колосок - 2"	1,24	6,74	1,44	2,96	9
Кельменецький	11	ТОВ "Дністрові роси"	1,04	7,54	2,33	3,44	8

Джерело: розраховано автором

Розглянути фінансово-економічні результатами діяльності підприємств Чернівецької області можна за допомогою методу коефіцієнтів «5 К» (табл.2.15).

Метод коефіцієнтів «5 К» включає такі показники як: коефіцієнт загальної ліквідності, коефіцієнт покриття, коефіцієнт автономії, рівень рентабельності продукції, рівень рентабельності активів підприємства.

Таблиця 2.15.

Діагностика фінансового стану сільськогосподарських підприємств Чернівецької області методом коефіцієнтів «5 К» у середньому за 2011-2013 рр.

№ п/ п	Підприємство	Коефіцієнти			Рівень рентабельно сті активів	Рівень рентабельно сті продукції	Бальна оцінка (метод «5 К»)
		автономії	покриття	ліквідност і			
1.	ТОВ "Сварог-Буковина"	0,28	0,75	0,75	-	-	0
2.	ТОВ "Коболчинське"	0,2	1,2	1,22	-	-	20
3.	ПП "Буковина Агросвіт"	0,29	0,9	0,89	+	+	40
4.	ТОВ «Промінь-Агро»	1,2	1,0	0,99	-	-	40
5.	ТОВ "Буковинський сад"	0,1	1,2	0,72	+	+	60
6.	ТОВ "АТЗТ Мирне"	0,13	0,77	0,77	-	-	0
7.	ТОВ"Агрофірма Оршівська"	0,33	1,4	1,42	+	+	60
8.	ТОВ «Агрофірма ім. Суворова»	0,16	0,98	1,0	-	-	0
9.	ТОВ «Котелеве»	0,54	1,8	1,8	+	+	80
10.	ТОВ "Колосок - 2"	0,56	1,9	1,91	+	+	80

Джерело: розраховано автором

Нормативні значення вказаних показників наступні (табл.2.16) [56, с.115].

Таблиця 2.16.

Показники оцінки фінансового стану підприємства за методом «5 К»

Показник	Нормативне значення
Коефіцієнт автономії	$\geq 0,5$
Коефіцієнт покриття	1 - 2,5
Коефіцієнт загальної ліквідності	≥ 2
Рівень рентабельності продукції підприємства	> 0
Рівень рентабельності активів підприємства	> 0

Кожен коефіцієнт у межах нормативу оцінюється в 20 балів. Якщо підприємство набирає від 0 до 20 балів, то воно знаходиться на межі банкрутства, 40 балів – фінансовий стан критичний, 60 балів – не стійкий, 80 балів – стійкий, 100 балів – абсолютно стійкий [60, с.54]. Діагностика за методом «5 К» показала, що з 10 сільськогосподарських підприємств Чернівецької області лише 2 підприємства мають стійкий стан, 2 – не стійкий, 2 – критичний фінансовий стан і 4 – знаходяться на межі банкрутства.

Таким чином, рівень конкурентоспроможності досліджуваних аграрних підприємств був визначений двома методами: згідно з теорією ефективної конкуренції та методом коефіцієнтів. Дані методи дають близькі результати розрахунку. Так, обидва методи показали, що найвищий рівень конкурентоспроможності мають підприємства «Агрофірма Оршівська» та «Котелеве». Методи економіко-математичного моделювання застосовуються для побудови оперативних та стратегічних планів діяльності сільськогосподарських підприємств. Це в першу чергу пов'язане з тим, що ці методи дозволяють вирішити ряд питань, які пов'язані з розробкою альтернативних шляхів діяльності підприємства, оптимізацією структури діяльності сільськогосподарських підприємств, оптимізацією витрат виробництва та збуту продукції сільськогосподарських підприємств [119, с.51].

При дослідженні зв'язку між економічними явищами і показниками часто доводиться мати справи з кореляційною залежністю. Ця залежність характерна тим, що, крім досліджуваних основних факторів, на цей показник впливають і побічні фактори, виділити і методологічно ізолювати дію яких не завжди можливо. Такі зв'язки вивчають за допомогою кореляційного і регресійного аналізу.

Таблиця 2.17.

Основні фактори впливу на валовий дохід аграрних підприємств
Чернівецької області за 2013 р.

	Y (валовий дохід (тис. грн.))	Y1 (прибуток / збиток (тис. грн.))	X1 (Уся посівна площа (га))	X2 (затрати на 1 га (тис. грн.))	X3 (урожайність з 1 га)	X4 (витрати і оплати праці на 1 га (тис. грн.))
1. ДП "ЧЕРНІВЕЦЬКЕ"	3611	37	1045	5.08	48.69	0.24
2. ТОВ "НОВЕ ЖИТТЯ"	3921	529	670	5.78	36.26	0.27
3. ТОВ "ТРІТІКУМІАТ"	2220	585	534	5.23	27.27	0.11
4. ТОВ "УКРАЇНА"	5235.9	491.4	971	2.72	25.52	0.52
5. ТОВ "АГРОФІРМА "ОРШІВСЬКА"	52185.9	30.5	5330	10.35	89.67	0.49
6. ПП "МАМАІВСЬКЕ"	8489.6	4446.5	1993	3.55	26.43	0.25
7. ОП "ЗОЛОТИЙ КОЛОС"	3214	804	698	2.93	15.31	0.44
8. ТОВ "ВАЛЯВСЬКЕ"	17512.7	4650.2	2308	5.42	59.53	0.59
9. ТОВ "ЗЛАГОДА"	3622	37	691	4.24	24.08	0.06
10. КООП "БАБИНСЬКИЙ"	5250.1	125.3	1202	4.19	18.23	0.48
11. ТОВ "БАБИНСЬКЕ"	3500	50	828	3.75	20.04	0.58
12. ФГ "ЕЛІТА"	5829.7	3127	1324	2.87	27.79	0.03
13. ТОВ "ЗЕЛЕНА НИВА"	5420.2	2083.2	892	3.69	22.72	0.72
14. ПП "СЛАВА"	5482	2040	715	5.73	32.2	0.26
15. ФГ "ТАРАС"	4984	3459	1497	4.26	30.23	0.15
16. ФГ "ДЖЕРЕЛО"	4252	689	1478	2.92	24.69	0.16
17. ПП "АГРОФІРМА БАСА"	3380	706.8	1753	2.81	25.06	0.03
18. ТОВ "БЕРЕКОЛ"	4786.1	459	788	5.75	32.91	0.36
19. ПП "КУПА БЮЛД"	2494.6	391.9	1275	3.98	26.66	0.05
20. ФГ "СВІТОЧ-2006"	3503.6	637	1086	3.35	19.12	0.66
21. ФГ "АУРА ПЛЮС"	4051.3	1013.2	1003	3.65	22.81	0.53
22. ФГ "ТРИЦЮК К.В."	9111.4	2919.8	2127	4.68	23.92	0.11
23. ПП "ЮГРО"	13461.9	2565	2721	5.36	32.4	0.21
24. ПП "ІМ. ВАСИЛЯ КРИКЛИВЦЯ"	3436.7	552.6	1074	3.08	16.96	0.16
25. ФГ "НИВА -АВК"	2823	480	1003	3.78	26.81	0.61
26. ФГ "ІЛАШ"	9166.8	2142.3	1366	6.95	34.2	0.2
27. ТОВ "ДРАЧИНЕЦЬКЕ-1"	3069.2	229.8	509	6.46	33.61	1.04
28. ПП "УКРНАМСАД"	2960.7	1476.6	514	3.58	20.5	0.2
29. ФГ "УКРАГРО"	16200.8	6538.8	1636	5.53	49.33	0.17
30. ДП "ВАНЧИКІВЕЦЬКИЙ ЗОЛОТИЙ КОЛОС"	3353	1331	630	3.4	25.92	0.55

Джерело: розраховано автором

Розробка багатфакторної економетричної моделі дозволяє сільськогосподарським товаровиробникам визначити у певній мірі і резерви підвищення прибутковості сільськогосподарських підприємств з урахуванням впливу кожного фактора, що формує її рівень.

Для проведення процесу моделювання функціональної залежності між факторіальними і результативними показниками в рослинництві (виробництво зерна озимої пшениці) відібрано 30 аграрних підприємств, на базі яких визначено основні фактори (посівна площа, га, матеріально-грошові витрати на 1 га, урожайність, ц з 1 га, оплата праці в розрахунку на 1 га посіву озимої пшениці, грн), які формують фінансові результати (валовий дохід та прибуток/збиток) аграрних підприємств.

Зазначені факторіальні і результативні показники представлені в табл. 2.17, на підставі яких за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, оцінено залежність між ними і визначено рівень впливу окремих факторів на загальний фінансовий результат. Спершу дослідимо кореляційну залежність, між валовим доходом і кожним з перерахованих факторів, тобто прибутком (збитком), посівною площею, затратами на 1 га, урожайністю, витратами оплати праці на 1 га. Для цього скористаємось пакетом MS Excel і кінцевий результат зведемо у табл. 2.18.

Таблиця 2.18.

Кореляційні взаємозв'язки валового доходу аграрних підприємств Чернівецької області та основних факторів, що впливають на його формування

№ п/п	Досліджувані показники	Коефіцієнт кореляції (r)	Рівняння регресії
1	Валовий дохід (Y) – Площа посіву (X1)	0,92	$Y = -4807,49 + 9,096 \cdot X$
2	Валовий дохід (Y) – Грошові витрати на 1 га (X2)	0,74	$Y = -12145 + 4300,586 \cdot X$
3	Валовий дохід (Y) – Урожайність з 1 га (X3)	0,86	$Y = -9427,87 + 543,456 \cdot X$
4	Валовий дохід (Y) – Оплата праці на обробіток 1 га (X4)	0,07	$Y = 6270,229 + 2778,331 \cdot X$

Джерело: розраховано автором

Показники взаємозв'язків між валовим доходом і такими факторами як площа посіву, грошові витрати на 1 га та урожайність з 1 га мають велике значення коефіцієнта кореляції ($r = 0,92$, $r = 0,74$, $r = 0,86$), що свідчить про тісний лінійний зв'язок між досліджуваними показниками і зручність їх дослідження в подальшому. Щодо взаємозв'язку валового доходу і оплатою праці на обробіток 1 га бачимо, що значення коефіцієнта кореляції становить 0,07, що вказує на зв'язок меншої сили між даними показниками.

Побудуємо кореляційне поле для валового доходу досліджуваних аграрних підприємств, взявши при цьому два найважливіших показники за значенням парного коефіцієнта кореляції – площу посіву та урожайність з 1 га. Для графічного зображення скористаємося пакетом Mathcad 2001 Professional, результат зображений на рис.2.2.

Як видно з отриманого рисунка, між даними факторами існує лінійна залежність, тому використаємо лінійне рівняння множинної регресії. Оцінивши його параметри, приходимо до такого результату:

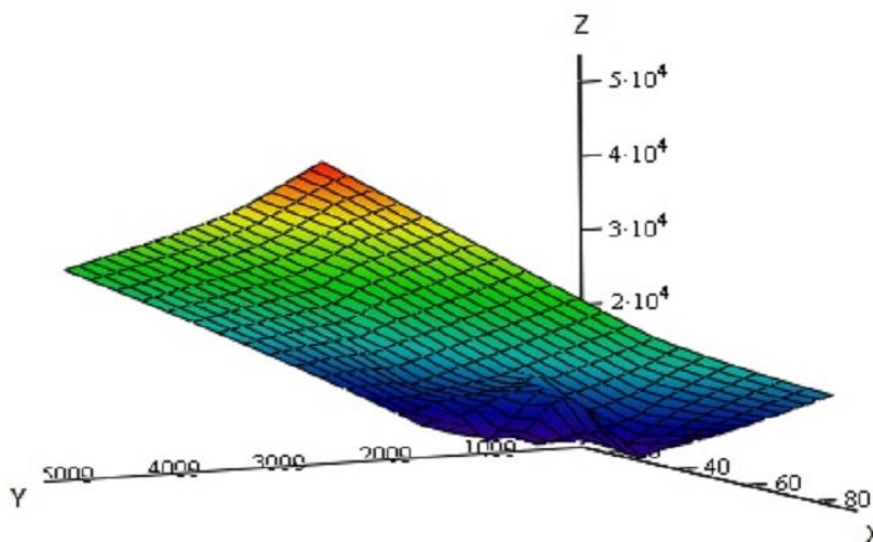

Рис.2.2. Кореляційне поле факторів: x – Площа посіву (га), y – середня урожайність з 1 га (ц)
 z – Валовий дохід (тис. грн.)

Джерело: побудовано автором

$$Y = -8749,066 + 6,09 \cdot X_1 + 258,23 X_3, \quad (2.5)$$

де: Y – валовий дохід (тис. грн.);

X_1 – площа посіву (га);

X_3 – урожайність (ц/га).

Параметри даного рівняння є повністю адекватними за t -статистиками: $t_{b1} = 7,47$; $t_{b3} = 4,98$ при $t_{kr} = 2,05$. В цілому дане рівняння є значущим за F -статистикою, оскільки $F^* = 148,82$ при $F_{kr} = 2,73$. Коефіцієнт детермінації становить 91,7%, тобто валовий дохід на 91,7% залежить від площі посіву та урожайності культур.

Якщо ж врахувати всі 4 фактори, то валовий дохід визначатиметься так:

$$Y = -11313,51 + 6,47 \cdot X_1 + 902,87 X_2 + 156,41 X_3 + 3298,77 X_4, \quad (2.6.)$$

де: X_2 – затрати на 1 га, тис. грн.;

X_4 – витрати на оплату праці на 1 га, тис. грн.

Проте не всі параметри даного рівняння є адекватними за t -статистиками: $t_{b1} = 8,34$; $t_{b2} = 1,73$; $t_{b3} = 2,28$, $t_{b4} = 1,64$ при $t_{kr} = 2,06$. В цілому дане рівняння є значущим за F -статистикою, оскільки $F^* = 87,9$ при $F_{kr} = 2,76$.

Оскільки у рівнянні (2.6) не всі фактори є співмірними, побудуємо рівняння регресії у стандартизованому вигляді. Отримаємо:

$$Y = 0,65 \cdot X_1 + 0,16 X_2 + 0,25 X_3 + 0,09 X_4. \quad (2.7)$$

На основі рівняння (2.7) бачимо, що найбільший вплив на валовий дохід аграрних підприємств мають площа посіву та урожайність культур.

Зауважимо, що для розрахунку валового доходу аграрних підприємств та здійснення прогнозів, найзручніше користуватися формулами (2.5.) або (2.6), оскільки вони обидві є значущими в цілому за F -статистикою і при цьому формула (2.5) обґрунтована на рис. 2.2.

Змоделюємо прибуток/збиток досліджуваних аграрних підприємств Чернівецької області. Головними факторами, які впливатимуть на даний показник є посівна площа, грошові витрати на 1 га, урожайність з 1 га та оплата праці обробітку 1 га. Дані взяті по 30-х аграрних підприємствах і представлені в табл. 2.15.

Визначимо кореляційну залежність між сумарним прибутком/збитком

аграрних підприємств і кожним з перерахованих факторів. Розрахунки здійснимо за допомогою пакету MS Excel і кінцевий результат зведемо у наступну табл. 2.19.

Таблиця 2.19.

Взаємозв'язки прибутку/збитку аграрних підприємств Чернівецької області
та факторів впливу

№ п/п	Досліджувані показники	Коефіцієнт кореляції (ρ)	Рівняння регресії
1	Прибуток/збиток – Площа посіву	0,22	$Y_1 = 983,8977 + 0,381 \cdot X$
2	Прибуток/збиток – Грошові витрати на 1 га	0,02	$Y_1 = 1389,954 + 21,687 \cdot X$
3	Прибуток/збиток – Урожайність з 1 га	0,2	$Y_1 = 816,6551 + 21,905 \cdot X$
4	Прибуток/збиток – Оплата праці на обробіток 1 га	0,21	$Y_1 = 1962,716 - 1393,31 \cdot X$

Джерело: розраховано автором

Проаналізувавши отримані показники, бачимо, що коефіцієнт кореляції для всіх перерахованих факторів є досить низьким, тому робимо висновок, що окремо кожен із вибраних факторів слабо впливає на розмір прибутку/збитку аграрних підприємств і потрібно враховувати їх вплив в комплексі при побудові моделей множинної регресії.

В подальшому побудуємо модель залежності прибутку/збитку аграрних підприємств від усіх вибраних факторів. В результаті отримаємо:

$$Y_1 = 1896,365 + 0,13X_1 - 382,32X_2 + 51,4X_3 - 1269,82X_4, \quad (2.8.)$$

де: Y_1 – прибуток/збиток, тис. грн.

t -статистики для параметрів даного рівняння є такими: $t_{b1} = 0,27$; $t_{b2} = -1,17$; $t_{b3} = 1,19$; $t_{b4} = -1,01$ при $t_{кр} = 2,06$. Бачимо, що всі вони не є значущими, тому в подальшому будемо виключати змінні з даного рівняння за принципом найменшої за модулем t -статистики і на кожному етапі обчислювати нові t -статистики та перевіряти отримані моделі регресії на значущість за F -статистикою.

Виключимо фактор X_1 з моделі, оскільки t -статистика за модулем для нього є найменшою. В результаті отримаємо наступну модель:

$$Y_1 = 1911,28 - 387,38X_2 + 57,99X_3 - 1337,26X_4. \quad (2.9.)$$

Всі позначення аналогічні, до тих, що були використані у попередньому

рівнянні. t -статистики для параметрів даного рівняння є такими: $t_{b2} = -1,21$; $t_{b3} = 1,68$; $t_{b4} = -1,11$ при $t_{кр} = 2,056$. Бачимо, що на даному кроці всі t -статистики знову є незначущими, і за F -статистикою дане рівняння теж є незначущим.

На наступному кроці виключаємо змінну X_4 і будуємо нове рівняння. Отримаємо:

$$Y_1 = 1581,997 - 428,23X_2 + 59,87X_3. \quad (2.10)$$

t -статистики для параметрів даного рівняння є такими: $t_{b2} = -1,34$; $t_{b3} = 1,73$ при $t_{кр} = 2,05$. Бачимо, що знову всі t -статистики незначущі, проте всі t -статистики зростають, що свідчить про правильний напрямок досліджень.

На цьому, власне, дослідження можна завершити, оскільки після виключення фактора X_2 ми повернемося до парної регресії, яка була висвітлена у табл. 2.17.

Проаналізуємо останнє рівняння. Коефіцієнт біля фактора X_2 становить $-428,23$, це означає, що зростання витрат на 1 га на 1 грн, призведе до зменшення прибутку на 428,23 грн., коефіцієнт при змінній X_3 становить 59,87, тобто зростання урожайності на 1 ц/га призведе до зростання прибутку на 59,87 тис. грн. Також цікавим є стандартизоване рівняння регресії, побудоване на основі рівняння (2.8.):

$$Y_1 = 0,08X_1 - 0,379X_2 + 0,469X_3 - 0,19X_4. \quad (2.11.)$$

Слід зауважити, що для прогнозу та вивчення взаємозв'язків прибутку/збитку аграрних підприємств можна рівноцінно використовувати моделі (4) чи (6), оскільки в цілому за F -статистикою вони всі є адекватними.

Незначущість t -статистик в даному контексті можна ігнорувати, оскільки дані моделі побудовані при обмеженій вибірці даних.

Здійснимо регресійний аналіз впливу факторів на формування валового доходу та прибутку/збитку аграрних підприємств від вирощування зернових культур на основі даних табл. 2.21.

Спочатку визначимо кореляційну залежність, між валовим доходом і кожним з перерахованих факторів. Для цього скористаємось пакетом MSExcel, а кінцевий результат зведемо у табл. 2.20.

Таблиця 2.20.

Фактори, що впливають на валовий дохід та прибуток від вирощування зернових культур аграрних підприємств Чернівецької області за 2013 р.

	Y (Валовий дохід (тис. грн.))	Y1 (Прибуток / збиток (тис. грн.))	X1 (Уся посівна площа (га))	X2 (затрати на 1 га (тис. грн.))	X3 (урожайність з 1 га)	X4 (витрати оплати праці на 1 га (тис. грн.))
1. ДП "ЧЕРНІВЕЦЬКЕ"	1456	57	343	10,05	47,79	0,312
2. ТОВ "НОВЕ ЖИТТЯ"	448,6	-40,6	289	12,05	28,05	0,465
3. ТОВ "ТРІТІКУМІАТ"	415,2	157,2	141	18,68	33,13	0,384
4. ТОВ "УКРАЇНА"	1990	188,6	495	4,71	35,24	0,878
5. ТОВ "АГРОФІРМА "ОРИШВСЬКА"	27426,6	5771,9	1926	21,9	79,45	1,039
6. ПП "МАМАІВСЬКЕ"	2166,7	342,9	880	6,47	33,4	0,423
7. ОП "ЗОЛОТИЙ КОЛОС"	512	114	280	7,66	38,84	1,046
8. ТОВ "ВАЛЯВСЬКЕ"	3630,2	2106,1	595	13,42	60,88	0,628
9. ТОВ "ЗЛАГОДА"	265	-458	200	15,66	29,06	0,105
10. КООП "БАБИНСЬКИЙ"	1425,5	34	447	11,76	20,72	1,313
11. ТОВ "БАБИНСЬКЕ"	1566,9	-33,1	359	8,66	25,38	1,331
12. ФГ "ЕЛІТА"	1052	380,3	400	9,35	49,58	0,111
13. ТОВ "ЗЕЛЕНА НИВА"	1961,2	294	300	13,55	34,21	2,457
14. ПП "СЛАВА"	567	6	194	20,71	43,97	0,897
15. ФГ "ТАРАС"	508	100	200	24,14	45	0,845
16. ФГ "ДЖЕРЕЛО"	141	42	204	16,82	40,72	0,585
17. ПП "АГРОФІРМА БАСА"	941	-307,3	200	22,5	43	0,275
18. ТОВ "БЕРЕКОЛ"	1400,1	-35,8	392	10,95	38,78	0,688
19. ПП "КУПА БЮЛД"	1164,6	135,7	538	6,38	30,38	0,086
20. ФГ "СВІТОЧ-2006"	748,2	-136,2	275	9,765	21,92	1,918
21. ФГ "АУРА ПЛЮС"	828,4	-16,6	294	10,5	26,85	1,516
22. ФГ "ТРИЦЮК К.В."	1884,1	175,1	695	11,95	23,63	0,283
23. ПП "ЮГРО"	5046,4	-529,2	1216	11,99	46,83	0,461
24. ПП "ІМ. ВАСИЛЯ КРИКЛИВЦЯ"	1768,1	262,4	583	6,42	23	0,312
25. ФГ "НИВА -АВК"	791	187	290	9,63	27,5	1,362
26. ФГ "ІЛАШ"	1701,1	328,4	421	22,54	33,48	0,635
27. ТОВ "ДРАЧИНЕЦЬКЕ- 1"	649,9	-138	197	12,98	46,25	2,097
28. ПП "УКРНАМСАД"	379,1	27,2	120	14,23	22	0,808
29. ФГ "УКРАГРО"	7928,3	2430,4	1051	9,18	61,3	0,263
30. ДП "ВАНЧИКІВЕЦЬКИЙ ЗОЛОТИЙ КОЛОС"	530	180	220	9,72	27,85	1,572

Джерело: розраховано автором

Визначимо залежність між валовим доходом і всіма вибраними факторами.

Таблиця 2.21.

Кореляційні зв'язки валового доходу від вирощування зернових культур і факторів впливу

№ п/п	Досліджувані показники	Коефіцієнт кореляції (r)	Рівняння регресії
1	Валовий дохід – Площа посіву	0,88	$Y = -2857,47 + 11,424 \cdot X$
2	Валовий дохід – Грошові витрати на 1 га	0,23	$Y = -412,6 + 217,707 \cdot X$
3	Валовий дохід – Урожайність з 1 га	0,69	$Y = -7129,576 + 255,037 \cdot X$
4	Валовий дохід – Оплата праці на обробіток 1 га	0,01	$Y = 2430,909 - 65,156 \cdot X$

Джерело: розраховано автором

Скориставшись методологією економетричного аналізу отримано наступне багатфакторне регресійне рівняння:

$$Y = -8539,012 + 10,65X_1 + 192,34X_2 + 62,39X_3 + 1490,013X_4. \quad (2.11.)$$

Зауважимо, що позначення в рівнянні (2.11.) є аналогічними до попередніх.

t-статистики для параметрів рівняння (2.11.) є такими: $t_{b1} = 8,88$; $t_{b2} = 2,64$; $t_{b3} = 1,75$; $t_{b4} = 2,59$ при $t_{kr} = 2,06$. Бачимо, що значущими є всі t-статистики, крім змінної X_3 , за F-статистикою дана модель є значущою.

Після виключення змінної X_3 отримуємо наступну регресійну модель:

$$Y = -7496,346 + 11,969X_1 + 248,61X_2 + 1439,503X_4. \quad (2.12)$$

t-статистики для параметрів рівняння (2.12) відповідно становлять $t_{b1} = 12,37$; $t_{b2} = 3,66$; $t_{b4} = 2,42$ при $t_{kr} = 2,055$. Бачимо, що всі t-статистикою є значущими. В цілому дане рівняння за F-статистикою також є значущим оскільки $F^* = 54,46$ при $F_{kr} = 2,74$. Коефіцієнт детермінації становить 86,3%.

У стандартизованому вигляді рівняння (2.11.) набуде вигляду:

$$Y = 0,82X_1 + 0,21X_2 + 0,17X_3 + 0,19X_4. \quad (2.13)$$

Здійснимо тепер економетричний аналіз факторів впливу на прибуток аграрних підприємств від вирощування зернових.

Таблиця 2.22.

Взаємозв'язки прибутку/збитку від вирощування зернових аграрних підприємств
Чернівецької області та факторів впливу

№ п/п	Досліджувані показники	Коефіцієнт кореляції (ρ)	Рівняння регресії
1	Прибуток/збиток – Площа посіву	0,77	$Y_1 = -697,17 + 2,367 \cdot X$
2	Прибуток/збиток – Грошові витрати на 1 га	0,21	$Y_1 = -196,83 + 45,61 \cdot X$
3	Прибуток/збиток – Урожайність з 1 га	0,73	$Y_1 = -1994,7 + 63,91 \cdot X$
4	Прибуток/збиток – Оплата праці на обробіток 1 га	0,02	$Y_1 = 422,15 - 41,41 \cdot X$

Джерело: розраховано автором

Проаналізувавши отримані показники, бачимо, що коефіцієнт кореляції для грошовим витрат на 1 га та оплати праці на обробіток 1 га є досить низьким, тому робимо висновок, що ці фактори слабо впливають на прибуток від вирощування зернових. Стосовно решти факторів помітний значний лінійний зв'язок, зокрема, коефіцієнт кореляції для площі посіву становить $\rho = 0,96$ і для урожайності зернових $\rho = 0,95$. Як і в попередніх випадках побудуємо модель залежності прибутку, отриманого від вирощування зернових, від вибраної сукупності факторів. В результаті отримаємо:

$$Y_1 = -2203,044 + 1,75X_1 + 21,19X_2 + 34,01X_3 + 297,03X_4. \quad (2.14)$$

Всі позначення аналогічні, до тих, що були використані у попередніх рівняннях.

t-статистики для параметрів даного рівняння є такими $t_{b_1} = 4,2$; $t_{b_2} = 0,84$; $t_{b_3} = 2,74$; $t_{b_4} = 1,49$ при $t_{kr} = 2,06$. Бачимо, що не всі вони є значущими. За F-статистикою дана модель є значущою.

Тому в подальшому будемо виключати змінні з даного рівняння за принципом найменшої за модулем t-статистики і на кожному етапі обчислювати нові t-статистики та перевіряти отримані моделі регресії на значущість за F-статистикою. Виключимо фактор X_2 з моделі, оскільки t-статистика за модулем для нього є найменшою. В результаті отримаємо наступну модель:

$$Y_1 = -2051,28 + 1,65X_1 + 38,6X_3 + 293,47X_4. \quad (2.15)$$

t-статистики для параметрів даного рівняння є такими $t_{b_1} = 4,17$; $t_{b_3} = 3,48$; $t_{b_4} = 1,48$ при $t_{kr} = 2,055$. Бачимо, що є два значущих фактори X_1 та X_3 , для яких t-статистика більша за відповідне критичне значення. В цілому дане рівняння також є значущим за F-статистикою, оскільки $F^* = 23,3$ при $F_{kr} = 2,74$. Коефіцієнт детермінації на даному кроці становить 72,9%. На наступному кроці виключаємо змінну X_4 і будуємо нову модель. Отримаємо:

$$Y_1 = -1733,697 + 1,57X_1 + 37,51X_3. \quad (2.16)$$

t-статистики для параметрів даного рівняння є такими $t_{b_1} = 3,94$; $t_{b_3} = 3,32$ при $t_{kr} = 2,05$. В цілому дане рівняння є значущим за F-статистикою, оскільки $F^* = 32,44$ при $F_{kr} = 2,73$. Коефіцієнт детермінації дорівнює 71%.

У стандартизованому вигляді рівняння 2.14) набуде вигляду:

$$Y_1 = 0,57X_1 + 0,09X_2 + 0,39X_3 + 0,16X_4. \quad (2.17)$$

Проаналізуємо рівняння (2.16.). Коефіцієнт біля фактора X_1 становить 1,57, це означає, що зростання площі посіву зернових на 1 га призводить до зростання прибутку аграрних підприємств на 1,57 тис. грн., коефіцієнт при змінній X_3 становить 37,51, тобто зростання врожайності на 1 ц/га призводить до зростання прибутку на 37,51 тис. грн.

Аналіз даних підприємств свідчить про те, що головними факторами, які впливають на валовий дохід, як у цілому так і окремо по зернових є площа посіву культур та урожайність з 1 га. При чому, для зернових площа посіву має більший вплив на валовий дохід, а врожайність культур менший, у порівнянні з діяльністю підприємств в цілому. Стосовно прибутку, то при розгляді лише зернових культур домінуючими факторами є площа посіву і врожайність, хоча в рівнянні (2.14.) фактори витрат на 1 га, витрат на оплату праці теж здійснюють прямий вплив на формування прибутку, що свідчить про інтенсивний розвиток у даній галузі. В цілому за всіма видами діяльності, прибуток розглянутих аграрних підприємств прямо- пропорційно залежить від площі посіву та урожайності і обернено-пропорційно від витрат на 1 га та

витрат на оплату праці, при чому з рівняння (2.10.) бачимо, що ключовими факторами є витрати на 1 га та урожайність культур.

Отже, в результаті проведення кореляційно-регресійного аналізу, за всіма побудованими рівняннями простежується динаміка, що валовий дохід і як його складова, прибуток аграрних підприємств залежить від 2-х ключових факторів: площі посіву та урожайності. Тому в своїй діяльності підприємствам необхідно оптимально використовувати наявні земельні ресурси, підвищувати урожайність культур, шляхом науково обґрунтованих капіталовкладень в земельні ділянки та прогресивної системи оплати праці найманих працівників сільського господарства. Використовуючи методику, ми проаналізували діяльність 30 сільськогосподарських товаровиробників Чернівецької області, діючих на ринках зернових культур, цукрових буряків, молока і м'яса. Кількісні результати оцінки наведені в таблицях 2.23-2.24.

Таблиця 2.23

Результати оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств з виробництва рослинницької продукції

Показники	Підприємства з високим рівнем конкурентоспроможності (3 господарств)	Підприємства з середнім рівнем конкурентоспроможності (6 господарств)	Підприємства з низьким рівнем конкурентоспроможності (9 господарств)
Коефіцієнт по урожайності зернових культур	1,09	0,89	0,75
Коефіцієнт по урожайності цукрових буряків	1,05	1,01	0,37
Коефіцієнт по собівартості зернових культур	0,12	0,04	0,11
Коефіцієнт по собівартості цукрових буряків	0,05	0,01	0,05
Коефіцієнт по окупності витрат	1,29	1,01	1,04
Коефіцієнт по частці ринку зернових культур	1,46	1,25	0,88
Коефіцієнт по частці ринку цукрових буряків	1,35	0,97	0,18
Коефіцієнт по виручці у розрахунку на 1 га	0,84	0,72	1,03
Коефіцієнт по виручці у розрахунку на 1 працівника	1,48	1,09	1,13
Підсумок	8,73	6,99	5,54

Джерело: розраховано автором

Таблиця 2.24

Результати оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств з виробництва тваринницької продукції

Показники	Підприємства з високим рівнем конкурентоспроможності (2 господарства)	Підприємства з середнім рівнем конкурентоспроможності (4 господарства)	Підприємства з низьким рівнем конкурентоспроможності (6 господарств)
Коефіцієнт по молочній продуктивності	1,19	1,05	0,88
Коефіцієнт по виробництву м'яса	1,09	0,74	0,23
Коефіцієнт по собівартості молока	0,19	0,14	0,08
Коефіцієнт по собівартості м'яса	0,23	0,11	0,04
Коефіцієнт по окупності витрат	1,36	1,14	1,02
Коефіцієнт по частці ринку молока	1,58	1,32	0,97
Коефіцієнт по частці ринку м'яса	1,77	1,12	0,98
Коефіцієнт по виручці у розрахунку на 1 га	1,12	0,97	1,01
Коефіцієнт по виручці у розрахунку на 1 працівника	1,65	1,03	1,04
Підсумок	10,18	7,62	6,25

Джерело: розраховано автором

До групи підприємств з високим рівнем конкурентоспроможності увійшли: ТОВ “Агрофірма “Оршівська”; ПП “Мамаївське”; ТОВ “Валявське”; ПП “Югро”; ФГ “УКРАГРО”. До групи з середнім рівнем конкурентоспроможності увійшли: ТОВ “Україна”; КООП “БАБИНСЬКИЙ”; ТОВ “Бабинське” ФГ “Еліта” ТОВ “Зелена нива” ТОВ “Берекол” ПП “Купа Бюлд” ФГ “Грицюк К.В. ” ПП “Ім. Василя Крикливця” ФГ “Ілаш”.

Отримані результати аналізу діяльності підприємств наочно демонструють конкурентні переваги і резерви зростання конкурентоспроможності підприємств, віднесених до відповідних груп за рівнем конкурентоспроможності (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

Характеристика груп підприємств за рівнем конкурентоспроможності

Група підприємств	Конкурентні переваги	Резерви зростання конкурентоспроможності
Підприємства з високим рівнем конкурентоспроможності	Висока врожайність зернових, висока врожайність цукрових буряків, низька собівартість зернових, значна частка ринку зернових, значна частка ринку цукрових буряків, значна частка ринку молока і м'яса.	Зниження собівартості молока і м'яса шляхом оптимізації структури кормової бази, підвищення врожайності кормових культур, зниження собівартості кормів, підвищення продуктивності тварин.
Підприємства із середнім рівнем конкурентоспроможності	Висока м'ясна і молочна продуктивність, собівартість молока на середньо районному рівні, значна частка ринку молока і м'яса.	Зниження собівартості зернових, збільшення врожайності зернових, застосування передових сортів і технологій вирощування сільськогосподарських культур, зниження собівартості цукрових буряків, збільшення врожайності цукрових буряків.
Підприємства з низьким рівнем конкурентоспроможності	низька собівартість зернових, низька собівартість цукрових буряків.	Збільшення врожайності цукрових буряків, збільшення приросту живої ваги тварин і молочної продуктивності, зниження собівартості молока і м'яса шляхом оптимізації структури кормової бази, підвищення врожайності кормових культур, зниження собівартості кормів, вдосконалення системи збуту продукції з метою зміцнення ринкових позицій.

Джерело: розроблено автором

Отже, підвищення конкурентоспроможності та ефективності виробництва сільськогосподарських підприємств можливе на основі досягнення оптимального поєднання наявних у підприємств ресурсів та обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва з урахуванням їх економічних переваг, обумовлених територіальним розміщенням. При цьому, державна підтримка повинна бути диференційована залежно від виду виробленої продукції, кон'юктурних вимог ринку, сприятливості природних умов. Такий підхід дозволить активізувати і оптимізувати диверсифікацію виробництва в сільському господарстві, підвищити конкурентоспроможність продукції і ефективність виробництва в галузі.

Таким чином, на основі проведеної оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області встановлено, що найбільш прийнятним методом визначення конкурентоспроможності є метод заснований на теорії ефективної конкуренції, хоча й він має недоліки. Важливо вдосконалювати методики для підприємств аграрної сфери, доповнивши показниками, важливими для оцінки діяльності сільськогосподарських підприємств в умовах становлення ринкових відносин.

Висновки до розділу II

1. Здійснено аналіз ефективності використання ресурсоконкурентних переваг сільськогосподарських підприємств, були виявлені позитивні зміни, а також недоліки в розвитку сільського господарства області. Визначено стан ресурсного і технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств Буковини та розглянуто основні механізми покращення стану техніко-технологічної бази.

2. Визначено, що найбільш високого рівня економічної ефективності господарської діяльності досягнутий сільськогосподарські підприємства рівнинної зони, оскільки більша частка їхніх фінансового результату формується від реалізації продукції рослинництва і тваринництва за рахунок більш сприятливих кліматичних і ґрунтових умов. Тому у підприємств цієї зони грошова виручка, прибуток і рівень рентабельності будуть дещо вищі, ніж у групі підприємств гірських і передгірських зон.

3. За результатами виконаного SWOT-аналізу підприємств Чернівецької області і бальною оцінкою впливу факторів внутрішнього і зовнішнього конкурентного середовища, аналізу конкурентів проведено порівняльний аналіз конкурентних переваг підприємств, що діють на ринку сільськогосподарської продукції, визначено ступінь адаптованості аграрних підприємств області до світового ринку.

4. Проведено діагностику фінансово-економічного стану сільськогосподарських підприємств Чернівецької області та визначено основні перешкоди ефективного їх функціонування. Аналіз фінансово-економічного стану сільськогосподарських підприємств області показав позитивну тенденцію: в Чернівецькій області фінансовий результат від основної діяльності сільськогосподарських підприємств (крім малих) у 2014 р. збільшився на 310,8 млн.грн.; рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств (без урахування бюджетних дотацій і доплат) збільшився на 24 %; у 2014 р. на 1 підприємство сума прибутку збільшилася на 2,6 млн.грн.; у рослинницькій

галузі рівень рентабельності збільшився на 34,3%; рівень рентабельності галузі тваринництва збільшився на 8,6%.

5. Визначено рівень конкурентоспроможності аграрних підприємств Чернівецької області двома методами (згідно з теорією ефективної конкуренції та методом коефіцієнтів) і виявлено, що найбільшою є кількість тих аграрних підприємств, рівень конкурентоспроможності яких нижчий.

6. Проведено моделювання функціональної залежності між факторіальними і результативними показниками в рослинництві (виробництво зерна озимої пшениці) 30 аграрних підприємств Чернівецької області, за допомогою кореляційно-регресійного аналізу оцінено залежність і рівень впливу окремих факторів на загальний фінансовий результат.

7. Проведений факторний аналіз дозволяє стверджувати, що існує тісна залежність конкурентоспроможності підприємства від ефективності виробничої діяльності та якості виробленого товару. Аналіз показує, що основними шляхами підвищення конкурентоспроможності досліджуваних підприємств слід вважати: розробку моделі підвищення конкурентоспроможності підприємства; розробку програми заходів підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Основні результати розділу викладено в наукових працях автора [135; 139; 148; 149].

РОЗДІЛ III

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Формування стратегії розвитку фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

Стратегічні умови конкуренції на внутрішніх та зовнішніх ринках вимагають від вітчизняних сільськогосподарських підприємств формування та розвитку своїх конкурентних переваг на основі використання методів стратегічного управління та інструментів фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності.

Система стратегічного управління конкурентоспроможністю – це сукупність взаємопов'язаних елементів, які функціонують у часі як єдине ціле, вирішуючи при цьому головне завдання – забезпечення досягнення запланованих стратегічних цілей розвитку підприємства шляхом найкращого задоволення потреб економічних суб'єктів.

В основі створення системного стратегічного управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств лежать принципи системного аналізу та функціональні підсистем управління: маркетингова, виробничо-технічна, фінансово-економічна, інноваційно-технологічна, інвестиційна, інформаційна, кадрова.

Нами обґрунтовано процес формування багатофакторної моделі конкурентоспроможності аграрних підприємств, що включає визначення фінансового потенціалу розвитку конкурентоспроможності підприємства пов'язаного з ефективністю використання доступних в даний момент, а також майбутніх фінансових ресурсів і компетенцій для вирішення підприємством будь-якої оперативного, тактичного або стратегічного завдання з підвищення його конкурентоспроможності.

Визначення і оцінка стану конкурентоспроможності підприємства включає в себе п'ять аспектів:

- ефективність функціонування основного капіталу (конкурентоспроможність, забезпечувана засобами);
- рівень розвитку кадрового потенціалу (конкурентоспроможність, забезпечувана персоналом);
- рівень фінансової ефективності підприємства (розрахунок показника рентабельності продажів);
- забезпечення і підтримку інвестиційної привабливості бізнес-діяльності (розрахунок вартості ділової репутації підприємства);
- утримування необхідної позиції на конкурентному ринку, за допомогою виробництва затребуваною на ринку продукції (розрахунок вартості бренду).

Найважливішою проблемою для українських аграрних підприємств на сучасному етапі є їх виживання і забезпечення подальшого розвитку. В основі ефективного вирішення поставленої проблеми лежить процес формування і реалізація конкурентних переваг. Конкурентні переваги визначають конкурентну позицію підприємства на ринку, що дозволяє їм долати тиск конкурентних сил.

Запропоновано формувати концептуальні засади конкурентної переваги на попереджувальному, превентивному характері тактичних і стратегічних дій підприємства в конкурентному середовищі.

Основними завданнями у сфері підвищення конкурентоспроможності підприємств можна визначити такі:

- усунення бар'єрів підприємницькій діяльності, зменшення податкового тиску;
- удосконалення законодавства в галузі підприємницької діяльності, розроблення антимонопольного законодавства;
- забезпечення платоспроможного попиту населення;

- державна підтримка новостворених підприємств: створення служб інформації про новітні технології, зміни у законодавстві, перспективні ринки збуту;

- фінансове стимулювання інноваційної діяльності підприємств щодо створення нових товарів і послуг.

Перелічені заходи будуть сприяти підвищенню конкурентоспроможності аграрних підприємств та їх продукції.

Сьогодні існує нагальна необхідність організації управління конкурентоспроможністю підприємства, по-перше, з урахуванням специфіки організації процесу виробництва, по-друге, орієнтованого на мобілізацію внутрішніх конкурентних переваг підприємства і, по-третє, адаптованого до зовнішніх умов навколишнього середовища.

Для визначення напрямів підвищення конкурентоспроможності підприємства та оцінювання рівня їх конкурентоспроможності, пропонується використовувати багатофакторну модель інтегрального показника, що включає різні зовнішні і внутрішні фактори, які впливають на конкурентоспроможність підприємства. Для оцінки цих факторів пропонується скористатися методом експертної оцінки.

Алгоритм побудови моделі інтегрального показника конкурентоспроможності представлений на рис. 3.1.

Слід відмітити, що до вищезазначеної групи експертів входять досвідчені керівники, провідні фахівці та економісти сільськогосподарських підприємств.

Експертна група формується, ґрунтуючись на наступних принципах:

- професійна компетентність фахівця в галузі аграрного бізнесу та маркетингу;

- ерудованість в суміжних сферах;

- зацікавленість роботою в експертній групі.

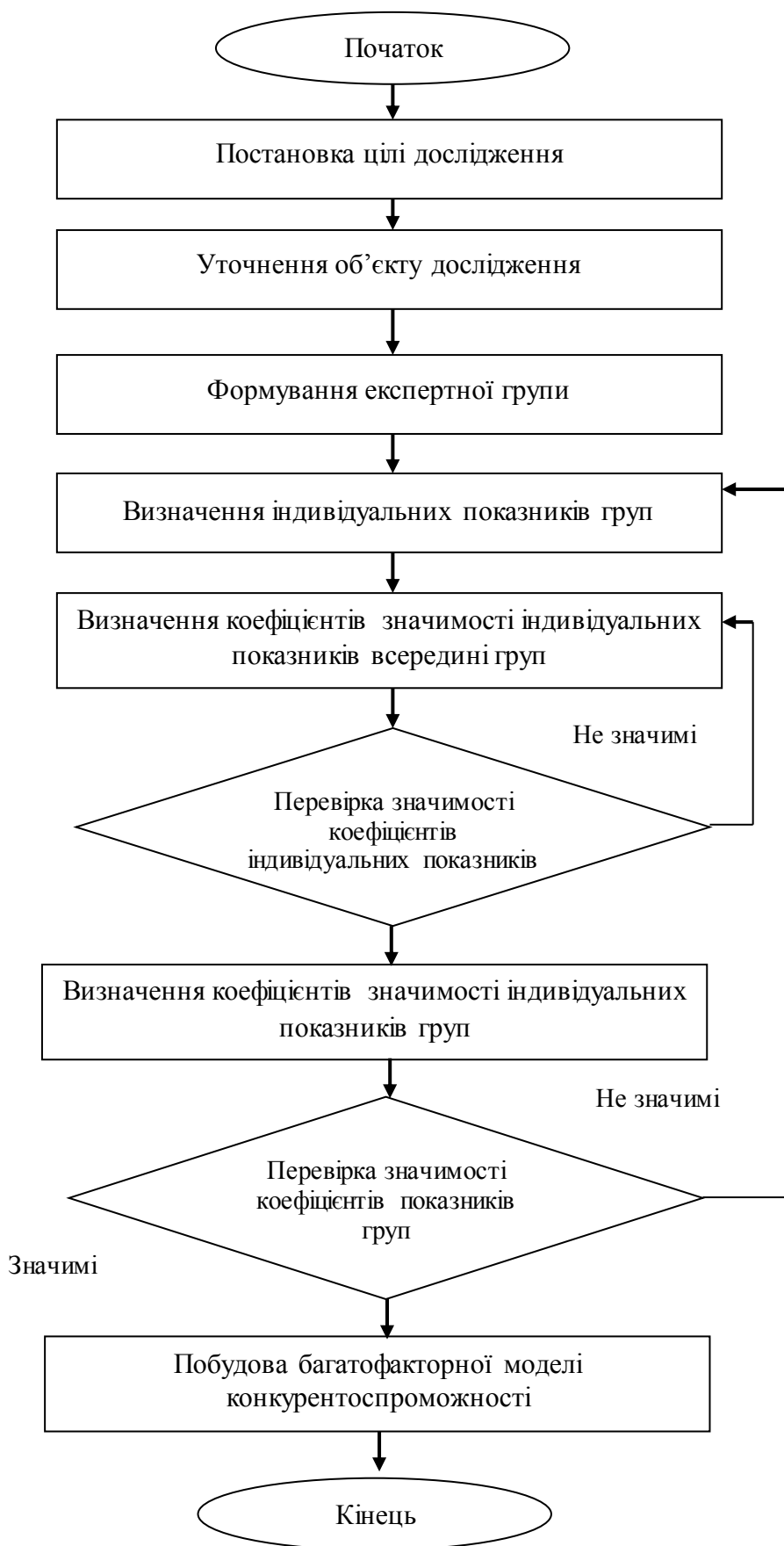

Рис. 3.1. Алгоритм формування інтегрального показника конкурентоспроможності

Джерело: побудовано автором

Враховуючи заявлені вимоги, пропонується методика управління конкурентоспроможністю підприємства, основні етапи якої представлені на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Етапи управління конкурентоспроможністю підприємства
Джерело: розроблено автором

Метою пропонованої автором методики є формування показників, що дають уявлення про рівень конкурентоспроможності підприємства та про стан процесів, що забезпечують його підтримку на певному рівні, а також визначення напрямів підвищення конкурентоспроможності. Оцінка конкурентоспроможності підприємства і складових її елементів дозволяє системно вирішувати завдання управління рівнем конкурентоспроможності досліджуваного об'єкта в два етапи за алгоритмом, показаному на рис. 3.3.

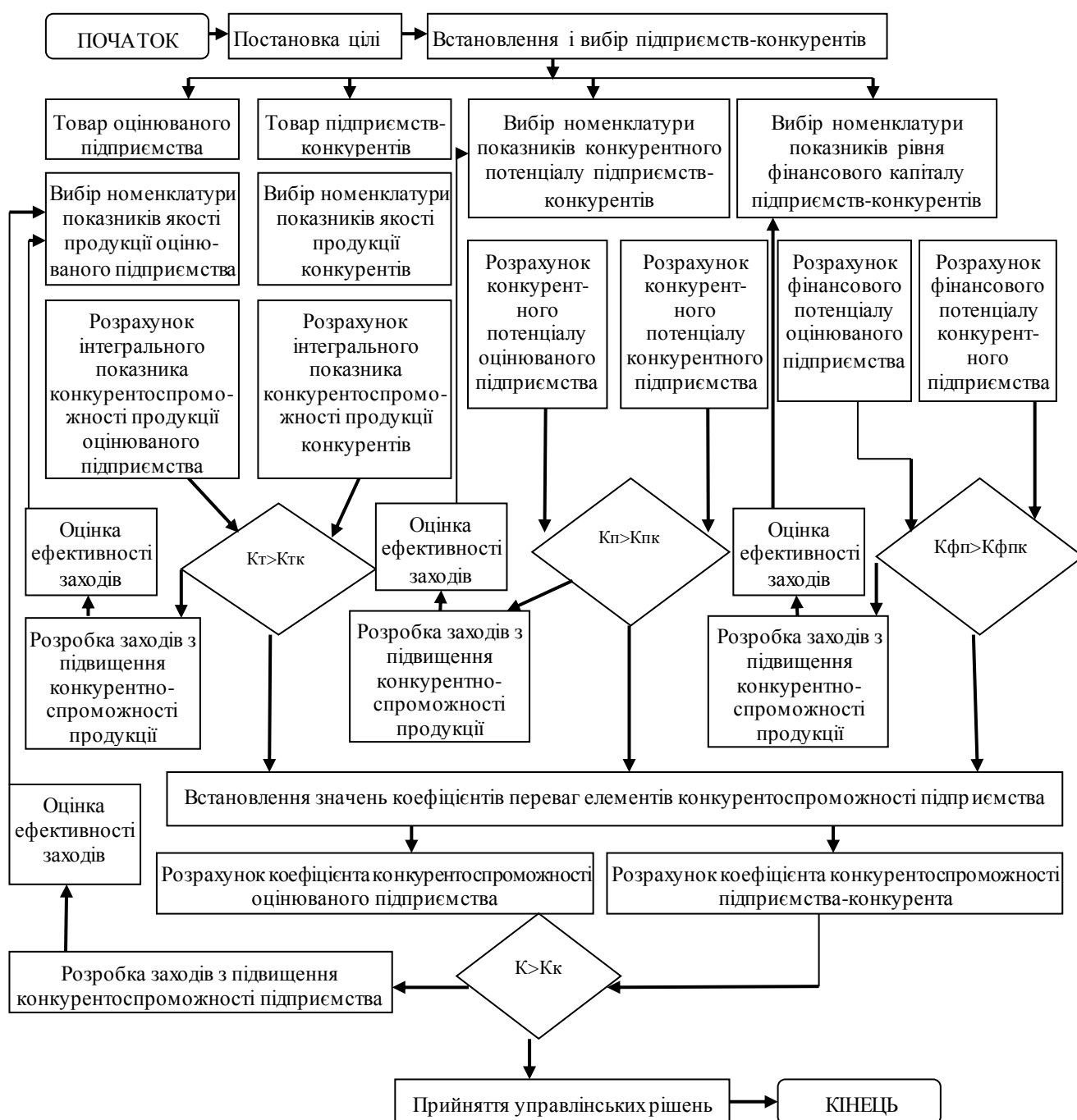

Рис. 3.3. Алгоритм управління конкурентоспроможністю підприємства

Джерело: побудовано автором

Умовні позначення:

K – коефіцієнт конкурентоспроможності;

K_T – коефіцієнт конкурентоспроможності товару;

K_k – коефіцієнт якості об'єкта;

K_{Tk} – коефіцієнт конкурентоспроможності товару конкурента;

K_p – коефіцієнт конкурентного потенціалу підприємства;

K_{pk} – коефіцієнт конкурентного потенціалу підприємства конкурента;

K_{fp} – коефіцієнт фінансового потенціалу підприємства;

K_{fpk} – коефіцієнт фінансового потенціалу конкурентного підприємства.

У пропонованій двоступеневій моделі управління конкурентоспроможності підприємства реалізовані вищевикладені теоретичні положення, методика оцінки та принципи управління конкурентоспроможністю підприємства.

Модель передбачає на першому ступені порівняльну оцінку та зіставлення конкурентоспроможності товарів, конкурентний потенціал і рівень фінансового капіталу об'єкта дослідження з відповідними інтегральними показниками конкурентів. У ході порівняння виявляються проблемні сфери підприємства в товарній продукції, у виробничому і фінансовому потенціалі розробляються заходи щодо розв'язання виявлених проблем, оцінюється очікуваний ефект від їх реалізації. Ці дії дозволяють оперативно встановити проблемні сфери діяльності підприємства, розв'язати виявлені проблеми, тим самим посилити його конкурентні позиції по окремих напрямках розвитку.

На другому ступені розраховується і порівнюється інтегральний коефіцієнт конкурентоспроможності оцінюваного підприємства і його конкурентів (рис. 3.3). За результатами порівняння приймається рішення, або реалізувати стратегію і тактику розвитку, або розробити комплекс заходів щодо підвищення конкурентоспроможності підприємства, коригувати прийняті стратегічні і тактичні плани, реалізувати їх, а потім повторити процедуру оцінки конкурентоспроможності. Цей алгоритм реалізується циклічно до досягнення бажаного результату. У процесі управління

конкурентоспроможністю повинне дотримуватися правило: якщо результат у оцінюваного об'єкта гірше, ніж у конкурентів, то на кожному ступені приймаються коригувальні заходи, і цикл повторюється. Такий підхід дозволяє системно поліпшити конкурентну позицію підприємства, а також враховує динаміку процесів у часі. Конкурентоспроможність підприємства оцінюється в порівнянні з конкурентами. Вище представлена модель, яка дозволяє оперативно встановити конкурентні позиції, виявити проблемні ділянки, моделювати рівень конкурентоспроможності підприємства.

Фінансово-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств слід розглядати з позицій системного та процесного підходів. З точки зору системного підходу, механізм являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, дія яких спрямована на вирішення поставленого завдання. З позицій процесного підходу механізм – послідовний процес перетворення наявних у підприємства інформаційних, матеріальних, трудових і фінансових ресурсів у кінцевий результат його діяльності.

Таким чином, під фінансово-економічним механізмом забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств слід розуміти сукупність фінансових та економічних методів, інструментів, важелів, що впливають на формування показників конкурентоспроможності підприємства з метою підвищення його рівня.

Виходячи з вищевикладеного пропонується схема фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств (рис 3.4).

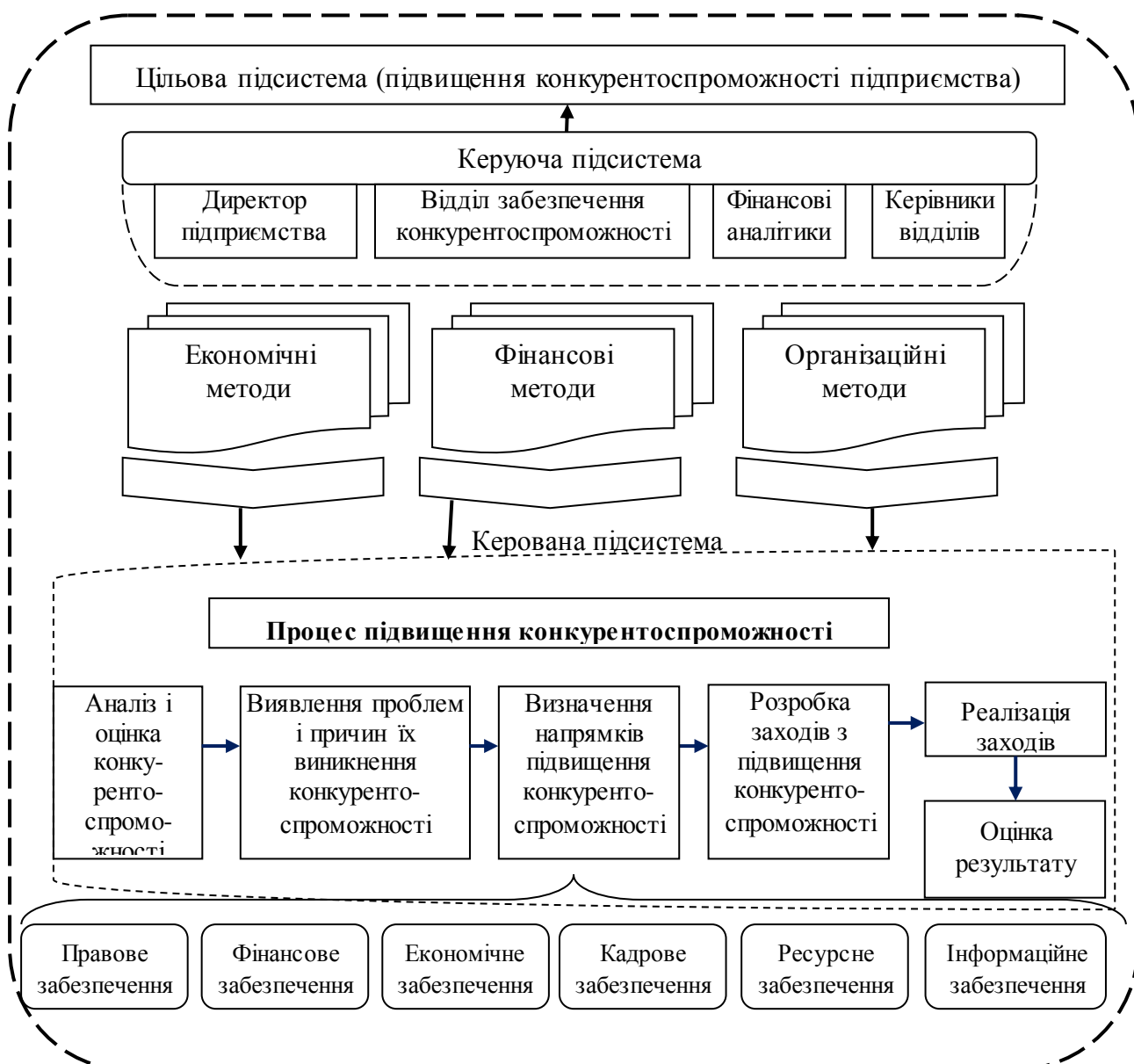

Рис. 3.4. Схема фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

Джерело: розроблено автором

Дана модель являє собою структуру механізму підвищення конкурентоспроможності за допомогою фінансових та економічних методів, що призводять механізм у дію, організаційні форми, об'єкт і суб'єкт впливу, послідовність етапів здійснення процесу підвищення конкурентоспроможності продукції та сукупний результат, одержуваний при функціонуванні механізму, котрий здійснює свій вияв через конкурентоспроможність підприємства.

Особливістю пропонованого механізму є прояв в результаті його функціонування синергетичного ефекту, що полягає в тому, що сума

властивостей механізму не дорівнює сумі властивостей його компонентів. При високій організованості механізму сума властивостей механізму буде вище суми властивостей його компонентів. Під різницею між сумою властивостей механізму і сумою властивостей його компонентів ми і будемо розуміти синергетичний ефект.

Також у механізмі з'являються такі властивості підвищення конкурентоспроможності підприємства, досягнення яких неможливо домогтися шляхом реалізації окремих елементів механізму, що забезпечується ефектом емерджентності. Цей механізм є складним за своєю природою, інтегрований за формою, цілеспрямовано функціонуючою системою форм і методів взаємодії розглянутих суб'єкта та об'єкта. Сутність запропонованого механізму полягає в тому системному наборі принципів, методів, форм, інструментів, які в найкращій мірі здатні використовувати фінансово-економічні ресурси і можливості підприємства для досягнення заданої мети – підвищення конкурентоспроможності підприємства. Комплексна дія елементів механізму спрямована на нормалізацію діяльності підприємства в сфері управління конкурентоспроможністю.

Фінансово-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств передбачає виконання таких функцій:

1. Оцінка рівня конкурентоспроможності підприємства та аналіз чинників, що на нього впливають.
2. Формування організаційних форм управління, що сприяють інтеграції діяльності всіх учасників процесу підвищення конкурентоспроможності підприємства.
3. Планування та прогнозування оптимально досяжних значень показників конкурентоспроможності підприємства.
4. Розробка та реалізація методів підвищення конкурентоспроможності підприємства.
5. Вивчення динаміки показників конкурентоспроможності продукції в часі.

Тому стратегія формування конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору повинна базуватися на оцінці взаємовпливу відповідних факторів:

- біофізичних: характеристики та хімічний склад ґрунту, кліматичні умови, ерозія тощо;
- фінансово-економічних: субсидії, курс національної валюти, відсотки за кредитами, рівень заробітної плати, рівень витрат, специфічні вимоги до працівників, витрати на утримання поголів'я тварин;
- посівів: агрономія, витрати на вирощування;
- продукції рослинництва: врожайність на одиницю площі, призначення сільськогосподарської культури (готова продукція, внутрішньогосподарське використання в якості корму, підстилки тощо), хімічний склад, якість, ціна;
- сівозмін: кількість видів сільськогосподарських культур, призначених для чергування у часі на певній території;
- груп рослин за видом культивування;
- тварин: управління стадом, вага, продуктивність, вимоги до кормів;
- продукції тваринництва: призначення (готова продукція, внутрішньогосподарське використання в якості корму або власного споживання), хімічний склад, харчова цінність, ціна;
- виробництва добрив;
- закупівлі добрив та їх використання;
- рівня розвитку інфраструктури та матеріально-технічне забезпечення.

Виходячи із вищеперерахованих факторів, які підтверджують, що аграрне підприємство являє собою складну систему, обґрунтовано концептуальна модель стратегії формування конкурентоспроможності аграрного підприємства схематично може бути зображена на рис.3.5:

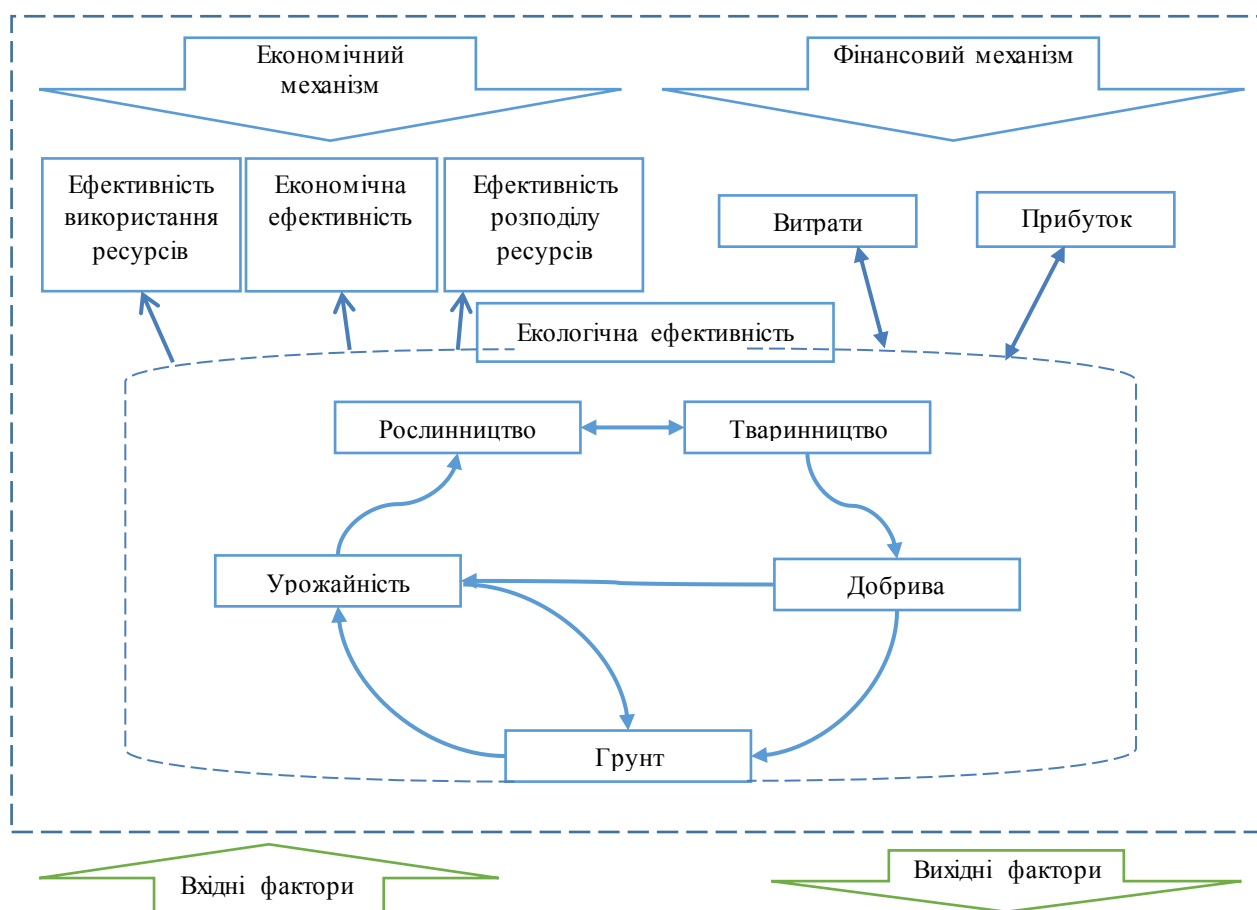

Рис. 3.5. Концептуальна модель стратегії формування конкурентоспроможності аграрних підприємств

Джерело: побудовано автором

Модель (рис. 3.5) відображає баланс відповідних видів потоків (позначені стрілками), наприклад, кормів, добрив тощо. Агрегація факторів конкурентоспроможності утворює відповідні блоки сільськогосподарського підприємства, як складної системи. Стрілки поза штрих-пунктирною лінією відображають вхідні і вихідні фактори. Зокрема, вхідні фактори – це сукупність змінних параметрів зовнішнього середовища, які впливають на систему і роблять істотний вплив на перехід системи з одного стану в інший; вихідні фактори утворюють сукупність змінних параметрів системи, що впливають на зовнішнє середовище.

Стратегія формування конкурентоспроможності повинна виходити із комплексної оцінки всіх вищеперерахованих факторів, кожний з яких здійснює частинний вплив на діяльність сільськогосподарського підприємства, оскільки підприємства аграрного сектору утворюють складну систему, яка залежить не

тільки від їх діяльності, а й державно-регіональної допомоги у вигляді оптимізації податків, виділення субсидій, інвестицій в окремі організації тощо. Зазначимо, що в одному із підходів до визначення конкурентоспроможності [26, с.14], вона визначається як рівень ефективності використання господарюючим суб'єктом економічних ресурсів відносно конкурентів.

Актуальним науковим завданням виступає оцінка ефективності аграрних підприємств, яка формалізує вибір адекватних методів управління та відповідного ранжирування оцінюваних елементів.

Провідною методологією вимірювання конкурентоспроможності та ефективності діяльності підприємств виступає концепція Дебре-Фаррелла [185-188], базовими методами якої є метод побудови стохастичної граничної виробничої функції (*від англ. Stochastic Frontier Analysis - SFA*) та «Аналіз середовища функціонування» (*від англ. Data Envelopment Analysis - DEA*). Дані методи розглянуті в межах стохастичного та детермінованого підходів до формалізації граничної межі ефективності. Зазначимо також, що метод *SFA* належить до параметричного класу методів, а метод *DEA* до непараметричного; параметричні методи базуються на економетричній оцінці, а непараметричні полягають у тому, що їх розрахунок не вимагає специфікації точної функціональної залежності та базується на оцінці частини лінійної межі ефективності [169].

Методи *DEA* і *SFA* отримали широке поширення як в зарубіжній [183, с.107; 184, с.429], так і у вітчизняній [29-69] практиці оцінки ефективності діяльності організацій, у тому числі сільськогосподарських підприємств. В останні роки спостерігається підвищений інтерес до теорії та практики використання даних методів серед українських вчених, однак результати оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва мають одиничний характер.

Дослідження структури ефективності виробничих процесів у контексті раціональності використання ресурсів, втрат продуктивності, прибутку і зниження рентабельності при виробництві сільськогосподарської продукції,

виявленні умов і факторів, що суттєво впливають на ці процеси, є актуальними завданнями управління аграрними підприємствами [108, с.170]. Ця проблема особливо актуальна для Чернівецької області, в якій сільське господарство відіграє вирішальну роль у розвитку регіональної економіки. Зазначені аспекти зумовлюють важливість і недостатню вивченість питань практичного використання вищезазначених методів для оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва, зокрема виробництва продукції рослинництва та тваринництва.

Зазначимо також, що методи *SFA* і *DEA* доповнюють один одного, що сприяє підвищенню точності отриманих показників конкурентоспроможності досліджуваних підприємств. У зв'язку з цим у роботі пропонується підхід оцінки факторів підвищення конкурентоспроможності із використанням зазначених методів.

Розглянемо, спершу, стратегію формування конкурентоспроможності аграрних підприємств (районів) на основі параметричного підходу (*SFA*). Відповідно, введемо такі позначення:

Y_i - вектор вихідних факторів конкурентоспроможності i -го підприємства (регіону);

X_i - вектор вхідних факторів конкурентоспроможності i -го підприємства (регіону);

β - вектор параметрів регресійної моделі;

δ_i - вектор випадкових відхилень регресійної моделі.

Тоді стохастична модель граничного випуску матиме вигляд:

$$Y_i = f(X_i; \beta) + \delta_i. \quad (3.1)$$

Оскільки в даному випадку розглядаються стохастичні процеси, які будуть враховані у векторі випадкових відхилень δ_i , то подамо його у вигляді:

$$\delta_i = v_i - u_i, \quad (3.2)$$

де

$v_i \sim N(0, \sigma_v^2)$ - нормально розподілена випадкова величина;

$u_i \sim N(\mu, \sigma_u^2)$ - невід'ємна нормально розподілена випадкова похибка неефективності із середнім значенням μ та дисперсією σ_u^2 .

Використовуючи метод максимальної правдоподібності для розв'язку рівняння (3.1) отримуємо значення параметрів регресії β та значення дисперсії і коефіцієнта детермінації $\sigma^2 = \sigma_v^2 + \sigma_u^2$ та $\gamma = \frac{\sigma_u^2}{\sigma^2}$. Віднявши з обох частин рівняння (3.1) значення v_i , отримаємо:

$$\tilde{Y}_i = Y_i - v_i = f(X_i; \beta) - u_i, \quad (3.3)$$

де \tilde{Y}_i - вектор емпіричних (спостережуваних) значень вихідних факторів i -го підприємства (регіону), який враховує статистичний шум v_i .

Рівняння (3.3) використовується для отримання вектора значень, так званої, технічної ефективності, тобто, випадку при якому досягається максимальний випуск при заданому наборі ресурсів.

Для заданого рівня вихідних факторів \tilde{Y}_i , розраховується технічна ефективність вектора вхідних факторів X_i' для i -го аграрного підприємства (регіону), який отримується одночасним розв'язком рівняння (3.3) та розрахунком співвідношення $X_1 / X_i = k_i \quad i > 1$.

Припустимо, що функція (3.1) є двічі неперервно диференційована (наприклад, функція Кобба-Дугласа), тоді граничне значення межі ефективності використання ресурсів аграрного підприємства (регіону) може бути описане як:

$$C_i = h(W_i, \tilde{Y}_i; \alpha), \quad (3.4)$$

де функція C_i відображає мінімальні витрати i -го підприємства (регіону) із урахуванням вектора вихідних факторів \tilde{Y}_i , вектора цін на вхідні фактори W_i та вектора відповідних параметрів α . Економічна ефективність вектора вхідних параметрів X_i^e отримується шляхом застосування леми Шепарда, а також підстановки вектора цін вхідних ресурсів та емпіричного значення вихідних факторів у результуючу систему:

$$\frac{\partial C_i}{\partial W_k} = X_k^e W_i \tilde{Y}_i; \psi, \quad (3.5)$$

де ψ - вектор параметрів.

Емпірична, технічна (ефективного використання ресурсів) та економічна ефективності витрат виробництва для i -го підприємства (регіону), відповідно, дорівнюють $W_i'X_i$, $W_i'X_i^t$ та $W_i'X_i^e$. Ці показники використовується для отримання значень ефективності використання ресурсів (TE) та економічної ефективності (EE) i -го підприємства (регіону):

$$TE_i = \frac{W_i'X_i}{W_i'X_i^t}, \quad (3.6)$$

$$EE_i = \frac{W_i'X_i}{W_i'X_i^e}. \quad (3.7)$$

Аналогічно [188, с.22], ефективність розподілу ресурсів (або алокаційна ефективність) отримується як:

$$AE_i = \frac{W_i'X_i^t}{W_i'X_i^e}. \quad (3.8)$$

Підкреслимо, що ефективність розподілу ресурсів – це стан, при якому досягається мінімізація використання ресурсів при заданому обсязі виробництва. Під економічною ефективністю розуміється поєднання ефективності використання та розподілу ресурсів.

Тоді в абсолютному вираженні економічна ефективність i -го підприємства (регіону) визначається як $W_i'X_i - W_i'X_i^e$, що еквівалентно сумі ефективності використання ресурсів $W_i'X_i - W_i'X_i^t$ та їх розподілу $W_i'X_i^t - W_i'X_i^e$.

В багатьох випадках проблема застосування параметричних методів полягає у складності або навіть неможливості параметризації функціональної залежності між вибраною групою факторів, тоді на практиці доцільно використовувати інші, зокрема, непараметричні методи (DEA) дослідження

взаємозв'язку між вибраною групою факторів. Перевагами аналізу середовища функціонування *DEA*, що зумовило його широке застосування на практиці є:

- відносна простота застосування;
- відсутність необхідності порівняння сукупності різних показників, надаючи змінним значення вагових коефіцієнтів;
- отримані результати є агрегованою оцінкою рівня ефективності (в нашому випадку конкурентоспроможності) для кожного об'єкта [169].

Теоретичні основи методології *DEA* були розроблені групою авторів [183, с. 107; 184, с.429], які обґрунтували конструкцію базових *DEA*-моделей (*CCR* та *BCC*). Крім того, *DEA*-модель може бути орієнтованою на вихід та вхід: в рамках першої моделі цільова функція спрямована на пропорційне підвищення ринкових виходів досліджуваного підприємства до межі ефективності, різновид такого типу моделей дістав назву орієнтованої на вихід (output-oriented model); особливістю другої, орієнтованої на вхід, моделі (input-oriented model) є пропорційне зменшення ринкових входів до меж ефективності [72, с.50].

Відповідно, розглянемо стратегію формування конкурентоспроможності аграрних підприємств (районів) на основі непараметричного підходу *DEA*. Нехай, існує n аграрних підприємств (районів), на конкурентоспроможність яких впливає m факторів.

Ефективність використання ресурсів (*TE*) у випадку постійного ефекту від масштабу *CRS*, яка є вимірником «загальної технічної ефективності», отримується шляхом розв'язку такої *DEA*-моделі:

$$\begin{aligned} \min_{\theta_i^{CRS}, \lambda} \theta_i^{CRS} \\ Y_i \leq Y \lambda \\ \theta_i^{CRS} X_i \geq X \lambda \\ \lambda \geq 0, \end{aligned} \quad (3.9)$$

де θ_i^{CRS} - це показник (коефіцієнт) ефективності використання ресурсів у випадку постійного ефекту від масштабу, а λ - ваговий коефіцієнт.

Відзначимо, що модель (3.9) є орієнтованою на вхід, цільовим критерієм якої є мінімізація ринкових входів. Іншою модифікацією даної моделі є модель, що орієнтована на вихід, цільовим критерієм якої є максимізація вихідних параметрів при заданому обсязі використаних ресурсів (вихідних параметрів).

Задача (3.9) є задачею лінійного програмування, яка розв'язується n разів, в результаті чого, на кожному кроці отримується значення показника ефективності θ_i^{CRS} для кожного i -го с/г підприємства (району). Якщо для i -го підприємства значення $\theta_i^{CRS} = 1$, то воно є конкурентоспроможним серед усіх вибраних підприємств і його показник ефективності знаходиться на межі його граничних значень. Якщо $\theta_i^{CRS} < 1$, тоді i -те підприємство працює неефективно і не є конкурентоспроможним. У випадку постійного ефекту від розширення масштабу виробництва (CRS) ефективність використання ресурсів в розрізі витрат виробництва матиме вигляд $W_i' \theta_i^{CRS} X_i$.

Аналогічно, загальна економічна ефективність (EE) формалізується наступною задачею лінійного програмування:

$$\begin{aligned} \min_{x_i^* \lambda} W_i' X_i^* \\ Y_i \leq Y \lambda \\ X_i^* \geq X \lambda \\ \lambda \geq 0, \end{aligned} \quad (3.10)$$

де X_i^* - це вектор мінімальних витрат виробництва при заданих векторах цін W_i та вихідних факторів Y_i .

Крім того, загальну економічну ефективність можна визначити як:

$$EE_i = \frac{W_i' X_i^*}{W_i' X_i}, \quad (3.11)$$

тобто відношенням мінімальних витрат при заданому обсязі виробництва та їх емпіричних значень.

Відповідно, ефективність розподілу ресурсів (AE) отримується на основі розв'язку моделей (3.9) та (3.10) і може бути подана у вигляді:

$$AE_i = \frac{EE_i}{\theta_i^{CRS}} = \frac{W_i' X_i^*}{W_i' \theta_i^{CRS} X_i}. \quad (3.12)$$

Підкреслимо, що у моделі (3.10) враховано допоміжні змінні, які описують надлишковість вхідних параметрів для заданого обсягу і технології виробництва та, відповідно, нестачу вихідних параметрів. Для явного відображення описаних допоміжних змінних перепишемо модель (3.10) у вигляді:

$$\begin{aligned} \min_{\theta, \lambda, s^-, s^+} \quad & \theta = \theta - \varepsilon \quad es^- + es^+ \\ & \begin{cases} \theta x_0 - X \lambda - s^- = 0, \\ Y \lambda - s^+ = y_0, \\ \lambda \geq 0, s^- \geq 0, s^+ \geq 0. \end{cases} \end{aligned} \quad (3.13)$$

Врахування таких допоміжних змінних (в англійських наукових джерелах вони називаються *slacks*) дозволяє оптимізувати розподіл вхідних ресурсів шляхом перебору їх можливих комбінацій.

Загально відомо, що ефективність використання ресурсів (TE_{CRS}) складається з двох видів ефективності: чистої (незалежної від ефекту масштабу) та ефективності від масштабу, яка формалізуються додаванням обмеження $\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1$ в модель (3.9). Позначимо через θ_i^{VRS} показник (коефіцієнт) ефективності використання ресурсів (TE_{VRS}) у випадку змінного (зростаючого) ефекту від масштабу i -го с/г підприємства, тоді ефективність використання ресурсів в розрізі витрат виробництва матиме вигляд $W_i' \theta_i^{VRS} X_i$.

Зазначимо, також, що у випадку змінного ефекту від масштабу отримані дані показників конкурентоспроможності аграрних підприємств завжди більші чи дорівнюють аналогічним значенням у випадку постійного ефекту від масштабу. Даний факт використовується з метою отримання показника ефективності від масштабу (SE) i -го с/г підприємства (регіону):

$$SE_i = \frac{\theta_i^{CRS}}{\theta_i^{VRS}}. \quad (3.14)$$

У випадку, коли $SE_i = 1$, то має місце постійний ефект від масштабу виробництва, якщо $SE_i < 1$ - присутній змінний ефект від масштабу.

Як зазначалося вище, змінний ефект від розширення масштабу виробництва може бути спадним, врахування якого в моделі (3.9) здійснюються шляхом додавання обмеження на вагові коефіцієнти $\sum_{j=1}^n \lambda_j \leq 1$. Позначимо через θ_i^{NIRS}

показник (коефіцієнт) ефективності використання ресурсів (TE_{NIRS}) у випадку спадного ефекту від масштабу i -го с/г підприємства. Якщо ефективність використання ресурсів в розрізі витрат виробництва матиме вигляд $\theta_i^{NIRS} = \theta_i^{CRS}$, то присутній постійний ефект від масштабу; якщо $\theta_i^{CRS} < \theta_i^{NIRS}$, то присутній спадний ефект від масштабу виробництва.

Аналогічно до параметричного методу загальна економічна ефективність $W_i'X_i^* - W_i'X_i$ поділяється на «чисту технічну» $W_i'\theta_i^{VRS}X_i - W_i'X_i$, масштабу $W_i'\theta_i^{CRS}X_i - W_i'\theta_i^{VRS}X_i$ та розподілу ресурсів $W_i'X_i^* - W_i'\theta_i^{VRS}X_i$.

Таким чином, вищеописаний алгоритм охоплює економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору у розрізі трьох складових: економічної, ефективного використання та розподілу ресурсів. Проте, розроблена концептуальна модель стратегії формування конкурентоспроможності аграрних підприємств враховує, також, екологічну складову, що на рис. 3.2. зображено відповідним блоком. Так, врахування екологічної складової при формуванні стратегії конкурентоспроможності підприємства (району) розглядалось у працях зарубіжних вчених [186-192], в яких досліджується проблема розподілу входів та виходів DEA-моделей на бажані (розмір прибутку, обсягів виробництва тощо) та небажані (шкідливі викиди у процесі господарської діяльності).

Відповідно, позначимо через y_{rj}^g бажані виходи, а через y_{rj}^b небажані виходи. Природньо, для підвищення конкурентоспроможності аграрного підприємства необхідно максимізувати бажані виходи та мінімізувати небажані. Проте в класичних *DEA*-моделях, орієнтованих на вихід передбачена максимізація за всіма вихідними параметрами. Для того, щоб розподілити цільовий критерій за бажаними і небажаними виходами запропонуємо наступний алгоритм. По-перше, перемножимо вектор небажаних виходів на -1. Тоді $\bar{y}_{rj}^b = -y_{rj}^b + v_r > 0$, де v_r - допоміжний вектор, який дозволить отримати додатні значення всіх небажаних виходів, $v_r = \max_j y_{rj}^b + 1$. Тоді *DEA*-модель з урахуванням з урахуванням небажаного екологічного впливу буде мати вигляд:

$$\begin{aligned} \max_{\theta, \lambda} \theta \\ \left\{ \begin{array}{l} Y^g \lambda \geq \theta y^g, \\ \bar{Y}^b \lambda \geq \theta \bar{y}^b, \\ X \lambda \leq x, \\ \sum \lambda = 1, \\ \lambda \geq 0. \end{array} \right. \end{aligned} \quad (3.15)$$

Модель (3.15) дозволяє підвищити бажані виходи і мінімізувати небажані.

Таким чином, побудовані вище *SFA* і *DEA* моделі описують економічний (або навіть еколого-економічний) механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору. Даний комплекс моделей стосується першого структурного блоку концептуальної моделі рис. 3.5. Відповідно, другий структурний блок, який відображає фінансовий механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору, аналогічно, змодельуємо за допомогою *DEA*-методики.

Як і в попередньому випадку в структурі фінансового механізму забезпечення конкурентоспроможності виділимо 2 складові ефективності: витрат та прибутку. У формалізованому вигляді подамо їх через такі співвідношення:

$$\frac{\sum_{i=1}^m p_i \tilde{x}_i}{\sum_{i=1}^m p_i x_i}, \quad (3.16)$$

$$\frac{\sum_{r=1}^s q_r \tilde{y}_r}{\sum_{r=1}^s q_r y_r}, \quad (3.17)$$

де $p_i, i = \overline{1, m}$ - вартісний аналог відповідного i -го вхідного фактора,

$\tilde{x}_i, i = \overline{1, m}$ - вектор вхідних параметрів за якого досягається мінімізація витрат;

$q_r, r = \overline{1, s}$ - вартісний аналог відповідного r -го вихідного фактора,

$\tilde{y}_r, r = \overline{1, s}$ - вектор вихідних параметрів за якого досягається максимізація прибутку.

Аналогічно, розглянемо стратегію формування конкурентоспроможності аграрних підприємств (районів) через фінансовий механізм. Так, нехай, існує n аграрних підприємств (районів), на конкурентоспроможність яких впливає $m + s$ вхідних і вихідних параметрів.

Так звана «ефективність витрат», яка є складовою фінансового механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору, отримується шляхом розв'язку такої *DEA*-моделі:

$$\begin{aligned} \min & \frac{\sum_{i=1}^m p_i \tilde{x}_i}{\sum_{i=1}^m p_i x_i} \\ & \sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} \leq \tilde{x}_i, \quad i = 1, \dots, m; \\ & \sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} \geq y_r, \quad r = 1, \dots, s; \\ & \lambda_j \geq 0, \quad j = 1, \dots, n. \end{aligned} \quad (3.18)$$

Оскільки у моделі (3.18), фактичні витрати $\sum_{i=1}^m p_i x_i$ є константами для кожного аграрного підприємства, то вона дозволяє знайти такий вектор вхідних параметрів, який дозволить мінімізувати сумарні витрати на виробництво заданого обсягу продукції y_{rj} , $r = 1, \dots, s$, $j = 1, \dots, n$ кожним j -тим підприємством.

Відповідно, «ефективність прибутку», яка, також, є складовою фінансового механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору, отримується шляхом розв'язку наступної *DEA*-моделі:

$$\begin{aligned} \max \quad & \frac{\sum_{r=1}^s q_r \tilde{y}_r}{\sum_{i=1}^s q_r y_r} \\ \sum_{j=1}^n \lambda_j x_{ij} & \leq x_i, \quad i = 1, \dots, m; \\ \sum_{j=1}^n \lambda_j y_{rj} & \geq \tilde{y}_r, \quad r = 1, \dots, s; \\ \lambda_j & \geq 0, \quad j = 1, \dots, n. \end{aligned} \tag{3.19}$$

Отже, в даному підрозділі дисертаційної роботи розроблено концептуальну модель стратегії формування конкурентоспроможності аграрних підприємств, яка охоплює економічні механізми, що є сукупністю економічних методів, способів, форм, інструментів, важелів дії на економічні відносини і процеси, що відбуваються на аграрному підприємстві, а також фінансові механізми, які включають фінансові методи, способи, форми, інструменти і важелі, комплекс яких направлений на забезпечення прибутковості аграрного підприємства. У відповідність із розробленою концептуальною моделлю запропоновано використання двох підходів оцінки конкурентоспроможності: параметричного (*SFA*) та непараметричного (*DEA*). В рамках обох підходів побудовано комплекс економіко-математичних моделей оцінки конкурентоспроможності окремого аграрного підприємства (району) у розрізі складових фінансово-економічного механізму.

3.2. Оптимізаційно-факторне моделювання процесів забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору

У сучасних умовах глобалізаційних процесів все більше віддають перевагу методології оптимізаційного планування, орієнтованого на формування конкурентоспроможності підприємств. Методи оптимізації широко застосовуються для розв'язання задач теорії оптимальних процесів, оптимального регулювання сільськогосподарського виробництва. На основі запропонованого комплексу моделей здійснимо оцінку факторів конкурентоспроможності в розрізі, як окремих сільськогосподарських підприємств, так і районів Чернівецької області відповідно до такої структури:

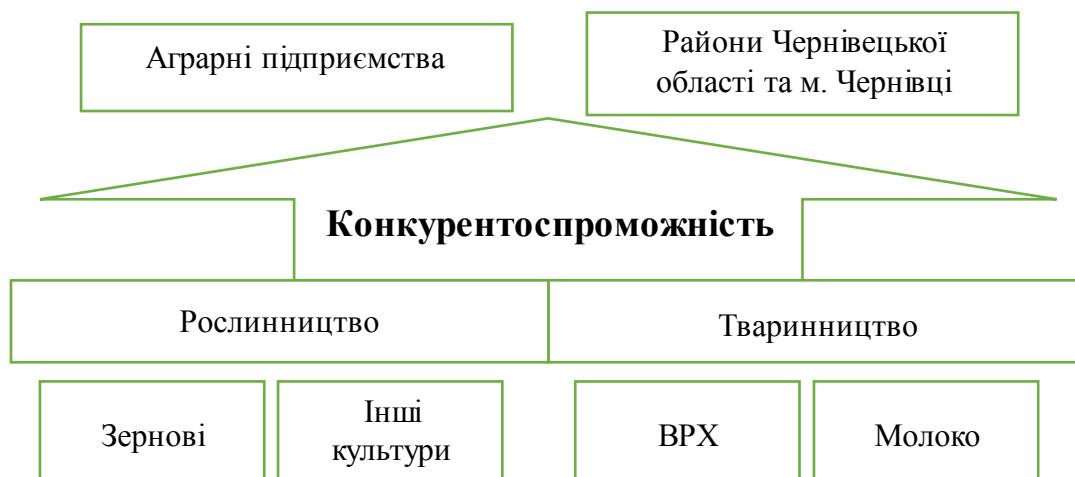

Рис. 3.6. Агрегована структура оцінки факторів конкурентоспроможності

Джерело: побудовано автором

Вибір відповідної структури (рис. 3.6) здійснено на основі наявної статистичної інформації за Формою 50-сг за 2013 р. в розрізі як районів (з урахуванням м. Чернівці), так і окремих підприємств Чернівецької області: 1) ТОВ «Агрофірма Оршівська», 2) ТОВ «Валявське», 3) ТОВ «Зелена нива», 4) СТОВ «Колосок-2», 5) СТОВ «Колосок-1», 6) ТОВ «Драчинецьке-1», 7) ТОВ «Хрещатик-Агро», 8) ТОВ «Сварог-Буковина», 9) ТОВ «Дністрові роси», 10) ТОВ «Мрія Буковина», 11) ТОВ «Агрофірма імені Суворова», 12) ТОВ «АТЗТ Мирне», 13) ТОВ «Промінь-Агро», 14) ТОВ «Свіженька-мільк».

Виходячи з логіки концептуальної моделі стратегії формування конкурентоспроможності аграрних підприємств (рис. 3.4), виділених вхідних та вихідних факторів, побудованих моделей, а також наявної статистичної інформації конкретизуємо введені позначення:

Таблиця 3.1

Фактори конкурентоспроможності

Рослинництво		Тваринництво	
Вхідні	Вихідні	Вхідні	Вихідні
X_1 – насіння та посадковий матеріал, тис. т	Y_1 – зібрана площа виготовленої продукції, тис. га	X_5 – корми, тис. т	Y_4 – Вироблено продукції, ц
X_2 – мінеральні добрива, тис. т	Y_2 – вироблено продукції, тис. т	X_6 – нафтопродукти, л.	Y_5 – Реалізація продукції, ц
X_3 – нафтопродукти, тис. л	Y_3 – реалізація продукції, тис. т	X_7 – середньооблікова кількість працівників, чол.	
X_4 – середньооблікова кількість працівників, осіб			

Джерело: розроблено автором

Відповідні значення факторів конкурентоспроможності наведені в додатку А. Слід зауважити, що для оптимізації використання ресурсів у розроблених моделях передбачене врахування факторів у натуральному вимірі (табл. 3.1); оскільки, наявна статистична інформація подана в грошовому вимірі, було здійснено переведення даних у натуральні вимірники шляхом відповідних перетворень.

Відповідно, конкретизуємо, спершу, фінансово-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств (районів) на основі параметричного підходу (*SFA*) у розрізі ефективного використання ресурсів, економічної ефективності та розподілу ресурсів.

Припустимо, що стохастична модель (3.1), яка описує ефективність використання ресурсів при вирощуванні зернових, описується функціями Кобба-Дугласа вигляду:

$$Y_i^j = \beta_0 X_{i1}^{\beta_1} X_{i2}^{\beta_2} X_{i3}^{\beta_3} X_{i4}^{\beta_4}, \quad j = \overline{1,3}. \quad (3.20)$$

Сукупність виробничих функцій (3.20) описує залежність кожного із трьох вихідних факторів конкурентоспроможності (табл. 3.1, А.1) від вибраної сукупності вхідних факторів. Стохастичні виробничі функції, що описують ефективність використання ресурсів при вирощуванні інших видів культур, приросту живої маси ВРХ, надоїв молока, будуть аналогічними і базуватись на даних із табл. А.2-А.4.

Для здійснення розрахунків на основі функції 3.20 необхідно привести її до лінійного вигляду шляхом логарифмування:

$$\ln Y = \beta_0 + \beta_1 \ln X_{i1} + \beta_2 \ln X_{i2} + \beta_3 \ln X_{i3} + \beta_4 \ln X_{i4}. \quad (3.21)$$

Відомі економетричні методи дозволяють оцінити параметри моделі (3.1) із функцією (3.21) лише у детермінованому випадку. Проте, відповідно до поставленого наукового завдання необхідно, також, врахувати випадкові впливи, які задано співвідношенням (3.2). Оцінку параметрів моделі (3.1) здійснено із використанням спеціалізованого програмного продукту Frontier 4.1, який містить комплекс алгоритмів для оцінки параметрів моделей стохастичного характеру. Результати обчислень у розрізі зернових для вибраної сукупності аграрних підприємств Чернівецької області за кожним із вихідних факторів Y_i , $y = \overline{1,3}$ подано у табл. 3.2:

Таблиця 3.2

Оцінка параметрів моделі (3.1)

Параметр	Y_1		Y_2		Y_3	
	МНК	Метод максимально ї правдоподіб- ності	МНК	Метод максимальної правдоподіб- ності	МНК	Метод максимальної правдоподіб- ності
β_0	0,8929	1,4415	2,2365	2,2796	2,6131	2,6752
β_1	-1,23E-09	-1,1E-09	-9,81E-10	-9,81E-10	-1,62E-09	-1,62E-09

Продовження таблиці 3.2.

β_2	- 0,0142	-0,0534	0,6547	0,6547	0,4028	0,4028
β_3	2,66E- 10	1,39E-11	5,57E-10	5,57E-10	-1,06E- 10	-1,06E-10
β_4	0,7934	0,9302	0,4416	0,4416	0,4818	0,4818
Дисперсія рівняння регресії σ^2	0,3008	0,4792	0,0971	0,0585	0,2013	0,1213
Сумарне значення функції	- 6,5846	-3,7409	0,2	0,2	-4,1743	-4,1743

Джерело: розраховано автором

Виходячи із отриманих результатів (табл. 3.2) очевидним є той факт, що використання стохастичного підходу *SFA* є більш ефективним для формування стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору, оскільки отримані сумарні значення функцій для кожного із вихідних параметрів у випадку стохастичного підходу (розраховані на основі методу максимальної правдоподібності) є вищими чи рівними за аналогічні значення у випадку детермінованого підходу (на основі МНК, тобто методу найменших квадратів). Відзначимо, також, що в результаті здійснення розрахунків отримано аналогічні результати оцінки параметрів стохастичної моделі (3.1) у розрізі інших видів культур рослинництва, вирощування ВРХ та виробництва молока, що наведено у додатку Б. Так, всі здійснені обчислення підтверджують зроблений вище висновок щодо більшої ефективності стохастичного методу.

Таким чином, проведені розрахунки дозволяють зробити висновок, який полягає у тому, що розробка стратегії формування конкурентоспроможності аграрних підприємств повинна базуватись на параметричному підході *SFA*, а не на детермінованому. Знайдені значення параметрів стохастичної виробничої функції, її дисперсія та сумарні значення за кожним із вибраних вихідних параметрів дають лише загальне уявлення про ефективність вибраної групи підприємств. Критерієм оцінки ефективності діяльності (конкурентоспроможності) окремого аграрного підприємства, як зазначалося

вище, слугують ефективність використання ресурсів окремим підприємством, його економічна ефективність та, відповідно, ефективність розподілу ресурсів.

Виходячи з цього, відповідно до розробленої концептуальної моделі стратегії формування конкурентоспроможності аграрних підприємств ефективність використання ресурсів (так звана технічна ефективність) аграрними підприємствами Чернівецької області (при вирощуванні зернових) має вигляд:

Таблиця 3.3

Ефективність використання ресурсів аграрними підприємствами Чернівецької області: вирощування зернових

№*	Y1, Зібрана площа виготовленої продукції, тис. га	Y2, Вироблено продукції, тис. т	Y3, Реалізація продукції, тис. т
1	0,4840	0,9613	0,9482
2	0,9998	0,9547	0,9346
3	0,6288	0,9573	0,9358
4	0,7976	0,9611	0,9423
5	0,3103	0,9545	0,9350
6	0,5380	0,9587	0,9486
7	0,9995	0,9657	0,9483
8	0,2298	0,9513	0,9350
9	0,6815	0,9623	0,9455
10	0,6750	0,9555	0,9391
11	0,9998	0,9624	0,9443
12	0,6018	0,9545	0,9326

*Примітка: номери підприємств у відповідності із назвою в табл. А.1

Джерело: розраховано автором

Аналіз отриманих результатів (табл. 3.3) повинен базуватися на економічному змісті співвідношення (3.6). Так, більш конкурентоспроможним буде те аграрне підприємство, для якого показник ефективності використання ресурсів є вищим, ніж для інших підприємств. Зрозуміло, що максимальне значення даного показника не може перевищувати 1, оскільки не можливо виробити більше продукції при заданому обсязі ресурсів, ніж максимально допустимий рівень при існуючій технології.

Таким чином, за вихідним фактором Y_1 найбільш конкурентоспроможними є ТОВ «Валявське», ТОВ «Хрещатик-Агро» та ТОВ «Агрофірма імені Суворова». Зазначимо, що подібність значень ефективності використання ресурсів у випадку вихідних факторів Y_2 та Y_3 пояснюється тим, що за даними показниками всі досліджувані підприємства працюють ефективно.

У відповідності із рис. 3.6 ефективність використання ресурсів у розрізі інших видів діяльності аграрних підприємств наведено у табл. В.1-В.3.

Нехай, стохастична модель (3.1), яка описує економічну ефективність при вирощуванні зернових, побудована на основі наступної функції витрат вигляду:

$$\frac{C_{ij}}{W_4} = \beta_0 Y_{ij}^{\beta_1} \left(\frac{W_1}{W_4} \right)^{\beta_2} \left(\frac{W_2}{W_4} \right)^{\beta_3} \left(\frac{W_3}{W_4} \right)^{\beta_4}, \quad j = \overline{1,3}, \quad (3.22)$$

де C_{ij} - вартісне вираження j -го вихідного фактора Y_{ij} для i -го підприємства; W_1, \dots, W_4 - вартісне вираження кожної із чотирьох груп вхідних факторів, відповідні статистичні дані яких наведені в табл. А.5.

Відповідні частки у функції витрат (3.22) використані для переведення змінних із грошового вимірника до натурального, оскільки змінна Y_{ij} подана у натуральному вимірнику. Зазначимо, також, що функція (3.22) описує залежність кожного із трьох вихідних факторів конкурентоспроможності (у розрізі економічної ефективності) від вибраної сукупності вхідних факторів.

Виробничі функції, що описують економічну ефективність діяльності вибраних аграрних підприємств при вирощуванні інших видів культур, приросту живої маси ВРХ, надоїв молока, будуть аналогічними і базуватись на даних із табл. А.6-А.8.

Для здійснення розрахунків на основі виробничої функції (3.22) необхідно здійснити її лінеаризацію шляхом логарифмування лівої і правої частини:

$$\ln\left(\frac{C_{ij}}{W_4}\right) = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_{ij} + \beta_2 \ln\left(\frac{W_1}{W_4}\right) + \beta_3 \ln\left(\frac{W_3}{W_4}\right) + \beta_4 \ln\left(\frac{W_3}{W_4}\right).$$

Результати розрахунків економічної ефективності (EE) та ефективності розподілу ресурсів (AE) вибраної групи підприємств представлено у табл. 3.4, В.4-В.6.

Таблиця 3.4

Економічна ефективність та ефективність розподілу ресурсів аграрних підприємств Чернівецької області: вирощування зернових

№*	Y1, Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн.		Y2, Виробнича собівартість виготовленої продукції, тис. грн.		Y3, Виробнича собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	
	EE	AE	EE	AE	EE	AE
1	2,3343	4,8229	1,9553	2,0340	1,0661	1,1243
2	2,4474	2,4479	1,2965	1,3580	1,0670	1,1417
3	1,8914	3,0080	2,1827	2,2801	1,0616	1,1344
4	1,4184	1,7783	1,3934	1,4498	1,0655	1,1307
5	1,0867	3,5021	1,4076	1,4747	1,0646	1,1386
6	1,0012	1,8610	1,0344	1,0790	1,0540	1,1111
7	1,1122	1,1128	1,4235	1,4741	1,0708	1,1292
8	1,2374	5,3847	1,0244	1,0768	1,0501	1,1231
9	2,2020	3,2311	1,2007	1,2477	1,0570	1,1179
10	1,0012	1,4833	2,2069	2,3097	1,0723	1,1418
11	1,1696	1,1698	1,0275	1,0676	1,0571	1,1195
12	1,7662	2,9349	1,0156	1,0640	1,0620	1,1388

*Примітка: номери підприємств у відповідності із назвою в табл. А.1

Джерело: розраховано автором

Аналіз табл. 3.2, В.4-В.6 також повинен базуватися на економічному змісті співвідношень (3.7)-(3.8). В даному випадку більш конкурентоспроможним буде те аграрне підприємство, для якого показник економічної ефективності та ефективності розподілу ресурсів є ближчим до одиниці. Дана ситуація описує мінімальне використання ресурсів аграрним підприємством для заданого обсягу виробництва продукції.

Так, за вихідним фактором Y_1 найбільш конкурентоспроможними є ТОВ «Драчинецьке-1», ТОВ «Хрещатик-Агро» та ТОВ «Агрофірма імені Суворова»; за фактором Y_2 – ТОВ «Драчинецьке-1», ТОВ «Сварог-Буковина», ТОВ

«Агрофірма імені Суворова», ТОВ «АТЗТ Мирне»; за фактором Y_3 – ТОВ «Драчинецьке-1», ТОВ «Дністрові роси» та ТОВ «Агрофірма імені Суворова».

Аналіз отриманих результатів (табл. 3.3-3.4) щодо конкурентоспроможності підприємств Чернівецької області із урахуванням всіх вихідних факторів вирощування зернових дозволяє зробити такі висновки:

- 1) за ефективністю використання ресурсів найбільш конкурентоспроможними є ТОВ «Хрещатик-Агро» та ТОВ «Агрофірма імені Суворова»;
- 2) за ефективністю здійснення економічної діяльності найбільш конкурентоспроможними є ТОВ «Драчинецьке-1» та ТОВ «Агрофірма імені Суворова»;
- 3) за показником ефективності розподілу ресурсів виділимо ТОВ «Хрещатик-Агро» та ТОВ «Агрофірма імені Суворова».

У відповідності із рис. 3.7 економічна ефективність та ефективність розподілу ресурсів у розрізі інших видів діяльності аграрних підприємств наведено у табл. В.4 - В.6.

Розроблений алгоритм оцінки конкурентоспроможності може бути застосований не тільки на рівні окремого підприємства, але і на рівні регіону, виду діяльності тощо. Тому здійснимо оцінку конкурентоспроможності районів Чернівецької області та м. Чернівці. Відповідні статистичні дані сформовані на основі форми Форми 50-сг за 2013 р., які наведені у табл. Д.1-Д.4; всі математичні позначення вхідних та вихідних параметрів є аналогічними до табл. 3.8. Зауважимо, що відсутність Путильського району у вихідних даних пояснюється його складним гірським рельєфом та особливостями здійснення діяльності сільськогосподарськими підприємствами, тому для дослідження конкурентоспроможності даного регіону необхідно використовувати інші методології.

Аналогічно, розглянемо, стратегію формування конкурентоспроможності районів Чернівецької області на основі параметричного підходу (*SFA*) у розрізі

ефективного використання ресурсів, економічної ефективності та розподілу ресурсів:

Таблиця 3.5

Ефективність використання ресурсів, економічна ефективність та ефективність розподілу ресурсів районів Чернівецької області: вирощування зернових

№*	Y1, Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн.			Y2, Виробнича собівартість виготовленої продукції, тис. грн.			Y3, Виробнича собівартість реалізованої продукції, тис. грн.		
	TE	EE	AE	TE	EE	AE	TE	EE	AE
1	0,9941	1,1580	1,1649	0,8232	1,1135	1,3526	0,9245	1,1067	1,1971
2	0,7831	1,1589	1,4799	0,4080	1,1251	2,7576	0,9237	1,1236	1,2164
3	0,3651	1,1783	3,2273	0,9834	1,1399	1,1591	0,9174	1,1254	1,2267
4	0,1206	1,1841	9,8184	0,2713	1,1320	4,1725	0,9142	1,1057	1,2095
5	0,5146	1,1957	2,3236	0,2769	1,1389	4,1130	0,9121	1,1034	1,2097
6	0,9910	1,1857	1,1965	0,7929	1,1318	1,4274	0,9261	1,1213	1,2108
7	0,9847	1,1612	1,1792	0,8144	1,1152	1,3694	0,9244	1,1059	1,1963
8	0,9940	1,1391	1,1460	0,8138	1,1087	1,3624	0,9381	1,1231	1,1972
9	0,9890	1,1519	1,1647	0,9297	1,1007	1,1839	0,9283	1,0901	1,1743
10	0,9803	1,1951	1,2191	0,9998	1,1339	1,1341	0,9248	1,1322	1,2243
11	0,5584	1,1471	2,0543	0,4601	1,1071	2,4062	0,9133	1,1060	1,2110

*Примітка: номери підприємств у відповідності із назвою в табл. Д.1

Джерело: розраховано автором

Аналіз отриманих результатів (табл. 3.5) щодо конкурентоспроможності районів Чернівецької області із урахуванням всіх вихідних факторів вирощування зернових дозволяє зробити такі висновки:

1) за ефективністю використання ресурсів найбільш конкурентоспроможними є: Новоселицький, Сокирянський та Сторожинецький райони;

2) за ефективністю здійснення економічної діяльності найбільш конкурентоспроможними є м. Чернівці, Новоселицький та Сокирянський райони;

3) за показником ефективності розподілу ресурсів виділено Сокирянський та Сторожинецький райони.

Показники конкурентоспроможності районів Чернівецької області за іншими видами сільськогосподарської діяльності наведено в табл. Е.1-Е3.

Здійснені розрахунки підтвердили ефективність використання параметричного методу *SFA* при розробці стратегії конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору. Однак, з іншого боку, даний метод виявив недоліки:

- 1) на кожному етапі необхідна специфікація виробничої функції чи функції витрат;
- 2) потрібно здійснювати припущення стосовно розподілу випадкової величини та особливостей врахування елемента неефективності;
- 3) метод дозволяє лише розподілити вибрану сукупність підприємств на конкурентоспроможні та такі, що працюють неефективно, але не дає відповідь, що саме необхідно змінити у виробничій діяльності підприємств для підвищення їх конкурентоспроможності.

Перелічені недоліки усуваються шляхом використання непараметричного методу *DEA*, який описаний вище і має наступні переваги:

- 1) конкурентоспроможність досліджуваних підприємств визначається не в порівнянні з деяким еталонним значенням, а безпосередньо за досліджуваними підприємствами;
- 2) відсутня потреба у специфікації виробничої функції чи функції витрат;
- 3) можливість включення в модель декількох вхідних та вихідних факторів, а також врахування зовнішніх (наприклад, екологічних) факторів;
- 4) можливість отримання чітко визначеної аналітичної інформації стосовно зміни структури виробництва досліджуваним підприємством для підвищення його конкурентоспроможності.

Суть підходу *DEA* оцінювання конкурентоспроможності полягає у дослідженні складного об'єкта із набором множин входів та виходів при якому аналізується його діяльність у навколишньому середовищі функціонування, тобто співставляється із іншими схожими підприємствами (районами).

Оскільки, об'єктом дослідження є діяльність окремих аграрних підприємств, тому і набір тих чи інших параметрів повинен адекватно відображати відповідні фактори господарювання підприємств (районів). У зв'язку з цим конкретизуємо фінансово-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору за методикою *DEA*, який, аналогічно, базуватиметься на розмежуванні аграрних підприємств на 4 групи: підприємства, що здійснюють вирощування зернових, інших видів культур рослинництва, великої рогатої худоби та виробництво молока. В якості вхідних параметрів для перших двох груп вибрано: насіння та посадковий матеріал, мінеральні добрива, нафтопродукти та середньооблікову кількість працівників, а вихідних - зібрана площа виготовленої продукції, виробництво та реалізація продукції; для інших двох груп відповідно вхідними факторами будуть обсяг витрачених кормів, нафтопродукти та середньооблікова чисельність працівників, вихідними – виробництво та реалізація продукції.

В результаті використання методики *DEA* отримується так званий показник відносної ефективності. Для підприємств коефіцієнт відносної ефективності є деяким вимірником, нижче якого вважатимемо, що підприємство (район) є неконкурентоспроможним. Крім того, можуть бути встановлені резерви зростання ефективності підприємств, районів за рахунок можливостей зниження або збільшення відповідних параметрів.

Оскільки методологія оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств на основі непараметричного підходу *DEA* є складним алгоритмом, який полягає у багаторазовому чисельному розв'язуванні поставлених задач лінійного програмування, то необхідне використання спеціалізованого програмного забезпечення. Зокрема, в межах даної дисертаційної роботи використано 2 програмних продукти: *DEAFrontier* (www.DEAFrontier.com) та *DEA Solver Online* (www.DEA.fernuni-hagen.de).

Відповідні результати оцінки конкурентоспроможності наведені нижче:

Таблиця 3.6

Показники конкурентоспроможності підприємств Чернівецької області за методологією *DEA*: вирощування зернових

№*	<i>TE</i>	<i>EE</i>	<i>AE</i>
1	1,0000	1,0000	1,0000
2	1,0000	1,0000	1,0000
3	1,0000	1,0000	1,0000
4	0,7131	1,4023	1,9666
5	0,5591	1,7885	3,1987
6	0,8994	1,1119	1,2363
7	1,0000	1,0000	1,0000
8	0,7090	1,4104	1,9892
9	1,0000	1,0000	1,0000
10	1,0000	1,0000	1,0000
11	0,8311	1,2032	1,4476
12	0,7518	1,3302	1,7694

*Примітка: номери підприємств у відповідності із назвою в табл. А.1

Джерело: розраховано автором в системі DEAFrontier

Дані табл. 3.6 дозволяють зробити висновок про конкурентоспроможність відповідних підприємств. Зазначимо, що за ефективністю використання ресурсів найбільш конкурентоспроможними є ті підприємства, для яких значення показників *TE*, *EE* та *AE* рівні 1.

Для зручності аналізу відобразимо лаг неконкурентоспроможності у вигляді графіку (рис. 3.7):

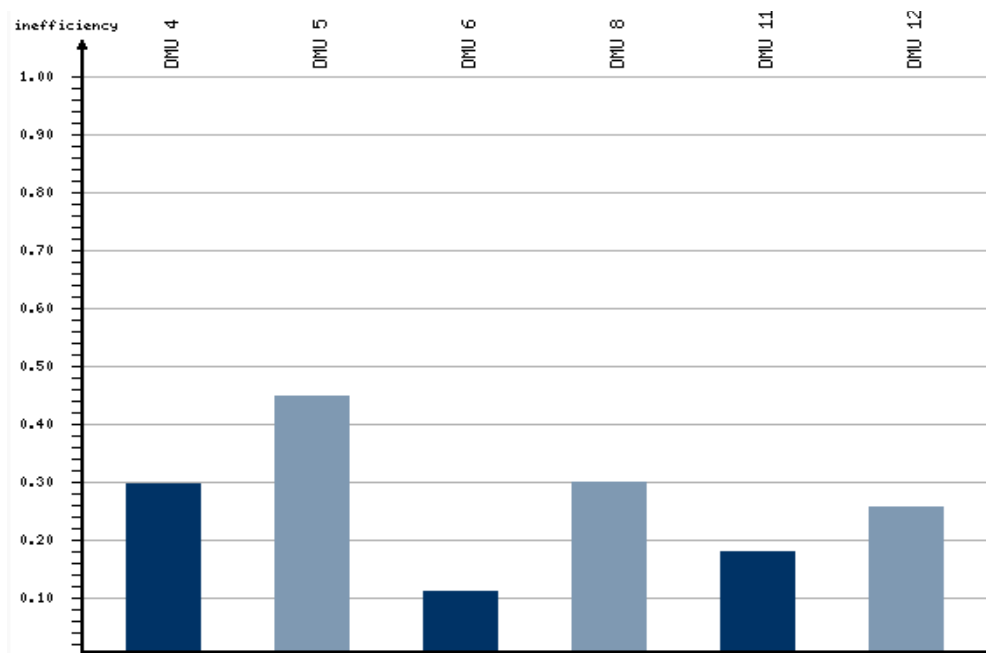

Рис. 3.7. Відносний показник неефективності с/г підприємств Чернівецької області: вирощування зернових

*Примітка: номери підприємств DMU у відповідності із назвою в табл. А.1

Джерело: побудовано автором у системі DEA Solver Online

Таким чином, за вирощуванням зернових неконкурентоспроможними виявились такі аграрні підприємства Чернівецької області: ТОВ «Колосок-2», ТОВ «Колосок-1», ТОВ «Драчинецьке-1», ТОВ «Сварог-Буковина», ТОВ «Агрофірма імені Суворова», ТОВ «Промінь-Агро».

Виходячи із поставленого наукового завдання, важливим є не тільки ранжування підприємств (районів), але і виявлення ключових факторів економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності на рівні кожного підприємства у розрізі окремих вхідних і вихідних параметрів. Як згадувалося вище, в іноземній науковій літературі такі фактори називаються резервами або слеками (від. англ. slack), які означають перевитрату вхідних ресурсів або ж недоотримання очікуваної вигоди, що має місце навіть після пропорційної зміни вхідних та вихідних факторів. Крім того, такі резерви дають можливість виявити фінансово-економічні механізми забезпечення конкурентоспроможності. Відповідні резерви для вибраної групи підприємств наведені у таблиці 3.7:

Таблиця 3.7

Економічні механізми підвищення конкурентоспроможності підприємств:
вирощування зернових

№*	X1, – насіння та посадковий матеріал, т	X2, – мінеральні добрива, т	X3, нафтопродукти, л.	X4, Середньооблікова кількість працівників, чол.
1	0	0	0	0
2	0	0	0	0
3	0	0	0	0
4	0	0	188125,4801	0
5	0	31,5176	24961,2137	0
6	69,6503	0	1,3849	18
7	0	0	0	0
8	0	49,1895	0	48
9	0	0	0	0
10	0	0	0	0
11	269,2184	0	109425,3254	0
12	33,1046	0	0	36

*Примітка: номери підприємств у відповідності із назвою в табл. А.1

Джерело: розраховано автором в системі DEA Frontier

Таким чином, на основ таблиці 3.7 можна зробити такі висновки стосовно підвищення конкурентоспроможності при вирощуванні зернових:

- 1) ТОВ «Колосок-2»: зменшити споживання пального на 188125,4801 л;
- 2) ТОВ «Колосок-1»: знизити витрати мінеральних добрив на 31,5176 т. та економія пального в розмірі 24961,2137 л;
- 3) ТОВ «Драчинецьке-1»: знизити витрати насіння та посадкового матеріалу на 77,4420 т. та скоротити кількість працівників на 20 осіб;
- 4) ТОВ «Сварог-Буковина»: знизити витрати мінеральних добрив на 49,1895 т. та скоротити кількість працівників на 48 осіб;
- 5) ТОВ «Агрофірма імені Суворова»: знизити витрати насіння та посадкового матеріалу на 269,2184 т. та зменшити споживання пального на 109425,3254 л.;
- 6) ТОВ «Промінь-Агро»: знизити витрати насіння та посадкового матеріалу на 33,1046 т. та скоротити кількість працівників на 36 осіб.

Важливо відзначити, що *DEA*-методологія, також, дозволяє для кожного із досліджуваних підприємств вибрати стратегічні пріоритети формування конкурентоспроможності шляхом вибору «еталонного підприємства», тобто процесу бенчмаркінгу:

Таблиця 3.8

Бенчмаркінг аграрних підприємств Чернівецької області: вирощування зернових

№	Підприємство	Партнери з бенчмаркінгу
1	Колосок-2	1) Валявське 2) Дністрові роси 3) Мрія Буковина
2	Колосок-1	1) Агрофірма Оршівська 2) Валявське 3) Мрія Буковина
3	Драчинецьке-1	1) Валявське 2) Хрещатик-Агро
4	Сварог-Буковина	1) Валявське 2) Хрещатик-Агро 3) Мрія Буковина
5	Агрофірма імені Суворова	1) Валявське 2) Дністрові роси 3) Мрія Буковина
6	Промінь-Агро	1) Агрофірма Оршівська 2) Хрещатик-Агро 3) Дністрові роси

Джерело: розраховано автором в системі DEA Frontier

Таким чином, результати табл. 3.8 дозволяють для вибраних підприємств сформулювати стратегію конкурентоспроможності виходячи із аналізу діяльності конкурентів-еталонів (партнерів з бенчмаркінгу).

Зауважимо, що програмний додаток *DEA Solver Online* дозволяє побудувати функціональну залежність між обсягом витрачених ресурсів неконкурентоспроможного підприємства та аналогічним обсягом партнерів з бенчмаркінгу, наприклад, у випадку ТОВ «Колосок-2», матимемо наступну функцію:

Input/Output	Composite		DMU ₂		DMU ₉		DMU ₁₀
X1	1,828.537		197.030		3,001.385		3,046.623
X2	1,711.467		212.839		2,033.875		2,962.060
X3	60,458.199		31,440.000		6,880.000		5,000.000
X4	74.875	= 1.83902	23.000	+ 0.11926	81.000	+ 0.36377	63.000
Y1	3,709.331		595.000		2,733.000		6,293.000
Y2	187,521.918		36,225.000		239,271.000		253,923.000
Y3	161,285.392		22,422.000		237,848.000		252,046.000

Рис. 3.8. Функціональна залежність між вхідними та вихідними параметрами ТОВ «Колосок-2» та партнерами з бенчмаркінгу

*Примітка: номери підприємств DMU у відповідності із назвою в табл. А.1

Джерело: побудовано автором у системі DEA Solver Online

У відповідність із концептуальною моделлю 3.2 важливою складовою фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності також є врахування екологічної складової, яка описується моделлю (3.15). Нагадаємо, що дана модель дозволяє підвищити бажані виходи і мінімізувати небажані. Уточнимо, що до небажаних виходів належать: залишки азоту в ґрунті; викиди фосфору; викиди калію. Відповіді значення перерахованих небажаних виходів сформовані на основі експертних даних із праці [23], розраховані з урахуванням площ посівів та наведені у табл. А.9-А.10.

Конкурентоспроможність підприємств із урахуванням екологічного фактору наведена у таблиці 3.9:

Таблиця 3.9

Конкурентоспроможність підприємств із урахуванням екологічного фактору:
вирощування зернових

№	Підприємство	Показник конкурентоспроможності
1	Агрофірма Оршівська	1,0000
2	Валявське	1,0000
3	Зелена нива	1,0017
4	Колосок - 2	1,0000
5	Колосок - 1	1,0211
6	Драчинецьке - 1	1,0000
7	Хрещатик-Агро	1,0699
8	Сварог-Буковина	1,0000
9	Дністрові роси	1,0000
10	Мрія Буковина	1,0000
11	Агрофірма імені Суворова	1,1628
12	Промінь-Агро	1,0045

Джерело: розраховано автором в системі DEA Frontier

Таким чином, конкурентоспроможними підприємствами з урахуванням екологічного фактору є такі товариства: 1, 2, 3, 6, 8, 9, 10. В даному контексті важливою є оцінка можливостей зменшення викидів шкідливих речовин аграрними підприємствами, що може бути зображено, також, у вигляді слеків (табл. 3.10):

Таблиця 3.10

Резерви зменшення шкідливих речовин аграрними підприємствами при вирощування зернових

№	Підприємство	Викиди азоту, т на рік	Викиди фосфору, т на рік	Викиди калію, т на рік
1	Агрофірма Оршівська	0	0	0
2	Валявське	0	0	0
3	Зелена нива	0,0808	0	0,0066
4	Колосок - 2	0	0	0
5	Колосок - 1	1,0337	0	0,0844
6	Драчинецьке - 1	0	0	0
7	Хрещатик-Агро	3,4239	0	0,2795
8	Сварог-Буковина	0	0	0
9	Дністрові роси	0	0	0
10	Мрія Буковина	0	0	0
11	Агрофірма імені Суворова	7,9764	0	0,6511
12	Промінь-Агро	0,2179	0	0,0178

Джерело: розраховано автором в системі DEA Frontier

Виходячи з аналізу даних табл. 3.10 ТОВ «Зелена нива» може підвищити рівень конкурентоспроможності шляхом зниження викидів азоту на 0,0808 т. на рік, а також викидів калію 0,0066 т. на рік.; ТОВ «Колосок-1» - азоту на 1,0337 т., калію на 0,0844 т.; ТОВ «Хрещатик-Агро» - азоту на 3,4239 т., калію – на 0,2795 т.; ТОВ «Агрофірма імені Суворова» - азоту на 7,9764 т., калію на 0,6511 т.; ТОВ «Промінь-Агро» - азоту на 0,2179 т., калію на 0,0178 т. Таким чином, вищеописані розрахунки стосуються економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств Чернівецької області, які здійснюють вирощування зернових. У відповідність із логікою розроблених алгоритмів фінансовий механізм реалізується шляхом оптимізації показників витрат та доходу/прибутку, що безпосередньо впливає на самоокупність та

самофінансування аграрного підприємства. Так, за показником мінімізації витрат отримані такі дані:

Таблиця 3.11

Конкурентоспроможність підприємств за критерієм мінімізації витрат:
виросування зернових

№	Підприємство	Показник ефективності	X1	X2	X3	X4
1	Агрофірма Оршівська	0,497	1,288	2,926	0,010	1,180
2	Валявське	0,061	0,171	0,387	0,001	0,156
3	Зелена нива	0,016	0,092	0,209	0,001	0,084
4	Колосок - 2	0,112	1,245	2,827	0,010	1,140
5	Колосок - 1	0,045	0,517	1,173	0,004	0,473
6	Драчинецьке - 1	0,015	0,063	0,142	0,000	0,057
7	Хрещатик-Агро	0,165	1,003	2,279	0,008	0,919
8	Сварог-Буковина	0,381	1,368	3,107	0,011	1,253
9	Дністрові роси	0,564	1,425	3,236	0,011	1,305
10	Мрія Буковина	1,000	1,300	2,952	0,010	1,190
11	Агрофірма імені Суворова	0,155	0,992	2,253	0,008	0,909
12	Промінь-Агро	0,037	0,217	0,492	0,002	0,198

Джерело: розраховано автором в системі DEA Frontier

З табл. 3.11 очевидно, що найбільш конкурентоспроможним виявилось ТОВ «Мрія Буковина», яке найоптимальніше використовує наявні ресурси для досягнення заданого розміру доходу/прибутку. Також відзначимо, що стовпці $X1, \dots, X4$ відображають оптимальне вартісне вираження вхідних ресурсів для кожного із розглянутих підприємств.

Іншою складовою фінансового механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору є їх ранжування у відповідності із отриманими ними доходами/прибутками при заданому обсязі вхідних параметрів:

Таблиця 3.12

Конкурентоспроможність підприємств за критерієм максимізації доходу:
виросування зернових

№	Підприємство	Показник ефективності
1	2	3
1	Агрофірма Оршівська	0,78357
2	Валявське	0,09911
3	Зелена нива	0,05689

Продовження таблиці 3.12

1	2	3
4	Колосок - 2	0,77072
5	Колосок - 1	0,33636
6	Драчинецьке - 1	0,03661
7	Хрещатик-Агро	0,64749
8	Сварог-Буковина	0,88092
9	Дністрові роси	0,82212
10	Мрія Буковина	1,00000
11	Агрофірма імені Суворова	0,69585
12	Промінь-Агро	0,15746

Джерело: розраховано автором в системі DEA Frontier

За табл. 3.12 можна зробити висновок про те, що найбільш конкурентоспроможним виявилось також ТОВ «Мрія Буковина», яке отримує максимальний дохід при заданому обсязі вхідних ресурсів. Решта розглянутих аграрних підприємств недоотримують дохід, серед яких найменш ефективними є ТОВ «Драчинецьке - 1», ТОВ «Зелена нива» та ТОВ «Валявське». Відповідні розрахунки показників ефективності оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств за іншими видами діяльності наведено у додатку Ж. Аналогічно здійснимо аналіз оцінки конкурентоспроможності районів Чернівецької області.

Таблиця 3.13

Показники конкурентоспроможності районів Чернівецької області за методологією *DEA*: вирощування зернових

№*	<i>TE</i>	<i>EE</i>	<i>AE</i>
1	1,0000	1,0000	1,0000
2	0,9000	1,1111	1,2346
3	1,0000	1,0000	1,0000
4	0,9972	1,0028	1,0056
5	0,8575	1,1662	1,3600
6	1,0000	1,0000	1,0000
7	0,9378	1,0663	1,1370
8	1,0000	1,0000	1,0000
9	1,0000	1,0000	1,0000
10	1,0000	1,0000	1,0000
11	1,0000	1,0000	1,0000

*Примітка: номери районів у відповідності із назвою в табл. Д.1

Джерело: розраховано автором в системі DEA Frontier

На основі отриманих розрахунків (табл. 3.13) неконкурентоспроможними виявилися Вижницький, Глибоцький, Заставнівський та Кіцманський, оскільки значення показників ефективності використання ресурсів для них менші за 1, а економічної ефективності та ефективності розподілу ресурсів, відповідно, більші за 1.

Виходячи із поставленого наукового завдання важливим є не тільки ранжування вибраних районів за показником конкурентоспроможності, але й удосконалення фінансово-економічного механізму її забезпечення шляхом виявлення перевитрат/резервів вибраних груп вхідних та вихідних факторів:

Конкурентоспроможність аграрних підприємств Вижницького району можна підвищити шляхом оптимальнішого використання насіння та посадкового матеріалу, а також економії пального; Глибоцького – мінеральних добрив та пального; Заставнівського – також мінеральних добрив та пального; Кіцманського – лише пального. Відповідні розрахунки показників конкурентоспроможності за іншими видами сільськогосподарської діяльності районів Чернівецької області наведено у додатку 3.

Таблиця 3.14

Перевитрати вхідних факторів аграрного виробництва досліджуваних районів:
вирощування зернових

№*	X1, – насіння та посадковий матеріал, т	X2, – мінеральні добрива, т	X3, нафтопродукти, л	X4, Середньооблікова кількість працівників, чол.
1	0	0	0	0
2	23,9564	0	2734,2696	0
3	0	0	0	0
4	0	82,2284	11634,8930	0
5	0	1304,6427	112159,3928	0
6	0	0	0	0
7	0	0	67436,6348	0
8	0	0	0	0
9	0	0	0	0
10	0	0	0	0
11	0	0	0	0

*Примітка: номери підприємств у відповідності із назвою в табл. Д.1

Джерело: розраховано автором в системі DEA Frontier

Підсумовуючи отримані вище показники конкурентоспроможності окремих аграрних підприємств та регіонів Чернівецької області у розрізі продукції рослинництва та тваринництва за методами *SFA* та *DEA* зведемо їх в наступні узагальнюючі таблиці.

Таблиця 3.15

Оцінка конкурентоспроможності підприємств Чернівецької області
за методом *SFA*

Рейтингова оцінка конкурентоспроможності підприємств та регіонів Чернівецької області за категорією «рослинництво»				Рейтингова оцінка конкурентоспроможності підприємств та регіонів Чернівецької області за категорією «тваринництво»			
Назва підприємства	Рейтингова оцінка	Назва регіону	Рейтингова оцінка	Назва підприємства	Рейтингова оцінка	Назва регіону	Рейтингова оцінка
Агрофірма ім. Суворова	1	Новоселицький	1	Валявське	1	Новоселицький	1
Драчинецьке - 1	2	Сокирянський	2	АТЗТ "Мирне"	2	Кіцманський	2
Колосок - 2	3	Кіцманський	3	Промінь-Агро	3	Сокирянський	3
Промінь-Агро	4	м. Чернівці	4	Свіженька-мilk	4	Сторожинецький	4
Колосок - 1	5	Кельменецький	5	Агрофірма імені Суворова	5	м. Чернівці	5
Хрещатик Агро	6	Хотинський	6			Вижницький	6
Сварог-Буковина	7	Герцаївський	7			Герцаївський	7
Зелена нива	8	Заставнівський	8			Заставнівський	8
Мрія Буковина	9	Вижницький	9				
Агрофірма Оршівська	10	Сторожинецький	10				
Дністрові роси	11	Глибоцький	11				
Валявське	12						

Джерело: розраховано автором

Таблиця 3.16

Оцінка конкурентоспроможності підприємств Чернівецької області
за методом DEA

Рейтингова оцінка конкурентоспроможності підприємств та регіонів Чернівецької області за категорією «рослинництво»				Рейтингова оцінка конкурентоспроможності підприємств та регіонів Чернівецької області за категорією «тваринництво»			
Назва підприємства	Рейтингова оцінка	Назва регіону	Рейтингова оцінка	Назва підприємства	Рейтингова оцінка	Назва регіону	Рейтингова оцінка
Агрофірма Оршівська	1	м. Чернівці	1	Валявське	1	Вижницький	1
Валявське	1	Герцаївський	1	Свіженька м'як	2	м. Чернівці	2
Зелена нива	1	Кельменецький	1	АТЗТ "Мирне"	3	Кіцманський	3
Хрещатик-Агро	1	Новоселицький	1	Агрофірма імені Суворова	4	Сторожинецький	4
Дністрові роси	1	Сокирянський	1	Промінь-Агро	5	Заставнівський	5
Мрія Буковина	1	Хотинський	1			Сокирянський	6
Драчинецьке - 1	2	Глибоцький	2			Герцаївський	7
Агрофірма імені Суворова	3	Вижницький	3			Новоселицький	8
Колосок - 2	4	Заставнівський	4				
Сварог-Буковина	5	Кіцманський	5				
Промінь-Агро	6	Сторожинецький	6				
Колосок - 1	7						

Джерело: розраховано автором

Зазначимо, що отримані рейтингові бали конкурентоспроможності обчислені на основі всіх частинних показників конкурентоспроможності у розрізі всіх складових рослинництва та тваринництва за трьома видами ефективності, які були вище розглянуті у роботі. Так, підприємство чи регіон з першим номером має найвищу конкурентоспроможність серед досліджуваної сукупності, а підприємство чи регіон з останнім номером – відповідно є

найменш конкурентоспроможним; підприємства чи регіони з однаковим номером є рівними за конкурентоспроможністю на ринку.

Враховуючи резерви підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору Чернівецької області, спрогнозуємо їх діяльність із урахуванням резервів/перевитрат вихідних/вхідних факторів, які подані у табл. 3.9 та рис. Ж1, Ж2, Ж6, Ж7, Ж9, Ж10. Так, у моделях, що орієнтовані на вхід, відображено перевитрати вхідних параметрів, на суму яких необхідно зменшити використання відповідного ресурсу, а у моделях, що орієнтовані на вихід, відображено резерви підвищення вихідних параметрів, в результаті більш оптимального використання наявних ресурсів. В результаті отримаємо прогнози виробничої діяльності аграрних підприємств у напрямку підвищення їх конкурентоспроможності (додаток И, табл. И1-И4).

Таким чином, в даному підрозділі проведено оптимізаційно-факторне моделювання процесів забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору та районів Чернівецької області, що базуються на застосуванні параметричних та непараметричних підходів. Здійснено оцінку конкурентоспроможності районів Чернівецької області та м. Чернівці, крім того встановлено резерви зростання ефективності підприємств та районів області.

3.3. Створення інформаційної системи фінансово-економічного забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору

Розвиток ринкових відносин в Україні вимагає зміни поглядів на механізми і характер управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств. Оскільки сучасні аграрні підприємства функціонують в умовах, які постійно змінюються та ускладнюють систему управління, то необхідним є дослідження і використання математичних моделей та інформаційних технологій. Це дозволить вдосконалити управління ресурсним потенціалом аграрного сектора економіки та отримання додаткові фінансово-економічні важелі забезпечення конкурентоспроможності підприємств.

Ринкові механізми принципово змінюють відносини з органами державної влади та контрагентами, що пов'язано з розвитком конкуренції, інформаційних технологій, глобалізацією бізнесу та іншими факторами, що визначають необхідність проведення структурної реорганізації галузі, технічного переозброєння, підвищення рівня кваліфікації працівників, і в кінцевому підсумку зі створенням системи комплексного управління структурними одиницями аграрного сектора економіки як на рівні окремого підприємства, так і регіонів [191, с.63].

Основними чинниками, що впливають на конкурентоспроможність підприємства є:

- 1) можливість оперативно отримувати інформацію про дії конкурентів;
- 2) можливість підприємства максимально ефективно і мобільно керувати ресурсами.

Тобто, у сучасному світі інформація є найбільш значущим інструментом для підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Перераховані особливості повинні бути враховані при вирішенні завдань підвищення ефективності управління аграрним підприємством шляхом використання математичних моделей і сучасних інформаційних технологій. Так, побудовані в попередньому підрозділі моделі фінансового та економічного механізмів забезпечення конкурентоспроможності створюють як можливості, так і проблеми, оскільки підприємства намагаються імплементувати нову методологічну базу без її інтеграції в існуючі інформаційні системи.

Виділимо такі проблеми управління аграрними підприємствами, як частини економічної системи, як відсутність:

- інформаційних систем регіонального рівня фінансово-економічного забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору;
- інформаційної бази, яка необхідна для аналізу, прогнозування та управління ризиками аграрних підприємств;
- методичних розробок, інструментів та дієвих засобів, що забезпечують ефективне прийняття управлінських рішень;

- низький рівень використання сучасних інформаційних технологій.

Проблеми, які виникають в процесі формування та розвитку системи управління аграрними підприємствами, є багатокритеріальними, слабкоструктурованими і часто мають характер невизначеності, що усувається шляхом використання розроблених у попередньому розділі моделей підвищення конкурентоспроможності, реалізація яких повинна здійснюватися в сучасних інформаційних системах.

Сьогодні інформаційні технології, зокрема інформаційні системи управління підприємством, є ефективним інструментом для підвищення конкурентоспроможності. Інформаційні системи володіють широким спектром можливостей – від автоматизації конкретних напрямків діяльності підприємства (документообіг, кадри, фінанси і бухгалтерський облік до впровадження багатофункціональної повноцінної системи ERP II, що включає в себе управління всіма ресурсами підприємства, а також управління системою постачання й блок CRM. Це істотно підвищує конкурентоспроможність підприємства серед підприємств-конкурентів. Також існують інформаційні системи SCM – управління ланцюгами поставок. Дані системи дозволяють налагодити бізнес-процеси забезпечення доставки продукту на ринок, включаючи в цей процес всіх посередників у вигляді постачальників матеріалів, логістичних компаній, складських організацій. Дані системи дозволяють управляти всіма ланцюгами поставок, починаючи від виробництва, запасами, транспортуванням, інформацією. Безпосередньо впливають на конкурентоспроможність фірми системи CRM, CSRP. Вони орієнтовані на споживача, впливають на поліпшення якості сервісу, створення продукту, який задовольняє споживача, що безпосередньо підвищує конкурентоспроможність фірми завдяки оперативному виробничому управлінню.

При плануванні виробничого процесу з урахуванням синхронізації зі споживачем стає можливим за лічені секунди визначити реалістичний графік відвантаження замовлень з урахуванням всіх постійно мінливих умов – як внутрішніх, так і зовнішніх. Реалізації планування і оперативного управління

виробництвом синхронізованого зі споживачем є можливою на основі обчислювальних і програмних засобів клієнтоорієнтованого виробничого управління.

Для аграрних підприємств доцільним є поступовий послідовний перехід на новітню методологію виробничого управління. Необхідно розробити план реінжинірингу бізнес-процесів (рис. 3.9), виділити завдання, які дадуть очевидну і швидку віддачу в бізнесі при мінімальних витратах. План не повинен бути статичним, – його слід своєчасно коригувати, ініціативно оновлювати у міру реалізації і виникнення нових проблем.

Залежно від потреби підприємства в оптимізації бізнес-процесів роботи з впровадження клієнт-орієнтованої системи оперативного виробничого управління можуть бути наступними:

- автоматизація існуючих процесів;
- заміна існуючих процесів;
- адаптація існуючих процесів до нових особливостей, можливостей і інфраструктури бізнесу; окремі виробничі та організаційні поліпшення.

Для того щоб оцінити, які із зазначених вище робіт є найкращими, необхідно чітко розібратися в матеріальних та інформаційних потоках підприємства. Залежно від цього акцент може бути зміщений на забезпечення і підтримку клієнта, взаємодія з замовниками, партнерами або постачальниками, вдосконалення бізнес-процесів.

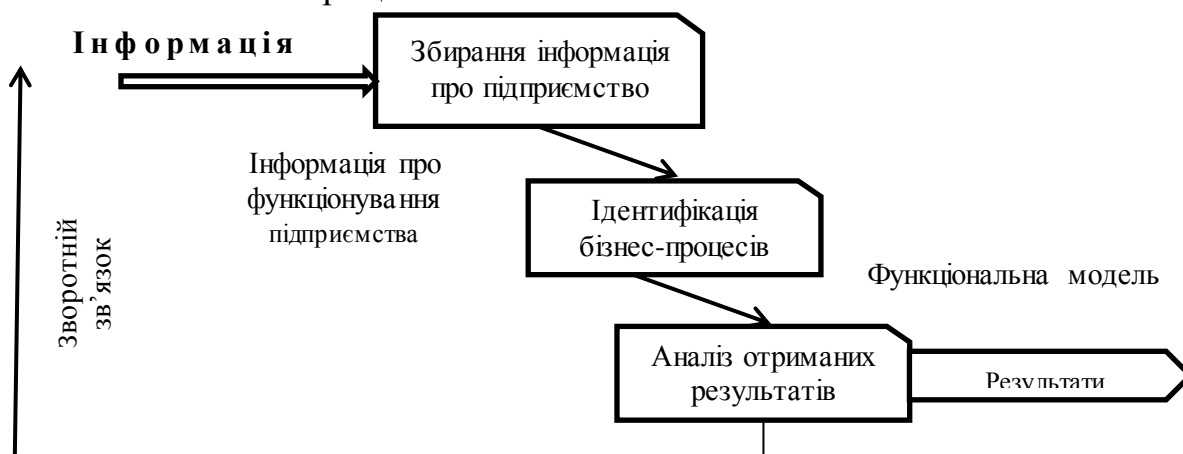

Рис. 3.9. Методика реінжинірингу бізнес-процесів підприємства

Джерело: розроблено на основі [31, 35]

Так, розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій суттєво змінив роль інформаційних систем, зокрема, при здійсненні сільськогосподарської діяльності. З іншого боку, недосконалість і невизначеність політичного та економічного устрою сучасного періоду розвитку країни позначається в першу чергу на соціально-економічній та суспільно-політичній сферах діяльності регіонів. Процеси підготовки і прийняття ефективних рішень в основних сферах діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування стають життєво важливими. При цьому якість управлінських рішень у межах системи регіонального управління істотно залежить від глибини розуміння ситуації і можливих альтернативних підходів до вирішення численних проблем.

Всі ці фактори висувають якісно нові вимоги до інформаційного забезпечення процесів управління регіоном. Кількість, якість і доступність інформаційних ресурсів уже зараз визначають рівень розвитку регіонів і в найближчі десятиліття стануть одним з вирішальних факторів їх соціально-економічного розвитку, становлення "нової економіки" і нових відносин інформаційного суспільства.

Однак без створення необхідних умов для розвитку конкурентного середовища на регіональному ринку інформації, без формування науково-технічного та кадрового потенціалу в галузі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в регіоні, без формування інформаційної культури і суспільної свідомості в сфері ІКТ в регіоні серед усіх груп населення, тобто без формування нормально функціонуючого ринку інформації навряд чи можна досягти поставленої мети – оперування повною, достовірною та своєчасною інформацією.

Прийняття рішень в рамках реалізованого механізму повинно базуватися на своєчасному отриманні достовірної інформації. Своєчасне надходження достовірної інформації в необхідному обсязі в процесі реалізації механізму здійснюється за допомогою формування відповідної системи інформаційного забезпечення.

Інформаційне забезпечення фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств – це сукупність даних про зовнішні і внутрішні чинники, що впливають на конкурентоспроможність продукції, а також стан процесів забезпечення конкурентоспроможності підприємства, оцінка та аналіз цих даних, їх узагальнення і структурування. Метою інформаційного забезпечення є своєчасне формування і видача необхідної достовірної інформації для прийняття управлінських рішень щодо підвищення конкурентоспроможності підприємства. Для реалізації поставленої мети необхідно повне інформаційне супроводження всіх процесів підвищення конкурентоспроможності.

Реалізувати повне інформаційне супроводження процесів підвищення конкурентоспроможності можливо тільки на основі формування єдиного інформаційного простору, в якому буде здійснюватися процес взаємодії суб'єктів, що беруть участь у процесі підвищення конкурентоспроможності. Матеріальним втіленням єдиного інформаційного простору виступає інтегроване інформаційне середовище – як сукупність баз даних інформаційних систем учасників процесу підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Основні напрямки інформаційного забезпечення соціально-економічних процесів в регіонах і здійснення сільськогосподарської діяльності залежать від економічних, технологічних, соціальних та екологічних завдань, вирішення яких найбільш тісно пов'язане з інноваційною діяльністю. До основних таких завдань можна віднести:

- досягнення високої конкурентоспроможності продукції, підприємства, регіону;
- забезпечення необхідних темпів імпортозаміщення;
- досягнення високої частки експорту високоякісної продукції в загальному обсязі експорту;
- досягнення високого технологічного рівня виробництва продукції рослинництва та тваринництва;

– оптимальне з еколого-економічних позицій використання всіх видів ресурсів: природно-матеріальних, інформаційно-енергетичних і людських;

– зниження забруднення навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки при нових технологіях вирощування сільськогосподарської продукції.

Переважає більшість впроваджених на вітчизняних підприємствах інформаційних систем не мають безпосереднього функціоналу, який пов'язаний із фінансово-економічним механізмом забезпечення конкурентоспроможності; крім того в них відсутня можливість імплементації економіко-математичного інструментарію, зокрема розроблених у попередніх підрозділах моделей конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору. Дані проблеми частково можна вирішити шляхом використання спеціалізованих інформаційних систем (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Порівняльний аналіз спеціалізованих інформаційних систем

Назва	Модульна структура	Одночасне використання декількох алгоритмів	Можливість імплементації нових моделей
Model Maker	Ні	Ні	Ні
Simile	Так	Ні	Ні
Stella	Так	Ні	Ні
VenSim	Ні	Ні	Ні
CAPSIM	Так	Так	Ні
DIESE	Ні	Ні	Ні
ModCom	Так	Так	Так (тільки для моделей, що побудовані на основі диференціальних рівнянь)
OpenMI	Ні	Так	Так (шляхом інтеграції програмного коду)
PALM	Ні	Так	Так (шляхом інтеграції програмного коду)
Ptolemy II	Так	Так	Так
VLE	Так	Так	Так

Джерело: [190, с.605]

Перелічені вище інформаційні системи також не надають можливості здійснення комплексного аналізу механізмів забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств, оскільки є

вузькоспеціалізованими та не охоплюють складові здійснення господарської діяльності.

Стратегічна роль впровадження інформаційних систем на аграрних підприємствах та їх інтеграція із системами регіонального рівня постійно зростає, оскільки сучасні інформаційні технології сприяли появі концептуально нових видів діяльності, де дані технології виступають ефективними механізмами підвищення конкурентоспроможності.

З іншого боку, удосконалення інформаційних технологій в 90-і роки ХХ ст. (період, коли були розроблені і стали широко використовуватися системи, що дозволяють значно скоротити витрати зберігання одиниці інформації, збільшити швидкість обробки та аналізу даних) дало потужний імпульс розвитку сучасних систем обробки інформації.

Зокрема, в зазначений період починають активно розвиватися корпоративні інформаційні системи, характерною особливістю яких було створення принципово нового підходу до використання єдиної транзакційної системи для переважної більшості операцій і бізнес-процесів підприємства (регіону), незалежно від функціональної і територіальної розгалуженості місць їх виникнення і проходження, а також обов'язковість зведення всіх операцій в єдину базу даних для подальшої обробки й одержання в реальному часі системи підтримки прийняття рішень. Так, в 1990 р. аналітиками Gartner [190, с.39] вводиться концепція ERP, яка представляє собою організаційну стратегію інтеграції процесів виробництва і операцій управління трудовими ресурсами, фінансового менеджменту та управління активами, орієнтована на безперервне балансування та оптимізацію ресурсів підприємства за допомогою спеціалізованого інтегрованого пакету прикладного програмного забезпечення, що забезпечує загальну модель даних і процесів для всіх сфер діяльності [35, с.110].

Можливість застосування однієї і тієї ж інформаційної системи різними підприємствами (організаціями) - одна з обов'язкових умов функціонування ERP-системи. Однією з причин поширеного використання комерційних ERP-систем замість розробки на замовлення вказується можливість впровадження

кращих практик з допомогою реінжинірингу бізнес-процесів згідно з рішеннями, які застосовуються в ERP-системі.

Фінансово-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств може бути реалізований шляхом впровадження на них ERP-системи, які дозволяють здійснювати облік:

- посівних робіт;
- тварин;
- використання мінеральних добрив;
- бонітування ґрунтів;
- паливно-мастильних матеріалів;
- ведення облікових листів автотранспорту;
- розрахунок зарплати водіїв, трактористів;
- ремонтних робіт;
- орендодавців;
- продуктів у їдальнях і харчування в полі;
- оперативний аналіз кадрового складу в розрізі категорій та – співвідношення зарплати;
- оперативний аналіз витрат на утримання автотранспортного і машинно-тракторного парків;

Широке застосування ERP-систем в різних видах економічної діяльності накладає на них, з одного боку, вимоги до універсальності, а з іншого боку – можливість імплементації гетерогенних моделей, зокрема, моделей фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору.

На відміну від розмежованого використання ERP-систем аграрними підприємствами, їх інтеграція в єдину систему регіонального рівня дозволить створити загальний інформаційний простір, який дозволить об'єднати і структурувати численні показники діяльності аграрних підприємств, а також забезпечить: накопичування інформації про роботу підприємства; стратегічний і поточний контроль використання ресурсів, оцінювання ефективності їх використання; формування даних для стратегічного прогнозу та оцінки стану системи управління підприємства, застосування прогресивних систем

заробітної плати і матеріального стимулювання. Крім того, при дослідженні великих за площею регіонів (наприклад, областей), найоптимальнішим рішенням для здійснення моніторингу земель сільськогосподарського призначення є використання інформаційних систем, здатних працювати з великими обсягами геопросторової інформації, які мають інструменти геоаналізу і враховують специфіку аграрної галузі. Модель інформаційного забезпечення фінансово-економічного механізму конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств представлена на рис. 3.10.

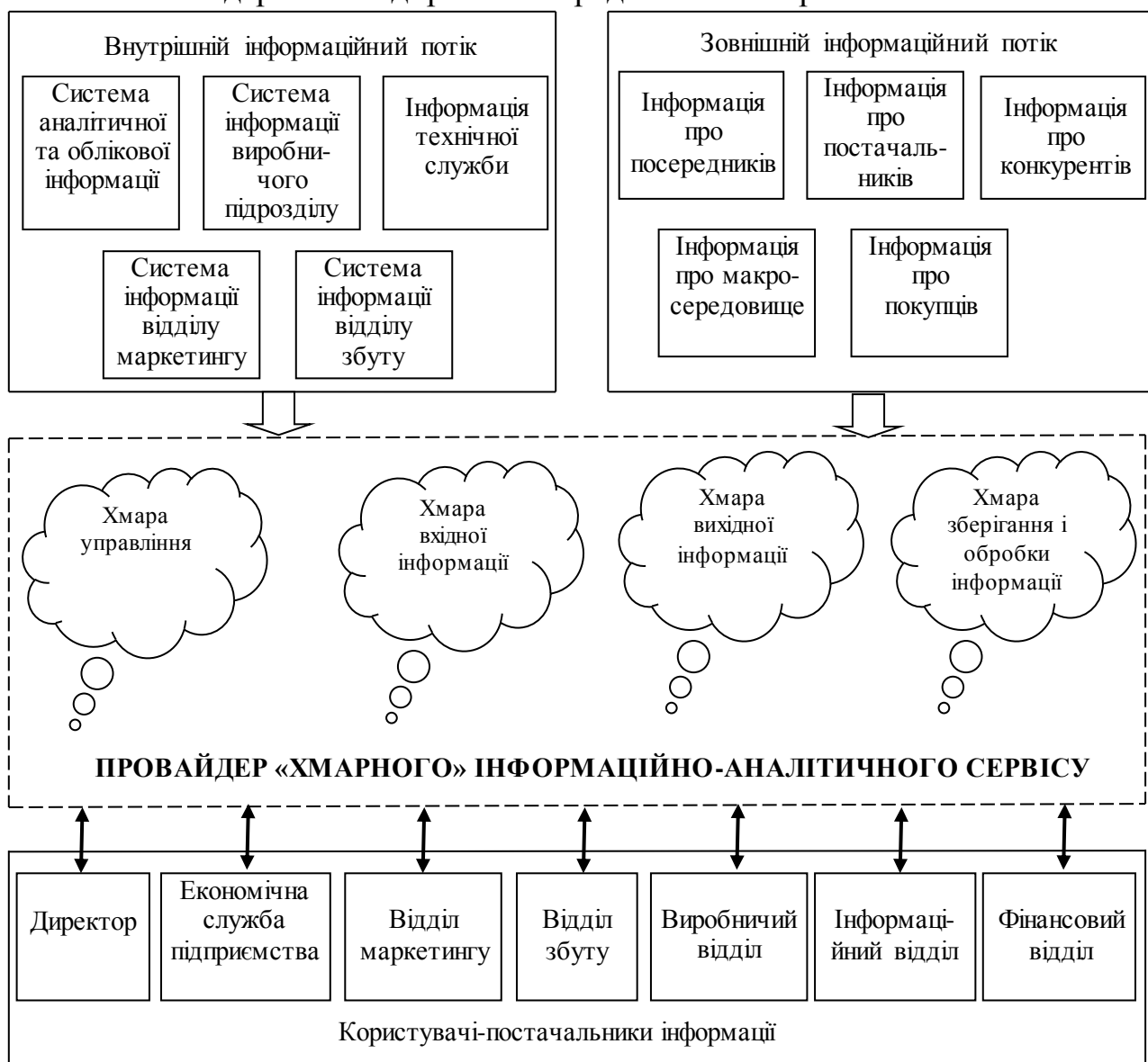

Рис. 3.10. Модель інформаційного забезпечення фінансово-економічного механізму конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств
Джерело: розроблено автором

З цією метою доцільно здійснити формування інтегрованого інформаційного середовища у вигляді хмарного інформаційного простору, в рамках якого учасники процесу підвищення конкурентоспроможності підприємства отримають можливість безперервного доступу до інформаційних потоків.

В рамках даної моделі виявлено зовнішні та внутрішні інформаційні потоки, структурована область хмарного інформаційного простору та визначено основні учасники процесу підвищення конкурентоспроможності – користувачі / постачальники інформації. Модель відображає інформаційну базу даних, яка створюється і використовується відділами, підрозділами та службами підприємства для підтримки процесу прийняття рішень в області підвищення конкурентоспроможності.

Перехід до технології хмарних обчислень – це аутсорсинг процесів управління ІТ інфраструктурою професійними зовнішніми фахівцями.

Впровадження технології хмарних обчислень дасть змогу підприємству відмовитися від застосування застарілого інфраструктурного підходу до використання сервісів у сфері інформаційно – комунікаційних технологій. Традиційний інфраструктурний підхід вимагає значних капітальних витрат на обладнання та програмне забезпечення, причому з необхідністю урахування планованої «пікового» навантаження на сервіс. При створенні сервісу також необхідно враховувати витрати на оплату праці обслуговуючого персоналу, витрати на ремонт і технічне обслуговування устаткування. Таким чином, застосування інфраструктурного підходу на сільськогосподарських підприємствах призводить до низької ефективності використання обчислювальних потужностей, простою обладнання і зростання капітальних і операційних витрат. Дані проблеми будуть проявлятися більшою мірою при створенні та впровадженні групи сервісів. Однак, крім збільшення капітальних і операційних витрат, при застосуванні інфраструктурного підходу виникає ще ряд проблем: низький рівень інформативності про стан ресурсів сервісу, високий ступінь децентралізації процесів придбання і впровадження

програмних і апаратних засобів, відсутність єдиної технічної політики в галузі інформаційних технологій. Переведення діючих сервісів на єдиний інфраструктурний майданчик дозволяє вирішити зазначені вище проблеми із застосуванням системного підходу і створює певні передумови для прийняття доцільних технічних рішень при введенні в дію нових сервісів.

Реалізація інформаційного забезпечення фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств можлива на принципах уніфікації та стандартизації, як форми і змісту інформації, так і безпосередньо інформаційних технологій. Даний підхід дасть змогу:

- забезпечити інформаційну інтеграцію всіх процесів підвищення конкурентоспроможності продукції всередині підприємства;
- забезпечити як доступ до даних про процеси, що протікають на підприємстві і в зовнішньому оточенні фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, так і доступ до даних про продукцію, сформовану усіма учасниками виробничого ланцюжка.

Концепція інтегрованого інформаційного середовища дозволить реалізувати системний підхід в управлінні конкурентоспроможністю підприємства (від вирощування продукції до переробки і реалізації) завдяки ефективним комунікаціям всередині підприємства.

Оскільки співробітники підприємства в рамках процесу підвищення конкурентоспроможності виконують певний набір функцій на кожній стадії, то для управління процесом підвищення конкурентоспроможності можуть застосовуватися різні інформаційні технології та різноманітні програмні засоби. Внаслідок цього, одним з ключових завдань є забезпечення сумісності різноманітних програмних засобів і технологій, що сприяють ефективному управлінню процесом підвищення конкурентоспроможності підприємства та формуванню сукупності даних, необхідних для подальшого застосування учасниками процесу. Реалізувати даний підхід можливо за допомогою

застосування спеціалізованих систем, які дозволяють здійснити зв'язок даних різних програмних засобів. Таким чином, формується інтегрована інформаційна система (ІС) підприємств. За рахунок використання обробленої, структурованої, систематизованої і уніфікованої інформації відбувається подолання інформаційного хаосу, що призводить до зростання ефективності процесу підвищення конкурентоспроможності. Все це здійснює вплив на зниження витрат, скорочення часу виконання замовлення і підвищення якості продукції, призводить до зростання рівня конкурентоспроможності підприємства.

Основна суть створення ІС полягає у підвищенні конкурентоспроможності підприємства за рахунок ефективного управління інформаційними ресурсами при виробництві продукції.

Реалізація запропонованого концептуального підходу на практиці дасть змогу отримати оперативний контроль над системою управління конкурентоспроможністю підприємства та підвищити швидкість реакції системи на зміни, що відбуваються у зовнішньому і внутрішньому середовищі сільськогосподарського підприємства, виключити дублювання інформації та отримати резерв часу і засобів для інтелектуальної діяльності співробітників підприємства.

Процес вдосконалення системи інформаційного забезпечення діяльності з підвищення конкурентоспроможності підприємства повинен повторюватися ітераційним методом, зміни необхідно вносити певними порціями. Необхідно також виділити ряд пріоритетних завдань, вирішення яких може дати очевидний позитивний результат у здійсненні і своєчасному коректуванні та оновленні плану змін у відповідності з виявленими обставинами.

Процес вдосконалення інформаційного забезпечення призводить до формування ІС підприємства, яка об'єднує в собі окремі системи автоматизації виробничих процесів: САПР, АСТП, АСУП, АСУТП та ін.

Сформована таким чином ІС матиме відповідне програмно-методичне ядро, яке допускає можливість формування та приєднання нових даних без зміни існуючих елементів, що в свою чергу сприятиме подальшому розвитку інформаційної системи підприємства у підвищенні його конкурентоспроможності.

Створення системи повинно базуватися на: інвентаризації сільськогосподарських угідь у складі ріллі, сіножатей і пасовищ; створенні векторних мап сільськогосподарських угідь; реєстрації сільськогосподарських товаровиробників.

Важливими інформаційними пластами для розробки регіональної інформаційної системи має бути мапа земельних ділянок із Державного земельного кадастру та мапа полів за показниками родючості, що потрібно для більш поглибленого аналізу, особливо тих земельних ділянок, які не використовуються в сільськогосподарському виробництві. Таким чином, по кожному земельному наділу можна буде оперативно отримувати дані про наявність власника, кадастровий номер земельної ділянки, тип дозволеного використання і категорії земель, показники родючості і відповідно приймати рішення щодо найбільш ефективного використання таких площ.

Відповідна інформація щодо діяльності сільськогосподарських підприємств повинна отримуватися із вищезгаданих корпоративних інформаційних систем ERP. В кінцевому підсумку особа, що приймає рішення, працюючи з регіональною інформаційною системою, буде отримувати комплексну інформацію про діяльність сільськогосподарських підприємств та забезпечувати фінансово-економічний механізм їх конкурентоспроможності.

Таким чином концептуальну схему інтеграції інформаційної системи регіонального рівня з інформаційною системою ERP аграрного підприємства можна зобразити у вигляді рис. 3.11. При здійсненні зазначеної інтеграції в регіональну інформаційну систему включаються засоби для аналізу даних: систему підтримки прийняття стратегічних рішень, сховища даних, OLAP, Data mining.

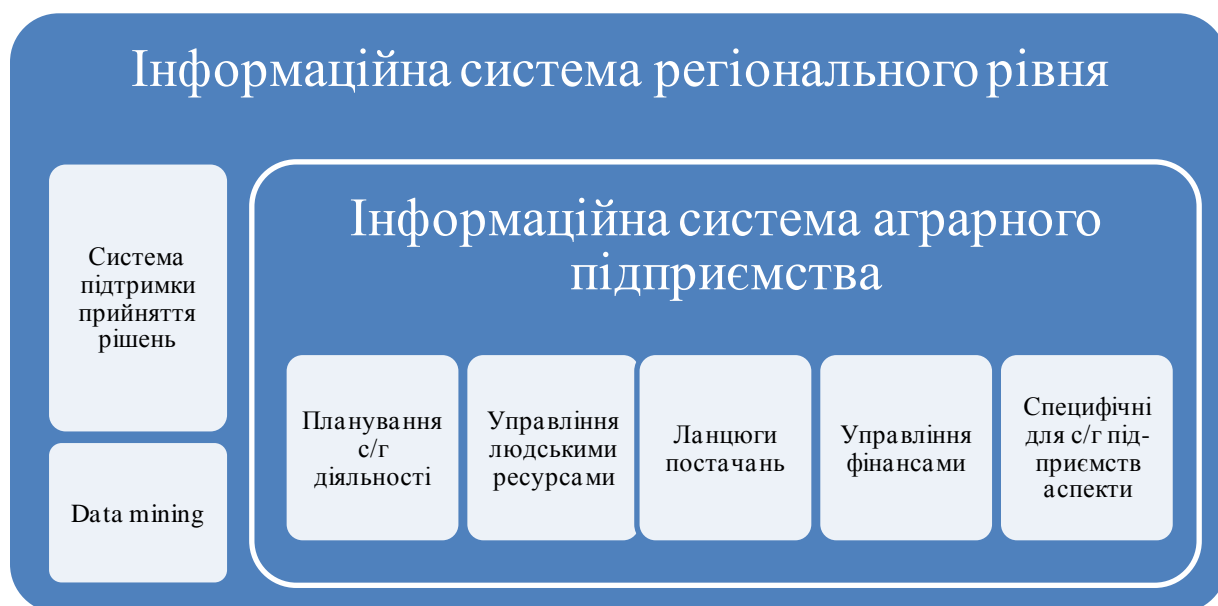

Рис. 3.11. Структурна інтеграція інформаційної системи регіонального рівня з корпоративною інформаційною системою ERP

Джерело: розроблено автором

Створення інтегрованої системи (рис. 3.11) дозволить сформувати єдине середовище інформаційного обміну, що надасть ряд переваг при формуванні стратегії конкурентоспроможності аграрних підприємств Чернівецької області.

Оскільки концепція Data Mining включає в себе різні методики аналізу даних, то не існує єдиної системи, яка б задовольняла всі методи. Тому можна виділити класи інформаційних систем, які можна використати для вирішення завдань регіональної інформаційної системи:

- статистичні пакети (SPSS, StatSoft тощо);
- нейронні мережі (BrainMaker, NeuroShell, OWL);
- системи класу CBR (SMART, CLAVIER, Vidur та ін.);
- дерева рішень (See5/C5.0, Clementine, SIPINA, IDIS, KnowledgeSeeker);
- еволюційне програмування (NeuroShell);
- генетичні алгоритми (GeneHunter);
- алгоритми перебору (WizWhy);
- системи візуалізації багатовимірних даних (DataMiner 3D).

У сучасних умовах динамічного розвитку регіональних ринків, загострення конкуренції, комплексності управління бізнес-процесами інформаційні системи регіонального рівня повинні забезпечувати:

- аналіз та інтеграцію великої кількості зовнішніх і внутрішніх джерел інформації;
- підвищення оперативності аналізу ефективності бізнес-процесів і прогнозування їх розвитку;
- розширення сфери осіб, що беруть участь у підготовці та прийнятті управлінських рішень.

Для реалізації перерахованих вимог в інформаційній системі регіонального рівня повинні використовуватись сучасні інформаційні технології оперативного аналізу даних (OLAP) та сховища даних (рис. 3.12).

Слід зазначити, що OLAP-функціональність може бути реалізована різними способами, починаючи з найпростіших засобів аналізу даних в офісних додатках і закінчуючи розподіленими аналітичними системами, які засновані на серверних технологіях. OLAP-системи дозволяють подолати обмеження традиційних інформаційних систем, а її впровадження на регіональному рівні дозволить:

- інтегрувати дані різних інформаційних систем, створивши єдину цілісну інформацію;
- проектувати нові звіти без участі програмістів;
- у режимі реального часу аналізувати дані за будь-якими категоріями і показниками діяльності регіону та на будь-якому рівні деталізації;
- проводити моніторинг і прогнозування ключових показників діяльності регіону.

Однак, з іншого боку, OLAP системи не забезпечують інтеграцію між різними транзакційними системами - джерелами даних і клієнтськими додатками. Тому прийняття будь-якого управлінського рішення неможливе без наявної актуальної інформації у потрібній кількості, яка вимагає створення сховищ даних (Data warehouses) (рис. 3.12), тобто процесу збору, фільтрації і

попередньої обробки даних з метою надання результативної інформації для її подальшого статистичного аналізу (або створення аналітичних звітів).

Рис. 3.12. Роль OLAP, сховищ даних та бізнес-аналітики у формуванні вихідної інформації

Джерело: розроблено автором

Основні вимоги до сховищ даних [35, с.110]: підтримка високої швидкості отримання даних зі сховища; підтримка внутрішньої узгодженості даних; можливість отримання і порівняння так званих зрізів даних (*slice and dice*); наявність зручних утиліт перегляду даних у сховищі; повнота і достовірність даних; підтримка якісного процесу поповнення даних.

Діяльність аграрних підприємств охоплює повний цикл виробництва від вирощування кормів до відвантаження готової продукції в споживчій упаковці в ланцюгу постачань торговельних мереж. Методологія ВІ дозволяє представити процес виробництва, як набір вузьких місць, одним з яких є обсяг та структура земельних ресурсів, а також: доступність техніки, наявність складів, силосних башт, місць тимчасового зберігання продукції тощо.

Формування інтерактивної звітності бізнес-аналітики дозволяє сфокусувати управлінські ресурси на двох ключових аспектах фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств: мінімізації витрат та максимізації прибутку. Таким чином,

інтеграція інформаційної системи регіонального рівня з корпоративними інформаційними системами аграрних підприємств створює можливості отримання достовірної, коректної, точної, повної та актуальної інформації, яка суттєво впливає на процеси підготовки і прийняття ефективних рішень у контексті підвищення конкурентоспроможності.

В якості сторонньої організації, яка забезпечуватиме функціонування інформаційної системи регіонального рівня, запропоновано створення дата-центру фінансово-економічного забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору, основними завданнями якого мають бути:

- ефективне консолідоване збереження і обробка даних;
- надання користувачам консультаційних послуг;
- забезпечення інтеграції корпоративних додатків окремих аграрних підприємств;
- автоматизований облік кореспонденції;
- ведення архіву діяльності аграрних підприємств регіону;
- автоматизована підтримка бази діяльності аграрних підприємств регіону;
- виконання автоматизованих розрахунків для здійснення аналітичної діяльності;
- автоматизований облік документів, спрямованих центром аграрним підприємствам регіону;
- забезпечення інформаційної взаємодії аграрних підприємств;
- адміністрування та технологічний супровід баз даних.

Таким чином, обґрунтована необхідність створення Дата-центрів, з метою підвищення якісний рівень інформаційного забезпечення управління господарською діяльністю сільськогосподарських підприємств. Крім того, обґрунтовано доцільність передачі на аутсорсинг обслуговування інформаційної системи управління аграрним підприємством, що дозволить забезпечувати економію фінансових, кадрових, часових ресурсів, доступ до нових технологій і знань та економічно сталий розвиток підприємства.

Висновки до розділу III

1. Виявлено, що будь-яке аграрне підприємство являє собою складну систему, однією з головних особливостей якої є складність або, навіть, неможливість повного і детального врахування всіх її складових при розробці стратегії формування конкурентоспроможності.

2. Розроблено концептуальну модель стратегії формування конкурентоспроможності аграрних підприємств, яка описує наступні складові фінансово-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору: ефективність використання ресурсів, економічна ефективність, ефективність розподілу ресурсів, ефективності витрат та прибутку.

3. Стратегія формування конкурентоспроможності виходить із комплексної оцінки запропонованих у роботі факторів, кожний з яких здійснює частинний вплив на діяльність сільськогосподарського підприємства, оскільки воно являє собою складну систему, яка залежить не тільки від конкретного виду діяльності, але й від державно-регіональної допомоги у вигляді оптимізації податків, виділення субсидій, інвестицій в окремі організації тощо.

4. Для кількісної оцінки конкурентоспроможності та ефективності діяльності підприємств та регіонів використано метод побудови стохастичної граничної виробничої функції SFA та метод аналізу середовища функціонування DEA. Дані методи доповнюють один одного, що сприяє підвищенню точності отриманих показників конкурентоспроможності досліджуваних підприємств.

5. На основі запропонованого комплексу моделей здійснено оцінку факторів конкурентоспроможності в розрізі, як окремих сільськогосподарських підприємств, так і районів Чернівецької області відповідно до заданої структури.

6. Виявлено, що застосування стохастичного підходу SFA є більш ефективним, ніж використання детермінованого підходу, при формуванні стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору,

оскільки отримані сумарні значення функцій для кожного із вихідних параметрів у випадку стохастичного підходу (на основі методу максимальної правдоподібності) є вищими чи рівними за аналогічні значення у випадку детермінованого підходу (на основі МНК).

7. В результаті використання методики DEA отримано так звані показники відносної ефективності, економічний зміст яких полягає у співставленні реально досягнутого обсягу виробництва чи використаних ресурсів та їх еталонними аналогами. Крім того, встановлено резерви зростання ефективності підприємств, районів за рахунок можливостей зниження або збільшення відповідних параметрів. Оскільки методологія оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств на основі непараметричного підходу DEA є складним алгоритмом, який полягає у багаторазовому чисельному розв'язуванні поставлених задач лінійного програмування, то використано спеціалізоване програмне забезпечення.

8. Обґрунтовано необхідність підвищення якісного рівня інформаційного забезпечення управління господарською діяльністю сільськогосподарських підприємств. Також доведено доцільність передачі на аутсорсинг обслуговування інформаційної системи управління аграрним підприємством, що дозволить забезпечувати економію фінансових, кадрових, часових ресурсів, доступ до нових технологій і знань та економічно сталий розвиток підприємства.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо удосконалення фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1. Визначено, що конкурентоспроможність є структурним елементом системи конкурентних відносин і характеризує собою багатогранну категорію, що поєднує в собі змістовні моменти конкуренції та монополізму, а також їх суспільно-державні регулятори, і реалізується на об'єктно-суб'єктному рівнях ринку, одночасно виконуючи роль універсального оціночного показника ефективності господарювання підприємств.

2. Авторська концепція конкурентоспроможності підприємства ґрунтується на оцінці результативності використання його ресурсів і включає в себе такі аспекти: ефективність функціонування основного капіталу (конкурентоспроможність, що забезпечується фондами); рівень розвитку кадрового потенціалу (конкурентоспроможність, що забезпечується персоналом; рівень фінансової ефективності підприємства (розрахунок показника рентабельності продажів); забезпечення і підтримка інвестиційної привабливості бізнес-діяльності (розрахунок вартості ділової репутації підприємства); утримування необхідної позиції на конкурентному ринку, за допомогою виробництва затребуваної на ринку продукції (розрахунок вартості бренду).

3. Доведено, що фінансування сільськогосподарських підприємств характеризується притаманними особливостями, пов'язаними із специфікою розвитку сільського господарства, що мають у своєму володінні земельні ресурси, які за умови функціонування земельного ринку стануть джерелом залучення довгострокових кредитів. Фінансування сільського господарства насамперед має бути спрямоване на забезпечення виробництва

конкурентоспроможної продукції.

4. Встановлено, що механізм фінансово-економічного розвитку є багатоплановим, багатоаспектним, його зміст досліджується вітчизняними та зарубіжними вченими з погляду теоретичного та галузевого рівнів. Фінансові елементи об'єднують механізми фінансування діяльності аграрних підприємств: за рахунок власних, залучених і позикових коштів (внутрішній механізм); за рахунок державної підтримки (дотацій) (зовнішній механізм). Реалізація фінансово-економічного механізму формування стратегії аграрних підприємств як системи повинна здійснюватися з урахуванням теоретико-методологічного аспекту фінансово-економічного механізму (базуватися на науково-обґрунтованих принципах; виконувати специфічні функції при реалізації стратегії).

5. Запропоновано власне визначення терміну сутності фінансово-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств в якому відображена сукупність методів реалізації економічних, виробничих, майнових та інших інтересів шляхом фінансового впливу на соціально-економічний розвиток підприємства. Багатоаспектність фінансово-економічного механізму як складної системи, представленої групами різнорідних відносин, зумовлює формування всередині його структури ряду утворень, через які ці відносини здійснюють свій прояв.

6. Проведено фінансово економічну діагностику формування і використання ресурсоконкурентних переваг сільськогосподарських підприємств за результатами якої встановлено, що у цілому в сільськогосподарських підприємствах виробництво сільськогосподарських культур збільшилось, а в господарствах населення зменшилось. У сільськогосподарських підприємствах протягом останніх років спостерігається збільшення виробництва продукції тваринництва..

7. Здійснено фінансово-економічний аналіз формування раціональних витратнофакторних переваг галузей аграрних підприємств. Встановлено, що динаміка собівартості продукції рослинництва має тенденцію до зменшення,

окрім картоплі, овочів та плодів, собівартість яких зросла. Собівартість продукції тваринництва навпаки – збільшилася, окрім меду та яєць. Середні ціни всіх видів реалізованої продукції сільського господарства мають тенденцію до збільшення.

8. Розроблено концептуальну модель стратегії формування конкурентоспроможності аграрних підприємств, яка описує наступні складові фінансово-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору: ефективність використання ресурсів, економічна ефективність, ефективність розподілу ресурсів, ефективності витрат та прибутку.

9. Розроблено двоступеневу модель управління конкурентоспроможністю підприємства, котра ґрунтується на порівняльній послідовній оцінці на першій ступені за інтегральними показниками, а на другому ступені – за коефіцієнтом конкурентоспроможності. Дана модель дозволяє оперативно встановити конкурентні позиції, виявити проблемні ділянки, моделювати рівень конкурентоспроможності підприємства. Формалізована модель управління конкурентоспроможністю підприємства дозволяє систематизувати процес управління, підвищити його оперативність і ефективність.

10. Для кількісної оцінки конкурентоспроможності та ефективності діяльності підприємств та районів використано метод побудови стохастичної граничної виробничої функції SFA та метод аналізу середовища функціонування DEA. Дані методи доповнюють один одного, що сприяє підвищенню точності отриманих показників конкурентоспроможності досліджуваних підприємств. Використання методики DEA дало так звані показники відносної ефективності, економічний зміст яких полягає у співставленні реально досягнутого обсягу виробництва чи використаних ресурсів та їх еталонними аналогами. Крім того, встановлено резерви зростання ефективності підприємств, районів за рахунок можливостей зниження або збільшення відповідних параметрів.

11. Обґрунтовано створення інтегрованого інформаційного середовища підприємства, що дає змогу реалізувати системний підхід в управлінні конкурентоспроможністю підприємства (від вирощування продукції до переробки і реалізації) завдяки ефективним комунікаціям всередині підприємства. За рахунок використання обробленої, структурованої, систематизованої і уніфікованої інформації відбувається подолання інформаційного хаосу, що призводить до зростання ефективності процесу підвищення конкурентоспроможності. Все це здійснює вплив на зниження витрат, скорочення часу виконання замовлення і підвищення якості продукції, призводить до зростання рівня конкурентоспроможності підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азоев Г. Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Азоев Г. Л. – М. : Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208 с.
2. Акулич О.В. Методические подходы к оценке конкурентоспособности рыбной отрасли [Электронный ресурс] / О.В. Акулич // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2011. – № 2. – Режим доступа : <http://eizvestia.isea.ru/pdf.aspx?id=7766>.
3. Алексеев С.Б. Теоретические аспекты конкурентоспособности предприятий: в 4 т. / С.Б. Алексеев. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – Т 2. – С.614–619.
4. Амбросов В.Я., Маренич Т.Г. Наукові положення удосконалення економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарства / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С.14.
5. Амбросов В. Я. Оцінка конкурентоспроможності агроформувань / В. Я. Амбросов, Т. Г. Маренич // Вісник ХНАУ, серія «Економіка АПК і природокористування». – 2009. – №10. – с.23-28.
6. Андрианов В. Конкурентоспособность России в мировой экономике / В. Андрианов // Экономист. – 1997. – № 10. – С. 37-47.
7. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
8. Антология экономической политики: в 2 томах. – М.: МП «ЭКАНОВ», 1993. – 475 с.
9. Антонов Н. Г. Грошовий обіг, кредит і банки [Текст] / Н. Г. Антонов, М. А.Пессель. – М.: АТ «Финстатинформ», 1995. – 402 с.
10. Базилевич В. Методи конкурентної боротьби [Електронний ресурс] / В. Базилевич // Економічна теорія. Політекономія. – К., 2008. – Режим доступу:http://pidruchniki.ws/1405100339949/politekonomiya/metodi_konkurentnoyi_borotbi.
11. Балабанов А. И. Финансы [Текст] / А. И. Балабанов, И. Т. Балабанов. – СПб.: Питер, 2000. –192 с.
12. Баранов П. В. Финансовый менеджмент. Механизм финансового управления предприятиями [Текст] / П. В. Баранов. – М., 2002. – 260 с.
13. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія; Загальна економічна теорія (Ч. 1); Спеціальна економічна теорія (Ч. 2). / Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. – К.: Ніка-Центр, 2000. – 527 с.
14. Білоусько Я. К. Сільськогосподарське машинобудування: бути чи не бути? / Я. К. Білоусько, В.Я. Товстопяк. – К.ННЦ Інститут аграрної економіки, 2010. – 160 с.
15. Бланк І. О. Фінансовий менеджмент [Текст]: навч. посіб. / І. О. Бланк. – К.: Ельга, 2011. – 724 с.

16. Борисова В. А. Підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК / В. А. Борисова // Економіка АПК. – 2000. – №5. – С.75-78.
17. Борисова Т.М. Конкурентна стратегія на міжнародному ринку: сутність, основні характеристики та види / Т.М. Борисова // Вісн. Хмельн. нац. ун-ту. – 2010. – № 2. – Т. 1 – С. 156-160.
18. Бородин К. Финансирование общей сельскохозяйственной политики в ЕС / К. Бородин // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2005. – №3. – С.13-14.
19. Бураковський В. В. Фінанси підприємств [Текст] : учб. посіб. / Бураковський В. В., Кармазін В. Я., Каламбет С. В. / під ред. В. В. Бураковського. – Дніпропетровськ : Пороги, 1998. – 246 с.
20. В 2014 році аграрна галузь України зберегла свою прибутковість [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ab.org.ua/v-2014-rotsi-agrarna-galuz-ukrayini-zberegla-svoyu-pributkovist/>
21. Василенко В. О. Стратегічне управління / В. О. Василенко – К. : ЦУЛ, 2003. – 396 с.
22. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь ; ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
23. Войчак А. В. Конкурентні переваги підприємств: сутність і класифікація / А. В. Войчак, Р. В. Камишніков // Маркетинг в Україні. – 2005. – № 2. – С. 50-53.
24. Воронін Г. О. Конкурентоспроможність промислових підприємств / Г. О. Воронін // Економіст. – 2004. – № 6. – С. 18.
25. Воронкова А.Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация: монография / А.Э. Воронкова. – 2-е изд. – Луганск.: ВНУ им. В. Даля, 2004. – 320 с.
26. Воронов Д. С. Оценка, анализ и выявление путей повышения конкурентоспособности предприятий: автореферат диссертации на соискание ученой степени к.э.н. / Д. С. Воронов. – Екатеринбург, 2002. – 20 с.
27. Гайдуцький А.П. Інвестиційна конкурентоспроможність аграрного сектора України / А.П. Гайдуцький. – К.: Нора-Друк, 2004. – 246 с.
28. Галелюк М.М. Система понять, які характеризують конкурентний стан підприємства / М.М. Галелюк, С.Б. Романишин, У.І. Когут // Наук. вісн. НЛТУ Укр. – 2009. – № 19.1. – С. 174-181.
29. Герасименко І. М. Про методи обліку витрат в умовах ризику / І. М. Герасименко // Проблеми підвищення ефективності функціонування підприємств різних форм власності: Сб. науч. тр. Донецкой гос. академии управления и ИЭП НАН Украины. – Донецьк: ДонДАУ ІЕП НАН України, 2001. – С. 126-132.
30. Голов С. Ф. Управлінський облік. / С. Ф. Голов – К. : Лібра, 2002. – 704 с.

31. Гончарук А. Г. Використання програмно-інформаційних засобів для оцінки та управління ефективністю підприємства / А. Г. Гончарук // Труды Одесского политехнического университета. – 2007. – вып. 2(28). – С. 262-268.
32. Горохов А.А. Понятие финансово-экономического механизма, его роль, функции и основные элементы в процессе расширенного воспроизводства / А.А. Горохов // Современное состояние российской экономики: анализ, прогнозы, комментарии: кол. монография / под общ. ред. Э.В. Пешиной. Екатеринбург: Изд-во УрГЭУ, 2011. – 230 с.
33. Гохберг О.Ю. Конкурентоспроможність бізнесу: теоретико-методологічні основи аналізу / О.Ю. Гохберг // Вісник Львівської державної фінансової академії. – 2010. – № 18. – С. 50–56.
34. Грещак М. Г. Внутрішній економічний механізм підприємства: Навч. Збірник наукових праць ВНАУ Серія: Економічні науки №3 (69) Том 2 2012 посібник / М. Г. Грещак, О. М. Гребешкова, О. С. Коцюба; за ред. М. Г. Грещака. – К.: КНЕУ, 2001. – 228 с.
35. Григорків В. С. Корпоративні інформаційні системи : навч. посібник. / Григорків В. С., Верстяк А. В., Вінничук І. С. та ін. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 236 с.
36. Гринько Т. В. Фактори конкурентоспроможності підприємств / Т. В. Гринько // Держава та регіони. – 2004. – № 2. – С. 50–53.
37. Департамент агропромислового розвитку облдержадміністрації Чернівецької області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.oda.cv.ua/page/departament-agropromislovogo-rozvitku-oblasnoi-derzhavnoi-administratsii>
38. Департамент агропромислового розвитку Черкаської ОДА. – Режим доступу: <http://dapr.ck.ua/?page=post&id=90>
39. Державна служба статистики України: зведені показники сільського господарства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
40. Доберчак Н. І. Організація внутрішньофірмових господарських відносин промислових підприємств (на прикладі машинобудування) [Текст]: автореф. дис. канд. екон. наук / Н. І. Доберчак. – Хмельницький, 2003. – 20 с.
41. Должанський І. З. Конкурентоспроможність підприємства : [навч. посіб.] / І. З. Должанський, Т. О. Загорна. – К. : Центр начальної літератури, 2006. – 384 с.
42. Драган О. І. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теоретичні аспекти : [монографія] / О. І. Драган. – К. : ДАКККіМ, 2006. – 144 с.
43. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [ред. кол.: Мочерний С. В. та ін.]. – К.: ВЦ «Академія», 2001. – Т. 2. – 848 с.
44. Економічна стратегія фірми / [под ред. А.П. Градова]. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб: Изд-во «Специальная литература», 1999. – 496 с.

45. Енциклопедичний словник бізнесмена: менеджмент, маркетинг, інформатика / [під заг. ред. М. І. Молдованова]. – К. : Техніка, 2006. – 856 с.
46. Енциклопедія бізнесмена, менеджера, економіста / Під ред. Р. Дяківа. – К.: Міжнародна економічна фундація, 2000. – 706 с.
47. Есполов А. Т. Вопросы теории и практики обеспечения конкурентоспособности объектов в аграрном секторе экономики [Электронный ресурс] / А. Т. Есполов // Известия Национальной академии наук Беларуси. Серия аграрных наук. – 2004. – №1. – Режим доступа до журн.: http://belal.by/vesti/2__4/2__4_1/pdf/.
48. Єпіфанов А.О. Обґрунтування фінансового механізму підприємства [Електронний ресурс] / А.О. Єпіфанов, В.П. Москаленко, О.В. Шипунова // Фінанси України. – 2004. – № 1. – С. 3–13. – Режим доступу до журн. : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Biznes/2010_2/2010/02/100230.pdf.
49. Жаліло, Я. А. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації [Текст] : монографія / Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилюк, Я. В. Белінська та ін. – К. : НІСД, 2005. – 388 с.
50. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: Наукова доповідь / За ред. акад. УААН В. М. Трегобчука, чл.-кор. УААН Б. Й. Пасхавера. – К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 260 с.
51. Забелин П.В. Основы стратегического управления / П. В. Забелин, И.К. Моисеева. – Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 1998. – 195 с.
52. Завьялов П.С. Маркетинг у схемах, рисунках, таблицах / П.С. Завьялов. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 496 с.
53. Иванов Ю.Б. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия / Ю.Б. Иванов. – Харьков: Изд. ХНЭУ, 2004. – 256 с.
54. Игольников Г. Что понимать под конкурентоспособностью, инвестиционной привлекательностью и экономичностью производства / Г. Игольников // Рос. экон. журн. – 1995. – № 11. – С. 107-110.
55. Иванов Ю.Б. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток / Иванов Ю.Б., Орлов П.А., Иванова О.Ю. – НАН України, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку. – Х.: «ІНЖЕК», 2008. – 352 с.
56. Иванов, Ю. Б. Організаційно-економічні проблеми забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств в умовах формування ринкових відносин [Текст] : автореф. дис. д- ра екон. наук: 08.06.01 / Иванов Ю. Б. – Х: Харківський держ. економічний ун-т., 1997. – 32 с.
57. Иванова О.Ю. Конкурентоспроможність експортної продукції: поняття, оцінка, та шляхи підвищення / О.Ю. Иванова // Економіст. – 2000. – № 4. – С. 56–58.

58. Калашникова Л.М. Конкурентоспособность предприятия и их продукции / Л.М. Калашникова // Машиностроитель. – 2003. – № 11. – С. 15-18.
59. Калашнікова Т. В. Фінансовий стан підприємства: сутність та оцінка / Т. В. Калашнікова // Вісник Сумського національного аграрного університету Серія «Економіка і менеджмент». – 2011. – № 3. – С. 115 – 118.
60. Капітанець Ю. М. Методологія оцінки конкурентоспроможності підприємства / Ю. М. Капітанець // Вісник Прикарпатського університету : економіка. – 2007. – Вип. 5. – С. 131-134.
61. Карпенко Є. М. Методологические подходы к оценки уровня конкурентоспособности предприятий / Є. М. Карпенко // Регіональні перспективи. – 2000. – № 2–3. – С. 256–259.
62. Клименко С. М., Омеляненко Т. В., Барабась Д. О. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. Посіб. / Клименко С. М., Омеляненко Т. В., Барабась Д. О. – К.: КНЕУ, 2006. – 527 с.
63. Клочан В. П. Використання методу коефіцієнтів для оцінки фінансового стану підприємства / В.П. Клочан, Н.І. Костаневич, А.Г. Костирко // Економіка АПК. – 2008. – № 7. – С. 54–55.
64. Кобиляцький Л.С. Управління конкурентоспроможністю : [навч. посібник] / Кобиляцький Л.С. – К. : Зовнішня торгівля, 2003. – 304 с.
65. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм економіки України / О.М Ковалюк // Фінанси України. – 2001. – № 9. – С. 22-28.
66. Коковіхіна О.О. Систематизація основних категорій формування конкурентоспроможності підприємства / О.О. Коковіхіна // Вісн. економіки, транспорту і промисловості. – 2009. – № 26. – С. 88-93.
67. Комбікорми для великої рогатої худоби (ВРХ). – Режим доступу: <http://www.ua.all.biz/uk/kombikormy-dlya-velykoyi-rogatoyi-hudoby-vrh-bgg1086692>
68. Консалтингова фірма Gartner [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gartner.com/technology/home.jsp>
69. Коняєв О. В. Сутність фінансово-економічного механізму забезпечення екологобезпечного агровиробництва / О. В. Коняєв // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.academy.sumy.ua/images/stories/docs/K_BOA/Shipunova_1.pdf
70. Котельников В.Ю. Стратегическое управление. Принципиально-новые подходы для эпохи быстрых перемен / Котельников В.Ю. – М.: Эксмо, 2007. – 96 с.
71. Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз : підручник / Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна. – К. : Центр учбової літератури. – 2008. – 392 с.
72. Криворучкіна О. В. Інструментарій аналізу середовища функціонування в управлінні продуктивністю підприємства / О. В. Криворучкіна // Економічний часопис XXI, 3-4(1)'2014. – С. 50-54.

73. Круш П. В. Внутрішній економічний механізм підприємства [Текст]: навч. пос. / Круш П. В., Тульчинська С. О., Тульчинський Р. В., С. О. Кириченко, О. В. Кривда та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 206 с.
74. Куденко Н.В. Стратегічний маркетинг: навч. посіб. / Н.В. Куденко. – К.: КНЕУ, 1998. – 152 с.
75. Кухарук А. Д. Класифікація та аналіз методів оцінки конкурентоспроможності промислових підприємств [Електронний ресурс] / А. Д. Кухарук // Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_1/Kuharuk_111.htm.
76. Ларіна Я. С. Формування та механізми реалізації маркетингових стратегій в агропродовольчому підкомплексі АПК: [монографія] / Я. С.Ларіна. – К.: Преса України, 2008. – 344 с.
77. Лисситса А., Бабичева Т. Анализ оболочки данных (DEA) – современная методика определения эффективности производства / А. Лисситса, Т. Бабичева // Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe Discussion Paper. – №. 50. – 2003. – 37 с.
78. Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь / Л.Ш. Лозовский, Б. А Райзберг, Е. Б. Стародубцева. – М.: Инфра-М, 1998. – 476 с.
79. Лузан Ю.Я. Державна політика щодо інноваційного розвитку в аграрному секторі / Ю.Я. Лузан // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: економічні науки. Вип. 82. – Х.: ХНТУСГ. – 2011. – С. 3-12.
80. Львовчкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання / С.В. Львовчкін // Фінанси України. – 2000. – № 12. – С. 25-33.
81. Магомедов Ш. Ш. Конкурентоспособность товаров: Учеб. пособие / Ш.Ш.Магомедов. – М.: Дашков и К, 2003. – 293 с.
82. Мазилкина Е.И. Конкуренция: от теории к практике [Электронный ресурс] / Е.И. Мазилкина, Г.Г. Паничкина. – Электрон. дан. и прогр. – М.: ИД Равновесие, 2006. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).
83. Макаренко П.М. Формування ефективної моделі аграрної економіки ринкового типу / Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ столітті / Макаренко П.М., Мельник Л.Ю.. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 638 с.
84. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконелл, С.Л. Брю. – К.: ХаГар, 1988. – 785 с. – (Пер. с англ. 11-го изд.)
85. Малік М.Й. Основи аграрного підприємництва / М.Й. Малік. – К.: Інститут аграрної економіки, 2000. – 582 с.
86. Маркова В.Д. Маркетинг услуг / В.Д. Маркова. – М.: Изд-во «Финансы и статистика», 1996. – 128 с.
87. Мармуль Л. О. Матеріально-технічне забезпечення регіональних АПК /Л. О. Мармуль // Економіка АПК. – 2007. – №2. – С. 17.

88. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 1. – 415 с.
89. Матюха А. В. Сутність за зміст конкурентних переваг банку / А. В. Матюха // Економіка Крима. – 2010 – № 2 (31). – С. 171-175.
90. Моисеева Н. К. Международный маркетинг: учеб. пособие. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1998. – 320 с.
91. Мочерний С.В. Основи економічної теорії: підручник / Мочерний С.В., Єрохін С.А., Каніщенко Л.О. та ін.. – К.: ВЦ «Академія», 2001. – 472 с.
92. Нечаєва, І. А. Метод аналізу середовища функціонування для оцінки ефективності роботи суб'єкта, який ухвалює рішення, та його переваги [Текст] / Ірина Анатоліївна Нечаєва, Дарина Сергіївна Проскуркіна // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Том 14. – № 3. – С. 162-167. – ISSN 1993-0259.
93. Нємцов В. Д. Стратегічний менеджмент : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / В. Д. Нємцов, Л. Є. Довгань. – К. : ТОВ «УВПК»УксОб», 2004. – 559 с.
94. Нємцов В.Д., Довгань Л.С. Стратегічний менеджмент / В.Д. Нємцов, Л.С. Довгань. – К.: Ек.соб, 2002. – 560 с.
95. Оберемчук В. Ф. Стратегія підприємства / В. Ф. Оберемчук. – К. : МАУП, 2000 – 128 с.
96. Олійник Т. І. Державна підтримка аграрного сектору економіки України / Т. І. Олійник // Економіка АПК. – 2009. – №7. – С. 80-85.
97. Орлов А.В. Экономико-математические модели в розничной торговле / А.В. Орлов. – М.: Экономика, 1972. – 183 с.
98. Павлова Л. Н. Финансы предприятий [Текст] : учеб. для вузов. / Л. Н. Павлова. – М. : Финансы, ЮНИТИ, 1998. – 639 с.
99. Палкін Ю.І. Особливості конкуренції в аграрному секторі / Ю.І. Палкін // Вісник аграрної науки. – 1995. – №2. – С. 7-14.
100. Панчишин С. Макроекономіка / С. Панчишин. – К.: Либідь, 2001. – 616 с.
101. Перспективы развития сельского хозяйства Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/84216>
102. Печінкин А., Фомін В. Про оцінку конкурентоспроможності товарів та товаровиробників / А. Печінкин, В. Фомін // Маркетинг. – 2000. – № 2. – с. 23–27.
103. Пивовар П. В. Функціонування кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки: досвід Франції / П. В. Пивовар // Економіка АПК. – 2012. – №8. – С. 130 – 134.
104. Побережець Н.Б. Оцінка конкурентоспроможності олійної галузі України на світовому ринку [Електронний ресурс] / Н. Б. Побережець // Вісник Харківського НАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економіка АПК і

- природокористування». – 2009. – №11. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnauekon/2009_11/pdf/11_43.pdf.
105. Поддєрьогін А. М. Фінансовий менеджмент [Текст]: підручник / під. кер. А. М. Поддєрьогіна. – К.: КНСУ, 2005. – 536 с.
 106. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств [Текст] : підруч. /під. ред. А. М. Поддєрьогіна. – К. : КНЕУ, 2000. – 460 с.
 107. Покропивний С.Ф. Результати та ефективність / С.Ф. Покропивний // Економіка підприємства : [підручник]. – К. : КНЕУ, 2001. – 526 с.
 108. Понькина Е.В., Курочкин Д.В. Технологическая эффективность производства продукции растениеводства: измерение на основе эконометрических методов / Е.В. Понькина, Д.В. Курочкин (Data Envelopment Analysis и Stochastic Frontier Analysis) // Известия алтайского государственного университета. – Выпуск № 1 (81) / том 1 / 2014. – С. 170-178.
 109. Попов О. Управління витратами / О. Попов // Економічна енциклопедія: у 3-х томах. Т.3. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
 110. Портер Майкл. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Портер; пер. с англ. И. Минервин. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.
 111. Портер М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Портер; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.
 112. Портер М. Конкуренция / М. Портер. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2001. – 495 с.
 113. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
 114. Портер М. Стратегія конкуренції: Пер. з англ. / М. Портер. – К.: Основи, 1997. – 390 с.
 115. Пристюк В.М. Методична програма приведення в дію господарського механізму стабілізації середовища підприємств / В.М. Пристюк // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Зб. наук. праць СНУ імені В. Даля. Вип. 14. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2005. – С.50-56.
 116. Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2000 р. № 398 / Офіційний вісник України. – 2000. – №9. – С. 3-4.
 117. Проблемы конкурентоспособности агропродовольственного комплекса РФ и факторы ее повышения. Сб. науч. тр. / ВИАПИ им. А. А. Никонова. – М.: ВИАПИ им. А. А. Никонова, 2008. – Вып. 21. – 384 с.
 118. Публічне акціонерне товариство Ост-Інвест. Стан розвитку сільського господарства в кінці ХХ і на початку ХХІ століття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostinvest.dp.ua/stan-rozvitku-sil'skogo-gospodarstva-v-kintsi-hh-i-na-pochatku-hhi-stolit'tya>

119. Пуцентайло П. Р. Ефективність виробництва в підприємницьких структурах / П. Р. Пуцентайло // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 51–57.
120. Пуцентейло П. Р. Конкурентоспроможність м'ясного скотарства України: теорія і практика : монограф. / П. Р. Пуцентейло. – Тернопіль : ВПЦ “Економічна думка ТНЕУ”, 2011. – 420 с.
121. Райзберг, Б. А. Современный экономический словарь [Текст] / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева; [5-е изд, перераб. и доп.]. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 495 с.
122. Романенко О. Р. Фінанси [Текст] : підруч. / О. Р. Романенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 312 с.
123. Рубин Ю. Б. Портфель конкуренции и управления финансами / Ю. Б. Рубин. – М.: СОМИНТЭК, 1996. – 134 с.
124. Румянцев А. П. Міжнародна економіка : підручник / А. П. Румянцев, Г. Н. Климко, В. В. Рокоча та ін.; за ред. А. П. Румянцева. – К. : Знання Прес, 2003. – 447 с.
125. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання/ П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С 3-11.
126. Савченко С.М. Загальні положення оцінки конкурентоспроможності підприємства. [Електронний ресурс] / С.М. Савченко // Проблеми системного підходу в економіці. – Режим доступу: D:\дисерт2\E-Journals\mht
127. Савчук В.І. Системи управління конкурентоспроможністю: [підручник] / В.І. Савчук, Д.А. Корж. – Х.: Основа, 2003. – 245 с.
128. Савчук О. Системний підхід до аналізу конкурентоспроможності промислового виробництва / О. Савчук // Економіст. – М., 2001. – №12. – С. 58–61.
129. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства: підручник / М. Г. Саєнко. – Тернопіль: Економічна думка. – 2006. – 390 с.
130. Селезньова О. В. Методологічні засади оцінки конкурентоспроможності підприємства / О. В. Селезньова // Економіка та держава. – 2007. – № 6. – С. 31-33.
131. Середні ціни реалізації сільськогосподарської продукції у 2013 році. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/sg/scr/scr_u/scr2013.htm
132. Скудар, Г. М. Організаційно-економічний механізм управління конкурентоспроможністю підприємства [Текст] : автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.02.03 / Скудар Г. М. НАН України; Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2000. – 35 с.
133. Славников Д. Таргетирование затрат на практике / Д. Славников // Справочник экономиста, 2007. – №3. – С. 7-11.
134. Сопільник Л.І., Колодійчук А.В. Теоретичні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємств / Л.І. Сопільник, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ. – 2009. – № 19.8. – с.183-187.

135. Станко Г. В. Економічні та фінансові засади ефективного функціонування фермерських господарств у Чернівецькій області / Г. В. Станко // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки: збірник наукових праць. Вип.1 (24). – Чернівці, 2013. – С.34-43.
136. Станко Г. В. Механізми покращення техніко-технологічної бази агропідприємств Буковини // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – Вип. 10. – Тернопіль, 2013. – С.46-51 (журнал включено до міжнародної науково-метричної бази РИНЦ ліцензійний договір № 279-04/2014 від 29.04.2014 р., Index Copernicus, Польща).
137. Станко Г. В. Розвиток кредитної кооперації в системі фінансового забезпечення підприємств агроварного виробництва // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – № 5 – Кам'янець-Подільський, 2014. – С.121-127 (журнал включено до міжнародної науково-метричної бази РИНЦ ліцензійний договір № 279-04/2014 від 29.04.2014 р., Index Copernicus, Польща).
138. Станко Г.В. Інституційно-інфраструктурне удосконалення фінансово-економічних відносин в аграрному виробництві / Г. В. Станко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». Вип.8 – Херсон, 2014. – С.117-120.
139. Станко Г.В. Фінансово-економічна діагностика функціонування сільськогосподарських підприємств Буковини // Науково-виробничий журнал «Сталий розвиток економіки». – № 3 – Біла Церква, 2014. – С. 258-262 (журнал входить до міжнародної науково-метричної бази Index Copernicus, Польща).
140. Станко Г.В. Самофінансування як одна із пріоритетних форм фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств // Науково-виробничий журнал «Сталий розвиток економіки». – Вип. 1. – Хмельницький, 2015. – С.84-89 (журнал входить до міжнародної науково-метричної бази Index Copernicus, Польща).
141. Станко Г.В. Формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / Г. В. Станко // Теорія і практика раціонального використання ресурсного потенціалу країни: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих вчених та студентів, (Чернівці, 15-16 листопада 2012 р.) / МОН України, Буков. держ. фін.-екон. ун-т ; гол. ред. В. В. Прядко. – Чернівці : БДФЕУ, 2012. – С. 49-51.
142. Станко Г. В. Розвиток і роль фінансово-економічних відносин в господарській діяльності / Г. В. Станко // Актуальні проблеми розвитку суб'єктів господарювання в умовах інформатизації та глобалізації економіки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної, (Івано-Франківськ, 16-17 квітня 2013 р.) : ПНУ, 2013. – С. 123-125.

143. Станко Г. В. Напрями державної підтримки сільського господарства України / Г. В. Станко // Стратегія і практика вітчизняної науки в побудові інформаційного суспільства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної, (Хмельницький, 17-18 жовтня 2013 р.) : ХЕУ, 2013. – С. 113-115.
144. Станко Г. В. Теоретичні аспекти фінансово-економічного механізму підприємства / Г. В. Станко // Механізми регулювання соціально-економічним розвитком в умовах глобалізації : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих вчених та студентів, (Чернівці, 21 березня 2014 р.) / МОН України, Буков. держ. фін.-екон. ун-т ; гол. ред. В. В. Прядко. – Чернівці : БДФЕУ, 2014. – С. 251-255.
145. Станко Г. В. Агропромислова інтеграція як один із чинників зміцнення конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору / Г. В. Станко // Розвиток систем фінансово-облікового забезпечення функціонування підприємств та національного господарства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, – Тернопіль: ТНТУ, 2014. – С. 118-120.
146. Станко Г. В. Фактори конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору / Г. В. Станко // Розвиток національної економіки: методологія та практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 15-16 квітня 2014 р. – ПНУ, 2014. – С.120-123.
147. Станко Г. В. Методичний аспект оцінки конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору / Г. В. Станко // Механізми сталого розвитку національної економіки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Хмельницький, 15-16 травня 2014 р.) – ХЕУ, 2014. - С. 175-178.
148. Станко Г.В. Ціноутворення підприємств аграрного сектору / Г. В. Станко // Інноваційна стратегія і тактика фінансово-економічного розвитку суб'єктів національного господарства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Чернівці, 19-20 грудня 2014 р., – БДФЕУ, 2014. – С.77-79.
149. Статистичний збірник «Сільське господарство Чернівецької області у 2014 році» / за ред. В.С.Дроня – Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2015. – 180 с.
150. Стельмашук А.М., Станко Г.В. Економетричний аналіз впливу факторів рослинництва на фінансово-економічні результати діяльності аграрних підприємств області / А. М. Стельмашук, Г. В. Станко // Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки: збірник наукових праць. Вип.1 (28). – Чернівці, 2015. – С.297-306.
151. Степаненко С.І. Про визначення рівня конкурентоспроможності переробних підприємств / С.І. Степаненко // Економіка АПК. – 2001. – №5. – С. 56-58.

152. Стоволос Н.Б. Екологізація як ключовий елемент розвитку АПК / Н.Б. Стоволос // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – Суми: СНАУ. – 2011. – Вип. 9 (50). – С. 170 – 174.
153. Стратегия предприятия и стратегический менеджмент / [Соболев Ю. В., Дикань В. Л., Дейнека А. Г., Позднякова Л. А.]. – Х. : ООО «Олант», 2002. – 416 с.
154. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2020 р. / Департамент економічного розвитку Чернівецької ОДА. – ГО «Товариство науковців та інтелектуальної молоді», 2015. – 117 с.
155. Тарнавська Н. П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика / Н. П. Тарнавська. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 570 с.
156. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. посіб. / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2000. – 412 с.
157. Титаренко В. Є. Оцінювання та розвиток конкурентоспроможності промислових підприємств [Текст] : Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / В. Є. Титаренко. – Л. : Нац. ун-т «Львів. Політехніка», 2005. – 20 с.
158. Уотермен Р. Фактор обновления: как сохраняют конкурентоспособность лучшие компании / Р. Уотермен; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1988. – 188 с.
159. Фарафонова Н. В. Необхідність розвитку інфраструктури ринку сільськогосподарської техніки для потреб аграрного сектору економіки / Н. В. Фарафонова // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 199 – 204.
160. Фатхутдінов Р. А. Управління конкурентоздатністю організацій : [підручник] / Р. А. Фатхутдінов, Г. В. Осовська. – К.: «Кондор», 2009. – С. 386 - 470.
161. Фатхутдінов Р. А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р. А. Фатхутдінов. – М.: ИНФРА-М. – 2000. – 312 с.
162. Фатхутдінов Р. А. Стратегический маркетинг: учебник / Р. А. Фатхутдінов. – М.: Интел-Синтез, 2000. – 640 с.
163. Фатхутдінов Р. А. Конкурентоспроможність організації в умовах кризи: економіка, маркетинг, менеджмент / Р. А. Фатхутдінов. – М.: Видавничо-книжкоторговий центр «Маркетинг», 2002. – 892 с.
164. Фатхутдінов Р. А. Управління конкурентоздатністю організації: Підручник / Фатхутдінов Р. А., Осовська Г.В.; заг. ред. Осовська Г.В. – К.: Кондор, 2009. – 468 с.
165. Феоктістова Т.В. Управління конкурентоспроможністю підприємств та її прогнозування / Т.В. Феоктістова, В.А. Ільїна // Шкіряно-взуттєва промисловість. – 2002. – № 15 – С. 16-17.
166. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность: ошибки социализма / Ф.А. Хайек; Пер. с англ. – М.: Новости при участии изд-ва «Catallaxy», 1992. – 304 с.

167. Царенко О.В. Класифікація факторів конкурентних переваг галузі регіонів // О.В. Царенко // Економічний простір. – 2009. – № 22/2. – С. 13-25.
168. Цигилик І. І. Підприємство і внутрішній економічний механізм в умовах підприємництва [Текст] / І. І. Цигилик // Економіка. Фінанси. Право. – 2006. – № 11. – С. 3–9.
169. Чернявський І. Б. Аналіз методик визначення ефективності функціонування філій банків / І. Б. Чернявський // Економічні науки/1. Банки і банківська система. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2012/Economics/1_122524.doc.htm
170. Шепіцен А. О. Оцінка конкурентоспроможності аграрного підприємства / А. О. Шепіцен // Фінанси України. – 2003. – №8. – с.66-73.
171. Шинкаренко В. Г. Управление конкурентоспособностью предприятия / В. Г. Шинкаренко, А. С. Бондаренко. – Харьков : Изд-во ХНАДУ, 2003. – 186 с.
172. Школьний О. О. Організаційно-економічні механізми управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств : [монографія] / О. О. Школьний. – Умань : Вид-во Уманського ДАУ, 2007. – 308 с.
173. Шпигуляк О. Г. Проблеми економічних відносин в механізмі ціноутворення аграрного ринку / О. Г. Шпигуляк // Економіка АПК, 2009. – №10. – С. 77-82.
174. Шумпетер Й. П. Капитализм, социализм и демократия / Й. П. Шумпетер; Пер. с англ. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.
175. Шумпетер Й. П. Теория экономического развития. (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. П. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
176. Экономическая стратегия фирмы / под.ред. А. П. Градова. – СПб.: Специальная литература, 2000. – 589 с.
177. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика / А. Ю. Юданов. – М.: АКАЛИС, 1996.– 272 с.
178. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика : учеб.-практ. пособие / А. Ю. Юданов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Тандем: Гном-Пресс, 1998. – 384 с.
179. Янковий О.Г. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: [монографія] / за заг. ред. О.Г. Янкового. – Одеса: Атлант, 2013. – 470 с.
180. Ярошенко С. П. Принципи конкурентоздатності сфери матеріального виробництва / С. П. Ярошенко // Регіональні перспективи. – 1998. – № 1(2). – С. 37-39.
181. Яців І.Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств : монографія / І.Б. Яців. – Львів : Український бестселер, 2013. – 427 с.
182. Azoiev, H.L., & Chelenkov, A.P. (2006). Konkurentny iepreimushchestva firmy [The competitive advantages of the company] Moscow: Novost [in Russian].

183. Banker R. D., Charnes A., Cooper W. W. Some models for estimating technical and scale efficiencies in data envelopment analysis / R. D. Banker, A. Charnes, W. W. Cooper // *Manage. Sci.* – 1984. – № 30. – С. 1078-1092.
184. Charnes, A., Cooper, W.W., Rhodes, E., 1978. Measuring the efficiency of decision making units. *Eur. J. Operational Res.* 2, 429-444.
185. Debre G. The Coefficient of Resource Utilization / G. Debre // *Econometrica*, 1951. – 240 c.
186. Fare, R., Grosskopf, S., 2009. A comment on weak disposability in nonparametric production analysis. *Am. J. Agric. Econ.* 91, 535-538.
187. Fare, R., Grosskopf, S., Lovell, C.A.K., Pasurka, C., 1989. Multilateral productivity comparisons when some outputs are undesirable: a nonparametric approach. *Rev. Econ. Stat.* 71, 90-98.
188. Farrell M.J. The Measure of Productive Efficiency / M.J Farrell // *Journal of The Royal Statistical Society*, 1957. – 32 c.
189. Hailu, A., Veenman, T.S., 2001. Non-parametric productivity analysis with undesirable outputs: an application to the Canadian pulp and paper industry. *Am. J. Agric. Econ.* 83, 605-616.
190. Bergez J.-E et. al. An open platform to build, evaluate and simulate integrated models of farming and agro-ecosystems // *Environmental Modelling & Software* 39 (2013), P. 39-49.
191. Jeroen C.J. Groot, Gerard J.M. Oomen, Walter A.H. Rossing. Multi-objective optimization and design of farming systems // *Agricultural Systems* 110 (2012), P. 63–77.
192. Kuosmanen, T., 2005. Weak disposability in nonparametric production analysis with undesirable outputs. *Am. J. Agric. Econ.* 87, 1077-1082